

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**VIII. VE X. ASIRLAR ARASINDA
TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA OĞUZLAR**

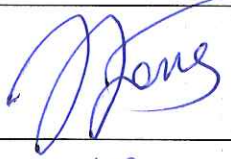

ÇETİN KAYA

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ÖMER SONER HUNKAN

EDİRNE
2014

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇETİN KAYA tarafından hazırlanan **VIII. VE X. ASIRLAR ARASINDA TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA OĞUZLAR** konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin 15.-16. Maddeleri uyarınca **29.12.2014 Pazartesi** günü saat **10:30'da** yapılmış olup, tezin **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU	Kabul	
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ	Kabul	
Doç. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Danışman)	Kabul	

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10060675
Yazar Adı / Soyadı	ÇETİN KAYA
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 39752024798
Telefon	5362099304
E-Posta	ccetinkayaa@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	VIII. Ve X. Asırlar Arasında Türkistan Coğrafyasında Oğuzlar
Tezin Tercümesi	Oghuzs In The Geography Of Turkestan Between VIII. And X. Centuries
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	103
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. ÖMER SONER HUNKAN 25798990616
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Oğuzlar, Oğuz Adı, Oğuz Kağan, Oğuz Yabgu
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezinin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

06.01.2015

İmza:

Tezin Adı: VIII. ve X. Asırlar Arasında Türkistan Coğrafyasında Oğuzlar

Hazırlayan: Çetin KAYA

ÖZET

Türkistan, Türklerin yaşadığı yeri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kısmen sınırları Orta Asya diye tabir edilen yerleri kapsamaktadır. Bu bölge çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bunların çoğu Türk kökenli olup veya sonradan Türkleştirilmişlerdir. Burası ayrıca Avrupa ve Ortadoğu'dan Çin'e uzanan ticaret yollarının geçtiği yerdir.

Oğuz adının anlamı konusunda kaynaklar pek açıklayıcı değildir. Bu nedenle Türk dili ve Tarihi ile ilgilenen araştırmacılar bu konuda çeşitli yorumlara giderek bu konuyu açıklama yoluna gitmişlerdir.

Oğuz Kagan'ın kimliği hakkında bilgileri genellikle Oğuznamelerden çıkarmaktayız. Bu eserlerde genellikle İslami literatüre göre yazılmıştır. Ancak Uygurca olanı bu kapsama girmemektedir.

Göktürk Devleti'nin kuruluşuyla bu devletin ana kitlesini oluşturan Oğuzlar bu devletin fetret devrine girmesi ile kendi kaganlıklarını kurmuşlardır. Oğuzların Göktürkleri tekrar toplamaya çalışan İltiş Kagan, kardeşi ve oğulları döneminde olan faaliyetlerini Orhun Yazıtlarında görmekteyiz. Göktürklerin yıkılması ile Uygur hakimiyeti altına giren Oğuzlar yurtlarını bırakarak yavaş yavaş batıya doğru yol almıştır.

IX-X. yüzyıllarda Oğuz Yabguluğu'nu kuran Oğuzlar Sırderya Nehrinin Aral Gölüne dökülen kısmında Yengikend adında bir şehri başkent yaparak burada yaşamaya başlamışlardır. Sonrasında Müslümanlar ile etkileşim içine girerek gerek ticari gerek siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim XI. yüzyıl başında bu devlet iç çekişmeler ve kuzeyden gelen Kıpçak akınları ile yıkılmıştır.

Oğuz Yabguluğu'nda sosyal ve kültürel hayat hakkında İslam müellifleri çeşitli bilgiler vermektedir. Bu sayede az da olsa onların yaşamları hakkında bilgiler edinmekteyiz. Bu eserlerin en önemlisi "İbn Fadlan Seyahatnamesi" dir. Bu 922 yılında Oğuz devleti içerisinden geçerek İdil Bulgar devletine giden müellif gördüğü olayları kaleme almıştır. Kendisinin katip olması hasebi ile verdikleri bilgiler daha güvenilir bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oğuzlar, Oğuz Adı, Oğuz Kagan, Oğuz Yabgu

Name of Thesis: Oghuzs in the Geography of Turkestan Between VIII. and X. Centuries
Prepared by: Çetin KAYA

ABSTRACT

Turkestan is used to call the area where Turks live. It includes boundary place that has been called Middle Asia. This region has hosted many various civilizations. Most of these were Turk-oriented or they have been Turk later. Turkestan was an area where the trade route from Europe or the Middle East to China has passed.

The sources aren't clear about mean of Oghuz name. Therefore researchers, interested in the Turkish language and history, have been assessed about this issue to explain.

We generally found out the identity of Oghuz Khan from Oghuz names. The scripts generally were written according to the Islamic sources. However the script in Uyghur literature did not take part in this context.

Oghuzs, the main population of the Gokturks, founded a new khan at the time of Gokturks' interregnum time. We can see the activities of Oghuzs at the time of reuniting the Gokturks by İlteris Khan, his brothers and his sons in Orkhon Scripts. With the falling of Gokturk state, Oghuzs under the control of Uyghurs, left their hometowns traveling slowly to the West.

In IX.-X. th centuries Oghuzs, established Oghuz Yabguluk, began to live side of the Sirderya River pours into Aral Lake by making capital city that is called Yengikend. After that they connected with muslims and they engaged in both politics and commercial with each other. Thus at the beginning of XI.th century this state has fallen with the internal contention and the northern attacks of Kipcaks.

Islamic authors give various informations about the social and cultural lives of Oghuz Yabgu. By this means we can have at least some information about their lives. İbn Fadlan Travelbook is the most important work of all it was written the events by the author who had travelled from Oghuz state to Idil Bulgarian State in 922. As a reason of being an author the information that he transposed, places more reliable for us.

Key Words: Oghuzs, Oghuz Name, Oghuz Khan, Oghuz Yabgu

ÖNSÖZ

VIII. ve X. asırlar arasında Oğuz tarihinin bir nebze olsa katkı sağlayabilmek için bu çalışmamızı ele aldık. Bu Türk boyunun tarihi hakkında bilgiler XI. yüzyıldan itibaren İslam eserleri sayesinde biraz daha iyi bilinmektedir. Ancak onun öncesinde meydana gelen olaylar hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle bu çalışmamızda Oğuzların bilinen değil de daha çok karanlıkta kalmış dönemlerini ele aldık. Bahsettiğimiz asırlara ait bilim çevresinde her zaman karşımıza bir takım tartışmalar çıkmaktadır. Bu sebeple bu tür çalışmalara her zaman ihtiyaç duyulmuştur.

Bu çalışmada Oğuzlara dair bazı meselelere değinerek VIII. ve X. yüzyıldaki faaliyetlerini incelemekteyiz. Tezim Türkistan ve Oğuz terimlerinin açıklanması ile başlamaktadır. Sonrasında Barlık ırmağı civarındaki ilk Oğuz adının geçtiği zamandan, onların Sırderya boylarında kurdukları devletin yıkılışına kadar gelmektedir.

Çalışmamda hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ailem, arkadaşlarıma ve engin bilgileri ile her zaman yol göstericim olan değerli hocalarıma sonsuz saygı ve şükranlarımı sunarım.

Edirne 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV-V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
A. TÜRKİSTAN	1
1. Türkistan'ın Tanımı ve Tarifi.....	1-5
2. Türkistan Uygarlıklarına Genel Bir Bakış.....	5-10

I. BÖLÜM

OĞUZ ADININ ANLAMI VE TARİHİ ZEMİNDEKİ YERİ

A. OĞUZ ADI VE OĞUZ KAGAN	11
1. Oğuz Adı	11-13
2. Oğuz Adının Anlamı	13-17
3. Oğuz İsmi'nin X. Yüzyılda Yeniden Şekillenmesi Türkmen Adı.....	17-20
4. Oğuz Kagan'ın Kimliği.....	21-26

II. BÖLÜM

VIII. VE X. YÜZYILLAR ARASINDA OĞUZLAR

A. YENİSEY, ORHUN VE SELENGE IRMAKLARI HAVZASINDA OĞUZLAR	27-41
B. OĞUZLARIN YEDİSU VE SEYHUN HAVZASINA GÖÇLERİ	41-46
C. OĞUZ YABGULUĞU	46
1. Kaynaklar Işığında Devletin Sınırları	46-48

2. Oğuz Devletinin İdari Yapısı ve Boylar Sistemi.....	48-53
3. Oğuz Yabgu Devleti'nin Siyasi Faaliyetleri ve Sonu	53-57

III. BÖLÜM

OĞUZLAR'DA YAŞAM

A. SOSYAL, KÜLTÜREL, DİNİ VE EKONOMİK HAYAT	58
1. Oğuzların Hakimiyet Anlayışı.....	58-59
2. Oğuzlarda Din ve İnançlar.....	59-62
3. Oğuzlar'da Şehircilik.....	62-64
4. Oğuzlarda İktisadi Hayat	64-67
5. Oğuzlar'da Ahlak Anlayışı ve Töre	67-68
a. Oğuzlarda Evlilik ve Kadın.....	68-69
SONUÇ	70-71
KAYNAKÇA	72-84
EKLER	85-90
DİZİN	91-94

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Drl.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Mad.	: Maddesi
No.	: Numara
Nşr.	: Neşri
Ölm.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Trc.	: Tercüme
Trns	: Transkripsiyon
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

A. TÜRKİSTAN

1. Türkistan'ın Tanımı ve Tarifi

Türkistan kelimesi Farsça bir kelimedir.¹ Firdevsî'nin *Şahname* adlı eseri efsanevi olarak Turan kelimesini şu şekilde açıklar; kitapta yeryüzünün son hükümdarı Feridun oğulları arasında dünyayı paylaşır. Bu dağıtım istinaden Selm'e batı ve Rum toprakları düşer. Oğullarından İrc'e İran toprakları düşer. Tur'a ise Turan adı verilen Türk ve Çin ülkeleri düşer. Bu nedenle buraya Turan denir.² Burada Türk ve Çin ülkelerinin sahibi olarak gösterilen Tur adlı şahısın adının sonuna farsça yer isimleri türeten “-an” eki getirilerek “Turan” kelimesi ile Tur'un ülkesi kast edilmektedir. Bu anlamı sağlamak için kullanılan bir başka ek ise “-istan” dır. Bu şekilde de Türkistan kelimesi ortaya çıkmaktadır.

VI. yüzyılda Yunan kaynaklarında Orta Asya için Türk adına bitişen Yunanca “hia” eki ile “Türkhia” denilmiştir.³ Bu tabirler Türk ili manasına gelmektedir. Türkler VI. yüzyılda Amuderya Nehri kıyısına kadar sınırlarını genişlettiler. Sasaniler devrinde Türk yurdu bu nehrin kuzeyinden başlıyordu. İranlılar ile Türkler arasında bu nehir sınır teşkil etmektedir.⁴ İran kaynaklarında “Turan olarak geçen Türkistan'ın doğu sınırları Çin'e kadar uzanır. Bu nedendir ki İran tarafından Türk ülkeleri Turan olarak bilinir.⁵ İran'ın Sasaniler dönemindeki kaynaklar ise Türklerin yaşadıkları yerleri Amuderya Nehrinin ötesi olarak göstermektedir. Bazı coğrafyacılar ise Maveraünnehir dışındaki toprakları Türkistan olarak isimlendirmişlerdir.⁶

¹ Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan Ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 2.

² Firdevsî, *Şahnâme*, (Çev. Necati Lugal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 115. ; O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, C.I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1978, s. 68.

³ K. Yıldırım, “Doğu Türkistan ve İlk Sakinleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 1, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012, s. 423.

⁴ V. V. Barthold, “Türkistan mad.”, *İ.A.*, C. XII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 140.

⁵ H. Kurt, “Orta Asya'nın Etnik ve Kültürel Kimliğinde Türklerin Rolü”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S. 3-4, İslami Araştırmalar, Ankara 1999, s. 354.

⁶ Y. Karadeniz, “İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran Turan Sınır Mücadeleleri”, s. 1,3.

Mücmel el-tavârih adlı eserde de Türkistan'dan bahsedilmektedir. Eserin on birinci bâbında Türklerin nesepleri hakkında bahis geçmektedir. Buna göre; Nuh peygamber oğulları arasında dünyayı paylaştırmıştır. Oğullarından Yafes'e Amuderya tarafının tamamını vermiştir. O da bu bölgeye yerleşmiştir. Yafes'in oğulları arasında bulunan Hazar ve Türk diğerlerinden akıllıdır. Türk bir gün dağın başında ateş görür ve buraya gider fakat ateşten hiçbir iz yoktur. Burada güzel otlaklar bulup buraya yerleşir ve burayı yurt tutar.⁷

Gerdîzî'nin *Zeyn el-ahbâr* adlı eserinde ise konu hakkında şu bilgiler verilmektedir; “*Nuh peygamber tufan sonrası yer yüzüne ayak bastı. Dünya da insan kalmamıştı. Oğullarının isimleri Ham, Sam ve Yafes'ti. Türk, Slav, Ye'cûc ve Me'cûc ülkeleri ve Çin ülkeleri Yafes'in payına düştü. Mamurluktan uzak olduğu için Türk ülkesine Türkistan adı verildi.*”⁸

Yâkût el-Hamavî'nin *Mu'cem el-büldân* adlı eserinde Türkistan'dan şu şekilde bahsedilir; “*Türk ülkelerinin en geniş Tuğuzguz ülkesidir. Bunlar Çin, Tibet, Karluk, Kimek, Oğuz, Çağrı, Peçenek, Bezgiş, Ezgiş, Kıpçak ve Kırgızlar ile hemhuduttur. Müslüman ülkeleri tarafından Farab'a komşudurlar.*”⁹

İstahrî'nin *Mesâlik el-memâlik* adlı eserinde ise şu ifadeler yer almaktadır; “*Türklere gelince bunların hepsi Tokuz Oğuzlara, Kırgızlara, Kimeklara, Oğuzlara, Karkuklara mensupturlar. Dilleri birdir. Birbirlerinin konuştuklarını anlarlar. Türk ülkeleri bellidir. Oğuz ülkesi, Hazarlar, Kimekler, Karluklar, Bulgarlar İslam ülkelerinden Cürcan, Farab, İsficap arasında kalan yerdir.*”¹⁰

Ya'kûbî'nin *Kitâb el-büldân* adlı eserinde ise Türkistan'dan şu şekilde bahseder; “*Türkler çeşitli cinslere ve ülkelere ayrılırlar. Bunlardan bazıları*

⁷*Mücmel el-tavârih*, (Nşr. A. Ramazani), Tahran 1318, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001, s. 30-31.

⁸ Gedîzî, *Zeyn el-ahbâr*, (Nşr. Abdühayy Habîbî) Tahran 1347, (Çev. R. Şeşen), *a.g.e.*, s. 72.

⁹ Yâkût el-Hamavî, *Mu'cem el-büldân*, (Çev. R. Şeşen), *a.g.e.*, s. 136.

¹⁰ İstahrî, *Mesâlik el-memâlik*, (Nşr. Goeje), Leyden 1927, (Çev. R. Şeşen), *a.g.e.*, s. 154.

Karluklar, Tokuz Oğuzlar, Türğişler, Keymâklar ve Oğuzlardır. Türklerden her cinsin ayrı bir ülkesi vardır. Birbirleri ile savaşırlar.”¹¹ denmektedir.

Zeki Velidi Togan Türkistan kelimesinin Ruslar tarafından suiistimal edildiğini belirterek kaynaklara göre açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre; “*İran kaynaklarında Horasandaki Mezduran geçidinin, Kühzar Mescid Dağlarının şimal tarafı tarih öncesi dönemlerden beri Türkistan olarak adlandırılmıştır. Sasaniler ve Araplar çağından başlayarak, Türkistan adı Maverâünnehir’in doğusundaki ve kuzeyindeki ülkelere verilmiştir. Bu ülkeler bilhassa Doğu Türkistan ve Kırgızistan Kazakistan ülkeleridir. İslamiyet öncesi Sasanilerde duruma dair bilgi veren Musa Khorenaki eserinde “Turkastanak” tabirini eski Yunanlıların “Sykthia” dedikleri bölge için kullanmıştır. 15. asır Temür Beğ Seferatnamesinde Türkistan kelimesi Maverâünnahir dışında kalan Türk ülkeleri için kullanılmıştır. İbni Fadlan Hazar, Peçenek, Oğuz, Bulgar ve Başkırtlar’ın ülkesine Arapça Balâd üt-Türk, Ahmet Tusî ise Türkistan demiştir. Ermeni müellif Sebeos ve Arap müellif Yakubî Pamir Yaylası’na Türkistan demişlerdir. Şemseddin Muhammed Dimaşkî (öl. 1327) Fergane’ye Türkistan demekte ise de Maverâünnehrin diğer kısımları özellikle de Soğd’a Türkistan dememiştir. Ruslar ise Kazak ve Kırgızlardan öğrendikleri Türkistan ismini bölgeyi zapt ettikten sonra Ahmet Yesevi’nin türbesi ve Yes şehri civarına vermişlerdir. Böylelikle hemen öncesinde Kazakistan ve Yedisu bölgesini ifade eden Türkistan kelimesi istila sonrası bu duruma getirilmiştir.*”¹²

Zeki Velidi Togan’a göre Türkistan sınırları şu şekildedir; “*Güneyde Gürgan Irmağı, Horasan Dağları, Küpet Dağı, Kuhi Baba (Kara Dağ, Kohzar-i Mescid), Mezduran, eski Yunanlıların Propamis ismini verdikleri Topçak ve Ak Dağ (Koh-i Sefid) dağları, Hindikuş sırtları, Mustağ-Küenlün sıradağları, Doğu sınırında Sucav civarından, Moğol Altayına uzanan Burucan geçidi bulunmaktadır. Kuzeyi ise; Cangurya ve Kazakistan’ın kuzey sınırında bulunan İrtiş havzası ve Aral-İrtiş su ayrımı hatlarının kuzey yamaçlarıdır. Batısında ise; güney Ural Dağı, Yayık Irmağı,*

¹¹Ya’kûbî, *Kitâb el-büldân*, (Nşr. Goeje), Leyden 1982, (Çev. R. Şeşen), a.g.e., s. 189.

¹² Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan Ve Yakın Tarihi*, s. 23-24. ; Burada geçen Musa Khorenaki VIII. yüzyılda yaşamış bir ermeni tarihçisidir. Farklı kaynaklarda Moses Xorenac, Musa Horenki olarak geçmektedir. Bkz. K. Yıldırım, a.g.m., s. 423.

Volga (İdil) Nehrinin denize döküldüğü yer ve Hazar Denizi ile sınırlandırılmıştır. Bu tarife Afganistan sınırları içinde bulunan Afgan Türkistan'ı ve İran sınırları içinde bulunan Astarabad ve Dereğiz şehirlerini kapsayan İran Türkistan'ı katılmamıştır."¹³ Bu tarife göre Türkistan, batıdan doğuya Volga (İdil) nehri ve Hazar Denizinden Çin Seddine, kuzeyden güneye Altaylardan, Hindikuş Dağlarına kadar uzanan oldukça büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır.

V. V. Barthold'a göre; Türkistan İslam ülkeleri ile Çin arasında kalan bölgedir. Bu bölgenin batısında kalan Amuderya ve Sırderya Nehri arasındaki kısım Maverainnehir olarak adlandırılmaktadır. Türkistan'a ilk başlarda Türk ve Moğol göçebelerinin yaşadıkları bölgeler dahil değildi. Ancak onların akınlarına karşı koyulamayınca buranın hakimi olmuşlardır. İran Turan savaşları sonrasında bölgenin batı sınırı sürekli değişmiştir. Sonuç olarak Maverainnehir Türkistan'a bağlanmıştır. Fars ve Türk hükümdarları arasında yapılan anlaşmalarda genellikle Amuderya Nehri sınır olarak kabul edilmiştir. Böylelikle bölgedeki ari ırklar zamanla Türkleşmiştir.¹⁴

Bugün batılı araştırmacılar kendi ülkelerinin ideolojilere göre dönemlere ayırarak Türkistan bölgesinin isimlendirdiklerini görmekteyiz. 1837-1901 kaynaklarında¹⁵ Türkistan üç parça halinde ifade edilmiştir. Bunlardan Rus işgalinde bulunan bölge "Transcaspia", Çin işgali altında girmiş bölgelere ise "Sinkiang" (Yeni Sömürge) adı verilmiştir. Ayrıca İngiltere hegemonyasında bulunan Afganistan vadisi bulunmaktadır.¹⁶

Türkistan adı 1920 yılından itibaren yasaklanmaya başlanmış ve 1924 yılında tamamen kaldırılmıştır. Daha sonra geliştirilen Orta Asya terimi ise Ruslar ve diğer Avrupa devletleri tarafından farklı şekillerde algılanmaktadır. Ruslar sadece kendi yönetimi altına girmiş Türkistan topraklarına Orta Asya demektedirler. Hatta

¹³ Z. V. Togan, *a.g.e.* s. 1. Mustag-Küenlün olarak geçen yer Muzdağ ve Kunlun olarak bilinmektedir.

¹⁴ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız) Kervan Yayınları, İstanbul 1981, s. 83.

¹⁵ Bu dönem Britanya'da Viktorya dönemi olarak bilinir. Britanya İmparatorluğunun zirvesi olarak kabul edilir.

¹⁶ H. Bahar, "Türkistan'ın Coğrafi Konumu Ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 1994, s. 233.

Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı içine alan bu ifade Kazakistan'ı kapsamıyordu. Bölgede etkin olan diğer Avrupalı devletler ise Doğu ve Batı Türkistan'ı içine alan coğrafyaya Orta Asya demişlerdir.¹⁷

Sonuç olarak Türkistan kelimesi tarihi derinliği olan bir addır. Çeşitli dönemlerde çeşitli ülkelerin siyasetleri ile yıpratılıp yok edilmeye çalışılsa da burada yaşayan milletler ve devletler şuan hala Türk ulusuna mensuptur. Bugün Türkistan sınırları içerisinde kalan yerler; Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan'ın bir bölümü Çin'in Gansu eyaletine kadar olan Doğu Türkistan, Moğolistan ve Rusya Federasyonu içerisinde kalan Tuva, Altay bölgesinden Sibirya'ya kadar olan kısımdır.

2. Türkistan Uygarlıklarına Genel Bir Bakış

Batı Türkistan da bilinen ilk büyük uygarlık Sakalar'dır. İsimleri Eski Yunancada "Sukudai", Farsçada "Saka", Hintçede "Sakas", Çince "Sai" olarak görülmektedir.¹⁸ Bu kavim M.Ö. 6-2. yüzyıllarda Tanrı Dağları ve Pamir- Altay civarında, yaşamışlardır. Ancak M.Ö. I. yüzyılda yeni halkların göçleri ile yıkılmıştır.¹⁹ Kurdukları devletin sınırları Tuna'dan Çin'e kadar ulaşmaktaydı.²⁰ Ayrıca kıyafetleri, simaları, adet ve gelenekleri kendisinden sonra kurulan Hun ve Göktürk devletleri ile benzer özellikler gösterir. Keçeden üretilen çadırlarda yaşamışlardır. Dini olarak şamani akidelere uymaktaydılar.²¹

Türkistan'ın doğusunda ortaya çıkan ve Doğu Avrupa sınırlarına kadar dayanan Çin'in "Hsiung-nu", Romalıların "Hunni" ve Hintlilerin "Huna" dedikleri Hunlar bu bölgeye damgasını vurmuş devletlerden biridir. Çin kaynaklarında M.Ö. III. yüzyılda geçmeye başlayan bu devletin M.Ö. X. ve VIII. asırlarda yaşamış olan

¹⁷ H. Bahar, *a.g.m.*, s. 233-234.

¹⁸ İ. Durmuş, *İskitler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s. 3-9. ; I. V. P'yankov, "Sakalar", *Türkler*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 611.

¹⁹ I. V. P'yankov, *a.g.e.*, s. 611.

²⁰ İ. Durmuş, "İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. I, S. 2, Uluslararası Hakemli E- Dergi, Ankara 2008, s. 199-200.

²¹ Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 33-34. ; Sakaların adet ve geleneklerinin Türk gelenek ve göreneklerine benzerliği konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. İ. Durmuş, *a.g.e.*, s. 17-28.

Çin kaynaklarında “Hu” olarak geçen kavimler ile aynı olduğu düşünülmektedir.²² Tarih öncesi ve sonrası Çin ile münasebetleri oldukça yoğundur. Milat öncesi yapımına başlanan Çin Seddi de bu milletlerden korunmak için yapılmıştır. Bu seddin yapılmaya başlaması ile Çin’den Ön Asya’ya açılan kervan yolu olan İpek yolunun açılması da aynı döneme gelmektedir. Bu yol sayesinde doğunun ipeği batıya Greko-Roma’nın cam ve kristali de Çin’e getirilmiştir. Doğunun etkisiyle batıda madencilik ortaya çıkmış ve batının etkisi ile de doğuda cam imalatı başlamıştır.²³ İşte bu ticaret yolu ile gelen zenginliği koruyabilmek için her türlü önleme Çin’de başvurulmuştur. Sadece kuzey sınırında böyle bir önlem almaları da onların asıl tehlike olarak hangi kavimleri gördükleri açıkça bellidir. Ancak Motun (Mete) M.Ö. 209 da tahta geçtikten sonra Çin’e karşı büyük bir üstünlük sağlanmıştır. Bu dönemde Çin içlerine kadar ilerlenerek yağmalar yapılmış ve bu devlet vergiye bağlanmıştır.²⁴ Bu Hun Devleti M.Ö 56 yılında batı ve doğu olarak ikiye ayrılmıştır. Batı Hunları M.Ö. 36 yılında yıkılmıştır. Doğu Hunları ise M.S. 48 yılında kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmıştır.²⁵ Güney Hun Devleti, Çin hakimiyetini tanımıştır. Ancak Kuzey Hun Devleti bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Bu nedenle Çin’in asıl hedefi haline gelmiştir. M. S. 1. asırda Çin tarafından desteklenen Moğol-Tunguz karışımı Wu-huan ve Hsien-pi’ler, Hunlar’ın Türkistan’daki topraklarını yavaş yavaş ele geçirmeye başlamışlardır. Sonuç olarak Kuzey Hunları, 137 yılında Tun-huang Askeri Valisi P’ei-tsen tarafından başlarında bulunan bey Hu-yen öldürülerek dağıtılmıştır. Güney Hunları ise Çinli askeri valilerin gözetimi altına girmesi ile 216 yılında yıkılmıştır.²⁶

430 yılına gelindiğinde Hsien-pi’ler yine aynı şekilde bir Moğol kavmi olan Juan-juanlar tarafından yurtlarından edilmişti. Bu göçler sırasında eski Hun bakiyesi Ogurlar’da onların önünde Türkistan’dan Avrupa’ya doğru yol almışlardır.²⁷ Juan-

²² T. D. Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 11. ; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 47-48.

²³ V. V. Barthold, *Orta Asya*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s 23.

²⁴ L. N. Gumilev, *Hunlar*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s.81-83.

²⁵ T. D. Baykuzu, *a.g.e.*, s. 119,129,146,161.

²⁶ T. D. Baykuzu, *a.g.e.*, s. 158. ; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 82-83. ; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 207, s. 63-70.

²⁷ K. Czegledy, *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçü*, (Çev. Erdal Çoban), Özne Yayınları, İstanbul 1998, s. 81-82. ; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 90-91.

juan hakimiyeti altında bir dönem kaldıktan sonra V. asrın ikinci çeyreğinde Batı Türkistan'da kurulan Eftalitler Issık Göl havzası, Çu, Talas, Aral'a kadar Sırderya Nehrine hakim olmuşlardı. Bu devletin özellikle Sasaniler ile olan mücadeleleri dikkat çekmektedir.²⁸

Juan-juanlar ile onların hakimiyetinde yaşayan A-shih-na soyundan gelen Bumin bu devletin hükümdarı An-na-kuei'den kızını istemiştir. Onun reddetmesi sonucunda büyük bir isyan çıkartarak devlete son vermiş ve 552 yılında Ötüken'i merkez yaparak Göktürk Devletini kurmuşlardır. Bu devletin Hun neslinden geldiği adetleri ve türeyiş efsanelerinden çıkarılmaktadır. Devlet Bumin Kagan ve kardeşi İstemi tarafından yönetilmiştir.²⁹ 582 yılında devlet doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. 630 yılında Çin tarafından oldukça yıpratılan iki devlet bu tarihten sonra fetret dönemine girmiştir.³⁰ Bu dönemde Çin Türkistan'da etkin bir hale gelmiştir. Otoritesi sarsılan Göktürk devletinde çeşitli isyanlar çıkmasına rağmen Çin bu devletlerin doğu ve batı kanadında çeşitli askeri valilikler kurarak bazı boyları kendisine bağlamıştır.³¹

682 yılına gelindiğinde fetret döneminde olan Göktürk devletinin mirasçısı olarak ortaya çıkan A-shih-na soyundan, İl Kagan'ın akrabası Çin kaynaklarında Kut-to-lu (Kutluk) olarak geçen İl-teriş devleti yeniden toparlama hareketi başlattı. Ordusu ile Oğuzların elinde bulunan Ötüken'e yöneldi ve burayı ele geçirdi. Bu şekilde yeniden hakimiyet A-shih-na soyuna geçti ve devlet istiklalini kazandı.³² Bu devletin yöneticileri olan vezir Tonyukuk, Bilge Kagan ve Köl-Tegin adına dikilmiş yazıtlar dönem itibarı ile bölgenin tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir. 742-743 senesine gelindiğinde Göktürk devleti Kaganı Ozmış hakimiyeti altında bulunan Karluk, Basmil ve Uygur oymakları tarafından Kagan, mağlup edilerek öldürüldü.³³

²⁸ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 96-97.

²⁹ S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 8-9, 13.

³⁰ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 108, 110.

³¹ A. Taşağıl, *Gök-Türkler I-II,III*, TTK, Ankara 2012, s. 254-261.

³² S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 41-46. ; L. Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 295

³³ G. Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi Ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 2004, s. 12.

Uygurların yukarıda bahsettiğimiz boylar ile birliktelikleri fazla uzun sürmedi. Basmıllar etrafında kurulmuş yeni Kaganlık Uygur yabgusu tarafından 744 yılında yıkıldı. Bu şekilde Kutlug Bilge Köl Bey kendisini kağan ilan edip Uygur devletini kurdu.³⁴ Böğü Kagan (759-779) zamanında Mani rahipleri ile görüşmüş ve bu kişiler Uygur ülkesine davet edilmiştir. Bu dinin burada yayılması sonucunda Uygurlar savaşçı kişiliklerini kaybetmiş, ancak ilim, sanat ve edebiyat alanında ilerlemeye devam etmişlerdir. Bu devlet Kırgızların saldırıları sonucunda 840 yılında dağıtılmıştır. Bu dönemde kurulan Turfan Uygur devletinde bulunan, yerleşik hayata dair bazı kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.³⁵

Batıda VII. ve X yüzyıllar arasında varlığını gösteren bir Türk devleti olan Hazarlar Türkistan siyasetinde oldukça etkili olmuştur.³⁶ Bu devletin, Bizans ile yaptığı ittifaklar ve din politikası oldukça önemlidir. Hazarlarda yönetici sınıfın Yahudiliği benimsemesi devlet politikasının bir gereğidir. Etrafındaki diğer dinlere mensup halkların etkisinde kalmamak için böyle bir yol seçmişlerdir. Ancak halk arasında dönemin Türk inanışlarını sürdürmektedir.³⁷ Hazarların Göktürkler ile münasebeti tam olarak açıklığa kavuşmasa da onlara 568-630 yılları arasında (Bu 650 yılına da çekilebilir) bağlı oldukları çıkarılabilir. VII. yüzyılın ikinci yarısında Bizans, Ermeni ve Gürcü kaynakları Hazarları, Göktürklerin bir parçası olarak göstermektedir.³⁸

Batı Türkistan'ın kaderini etkileyecek olaylardan biri de Sasani devletinin yıkılmasıdır. İslam orduları Kadisiye ve Nihavent savaşları sonucunda 651 yılında son kalan Sasani hükümdarı III. Yazdecer'di öldürülerek bu devlete son vermiştir. Böylelikle İslam orduları Merv'i alıp Belh şehrine kadar ilerlemiştir.³⁹ Hz. Ömer zamanında Kuzey İran'ı fethetmek için görevlendirilen Anef b. Kays elde ettiği

³⁴ A.g.e., s. 13.

³⁵ A.g.e., s. 20-21,45.

³⁶ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 167.

³⁷ J. P. Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil - Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s.113-115.

³⁸ P. B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, (Çev. Egemen Çağrı Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 62-63.

³⁹ Ya'kubi, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 60. ; R. Grousset, a.g.e., s. 144.

başarıları kutlamak için Halifeden aldığı mektupta: “*Sakın ha!, nehri tecavüz etmeyiniz. Horasan’a ne şartlarda girdiğinizi iyi biliyorsunuz. Orada kalınız ki zaferiniz daim olsun*” demektedir.⁴⁰ Nitekim Emeviler döneminde Muaviye tarafından atanan vali Rebi b. Ziyad, Sicistan’ı fethetmiştir. Amuderya’yı geçerek Çağaniyan’a sefer düzenlemiştir.⁴¹ 705’ten 715 yılına kadar Emevi halifeliği adına Horasan valiliği yapan Kuteybe b. Müslim 705 yılında ilk seferini başlatmıştır. Bu sefer Batı Göktürlere bağlı Türk Teginlerin yönetiminde olan Baktria’ya ve Toharistan’a olmuştur.⁴² Araplar’ın Maveraünnehir’e girişleri sırasında bu bölgede İli, Çu, Nehirleri ve Issık Göl civarında yaşayan Türgişlerin etkin durumda oldukları bilinmektedir.⁴³ 706 yılında Amuderya Nehri geçilerek Baykent fetih edilmiştir. Horasan valisi şehrin hemen kolonize edilmesini uygun görerek Merv’den aileler getirip buraya yerleştirmiştir. Ayrıca şehre askeri muhafız gücü de bırakılmıştır.⁴⁴ Baykent’in fethi sonrasında Kuteybe, Soğd ve Türk kuvvetleri ile karşılaşmıştır. Bu Türklerin Türgişler olduğu düşünülmektedir.⁴⁵ Araplar kısa zaman sonra Buhara üzerine sefere çıkmış ve dört ay süren kuşatma sonrasında şehir ele geçirilmiştir.⁴⁶ Buhara’nın fethinden sonra İslam orduları Semerkant üzerine yürümüştür. Semerkant Hükümdarı Gurek bunu öğrenince Şaş, Fergane ve Türk Kaganlığı’ndan yardım istemiştir. Şehir kuşatılınca yardıma gelen kuvvetler de Arap ordusu tarafından imha edilmiştir. Anlaşma yoluna gidilerek Semerkant vergiye bağlanmıştır.⁴⁷ Bu konuda yardıma giden Türk beyinin Köl-Tigin ya da İni İl-Kagan olduğu şeklinde bazı izahlar olsa da bu kişinin bir Türgiş reisi olduğu ispatlanmıştır.⁴⁸ Soğd ülkesine 710 yılının sonlarına doğru bir Göktürk seferi görülmektedir. İni İl-Kagan önderliğinde yapılan bu seferde Demirkapı’ya kadar gelinmiştir.⁴⁹

⁴⁰ Z. Kitapçı, *a.g.e.*, s.51.

⁴¹ H.A.R., Giib, *Orta Asya’da Arap Fetihleri*, (Çev. Hasan Kurt), Çağlar Yayınları, Ankara 2005, s. 30-31.

⁴² R. Grousset, *a.g.e.*, s.144

⁴³ Ö. S. Huncan, *Türk Hakanlığı*, IQ Kültür Sanat Yayımcılık, İstanbul 2007, s.79.

⁴⁴ H. D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, Kemer Yayınları, İstanbul 2000, s. 37-38. ; Z. Kitapçı, *a.g.e.*, s.105.

⁴⁵ A. N. Kurat, “Kuteybe Bin Müslim’in Harizm ve Semerkant’ı Zaptı”, *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, , C.IV, S.5 *A.Ü.D.T.C.F*. Yayınları, Ankara 1948, s. 394.

⁴⁶ Z. Kitapçı, *a.g.e.*, s.114-115.

⁴⁷ A. N. Kurat, *a.g.m.*, s. 396- 415.

⁴⁸ S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 60.

Türkişler Sou-lou zamanında Talas Nehri yakınlarında Taraz şehrinde oturmaktaydı. Bu bey “Çor” unvanını taşımaktaydı. 715 yılında Çin sarayına elçi göndererek onlara bağılığını bildirdi. 716 yılında Kapgan Kagan’ın ölümü üzerine rahat bir ortama kavuşup kendisini “Kagan” ilan etti. Türkişler 717 yılında Üç Karluk boyunu yenilgiye uğratmıştır. 719 yılında da Çin yönetiminde olan Tokmak Sou-lou tarafından alınarak buradaki Çin nüfuzu kırılmıştır. Maveraünnehir’de ilerleyen Arap kuvvetleri Türkişlerin, Sogdlara verdiği destek sayesinde yavaşlamıştır. 720-721 yıllarında Semerkant yakınlarına kadar Türkiş ordusu geldi. 730 yılında Sou-lou tarafından Semerkant kuşatıldı. Ancak şehir alınamadan geri çekilmek zorunda kaldılar. 737 yılına gelindiğinde yine Türkiş olan Baga Tarkan tarafından ani bir baskınla Sou-lou öldürüldü. 748 yılında Tokmak yeniden Çin’in eline geçti. 751 yılı Talas savaşı sonrasında da Arap hakimiyeti bölgede oldukça arttı. Türkiş Kaganlığı hakkında en son 758-759 yılında A-t’o-p’ei-lo isimli bir kağan seçtikleri bilgisi bulunmaktadır.⁵⁰

840 yılında Uygurların dağılması sonucu Erdoğan Merçil’e göre; Karluk⁵¹, Reşat Genç’e göre; Yağmalar⁵², Karahanlı Devletini kurdu. Devletin başına geçen Satuk Buğra Kara Hakan (921-955) müslüman olmuştur. Balasagun merkezli bu devlet bir Türk-İslam Devleti şeklini almıştır⁵³.

⁵⁰ H. Salman, *Türkişler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 41-84.

⁵¹ E. Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2000, s. 18.

⁵² R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s. 36-37.

⁵³ Ö. S. Hunkan, *a.g.e.*, s. 124.

I. BÖLÜM

OĞUZ ADININ ANLAMI VE TARİHİ ZEMİNDEKİ YERİ

A. OĞUZ ADI VE OĞUZ KAGAN

1. Oğuz Adı

Oğuz adının geçtiği günümüze kadar gelmiş bazı ana kaynaklar mevcuttur. Bunlardan biri Yenisey Nehri havzasında bulunan Barlık I yazıtıdır. Bu yazıtın Orhun'daki yazıtlardan daha eski olduğu düşünülmektedir.⁵⁴ Barlık Irmağı civarında birçok yazıtta rastlanmaktadır. Bu yazıtların Oğuzlara ait olduğu sanılmaktadır.⁵⁵ Ancak bu eserlerden Oğuz kelimesinin anlamı çıkarılamamaktadır. Yazıtın okunan kısımlarının çevirisi şöyledir; Barlık I yazıtı: “ *1. er erdemi adıma tapdım. Erdemi (için?) 2. Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz kavminden on üç [yaşımda] ayrıldım. 3. beğlik nüfuzumdan, sizlerden ayrıldım.* ”⁵⁶

Bu tür kaynakların günümüze ulaşmasında Türklerdeki “*Bengü Taş*” geleneği etkili olmuştur. Bu taşlar genellikle kazanılan savaşlar ve büyük devlet yöneticilerinin ölümü ardından yazılırdı. Süs veya hatıra niyetiyle değil tamamen halka öğüt niteliğindedirler.⁵⁷

Oğuz adının sıklıkla geçtiği yerlerden biri de Göktürk yazıtlarıdır. Bunların ilki Tonyukuk yazıtıdır. Moğolistan'ın Koşo Saydam bölgesinde Togla Nehri'nin yukarı mecrasında Bayn Çokto denilen mevkii yakınlarında bulunmaktadır.⁵⁸ Muhtemelen abide 725-726 yılında ölmeden önce kendisi tarafından diktirilmiştir.⁵⁹ İkincisi Köl-Tigin yazıtıdır. Bu yazıt 731 yılında ölen kardeşinin adına Bilge Kagan

⁵⁴ Bu yazıtlar Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde olup Kyzyl müzesinde sergilenmektedir. Bu yazıtın Orhun yazıtlarından daha eski olduğu konusunda Bkz. L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 98.

⁵⁵ F. Sümer, “Oğuzlar mad.”, *İ.A.*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 378-379.

⁵⁶ H. N Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 471. Bu yazıtın Ekler kısmında aslı verilmektedir.

⁵⁷ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s.112-113.

⁵⁸ M. Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s. XX.

⁵⁹ H. N Orkun, *a.g.e.*, s. 99. ; S. Gömeç, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1963, s. 65.

(716-734) tarafından Yollug Tigin'e 732 yılında yazdırılmıştır.⁶⁰ Bilge Kagan yazıtı ise ölümünden bir yıl sonra 735 yılında oğlu İ-jan Kagan (734-?)⁶¹ tarafından yine Yollug Tigin'e Türkçe kısımları yazdırılmıştır. Ancak yazıtta Çince metinler de bulunmaktadır. Köl-Tigin ve Bilge Kagan Yazıtı arasında bir kilometre vardır. Bu yazıtlarda Baykal Gölünün güneyinde, Orhun Nehri vadisi Koşo Saydam bölgesindedir.⁶² Bu yazıtların hepsinde Oğuzların, Göktürkler ile olan münasebetlerinden bahsedilmektedir.⁶³ Taşlardan Oğuz adının manasını çıkarmak zor olsa da bir takım ipuçlarına rastlamak mümkündür. Bu ifadeler; “*Tokuz Oğuz beğleri budını*”, “*Yırıya Baz Kagan Tokuz Oğuz budun yağı ermiş*”, “*Türk Oğuz beğleri budun eşiding*”, “*Tokuz Oğuz budun kentü budunum erti*” gibidir.⁶⁴ Bunları çoğaltmak mümkündür. Oğuz kelimesinden sonra kullanılan “*budun*” ifadesi millet, kavim anlamına gelmektedir. Yazıtlarda diğer uluslar için de “*budun*” denmektedir. Bu verilere dayanarak Oğuz adının bir boyu kapsamadığı, en azından daha geniş manada olup boyların bir araya gelmesinden oluşan millet manasında olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵.

Moğolistan'da Mogoitu Irmağı Şine-usu Gölü ve Örgötu Dağı kenarında bulunan yazıtların ise Uygur Kagan'ı Moyen Çor (747-759)⁶⁶ döneminde dikildiği düşünülmektedir.⁶⁷ Bu yazıtta Oğuz adının geçtiği bölümler vardır. Bunlar; kuzey yüzünde; “*su ... o sırada kalan halk On Uygur (ve) Tokuz Oğuz üzerine yüz yıl hüküm sürüp ... Orhon Irmağı.*”, “*Tokuz Oğuz halkımı derleyip topladım.*”, doğu yüzünde; “*Bükegük'te Sekiz Oğuz (ve) Dokuz Tatar kalmadı*”, “*Hakkettirdim. Tokuz Oğuz ... beyleri geldi*”, güney yüzünde; “*Önceden Çin'de bulunan Oğuzlar (ve) Türkler ayrılmış sonra katılmışlar.*” batı yüzünde; “*Türk halkını ... Sekiz Oğuz (ve)*

⁶⁰ M. Ergin, *a.g.e.*, s. XVI. ; S. Gömeç, *a.g.m.*, s. 65.

⁶¹ A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 355.

⁶² M. Ergin, *a.g.e.*, s. XIX-XX. ; S. Gömeç, *a.g.m.*, s. 65.

⁶³ Bkz. H. N Orkun, *a.g.e.* ; M. Ergin, *a.g.e.* ; V. Tomsen, *Orhun Yazıtları Araştırmaları*, (Çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

⁶⁴ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 2, 12, 16, 24. ; H. N Orkun, *a.g.e.*, s. 22, 35, 40, 48.

⁶⁵ Z. Korkmaz “Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişim Süreci”, *Turkish Studies*, C. 5, S.1, 2010, s. 4.

⁶⁶ G. Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s.13.

⁶⁷ S. Gömeç, *a.g.m.*, s. 68.

*Dokuz Tatarları ... -miş hatunun yeğeni Öz bilge Bünyi ile(?)*⁶⁸ gibi ifadeler bulunmaktadır.

İslam kaynaklarında ise Oğuz ismi ilk olarak Belazuri'nin eseri *Fütuhu'l Buldan*'da "*Guzziye*" olarak Horasan hakimi Abdullah b. Tahir'in (828-844) oğlu Tahir'i buraya sefer için göndermesi nedeniyle geçmektedir.⁶⁹

Dede Korkut hikâyelerinde de Oğuz kelimesi oldukça sıklıkla geçmektedir. Burada da kimi zaman milletin ismi olarak kimi zaman Oğuzların yaşadığı yer olarak kimi zaman ise isim olarak bahsedilmektedir.⁷⁰

2. Oğuz Adının Anlamı

Oğuz adının manasını araştırırken Reşdeddin Fazullah'ın *Câmi'üt-Tevârih* adlı eserinde Oğuz bir yaşında iken dile gelir ve "*ben bir otağda doğduğum için adımı Oğur (اغور) koymak gerekir*" ifadesi yer almaktadır.⁷¹ Ancak buradan Oğuz ile Otağ arasında ne tür bir bağlantı olduğu konusunda her hangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bunun dışında Yazıcızade Âli'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı eserinde ise Oğuz bir yaşına geldiğinde ad koymak için görüşler bildirilirken "*Bennüm adımı Oğuz kon*" diye bağırır.⁷² Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* adlı eserinde ise Oğuz adını bir yaşında iken "*Benim adım Oğuz'dur*" der ve böylece kendi adını kendisi koyar.⁷³

⁶⁸ E. Aydın, *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum 2007, s. 57-58, 60-63.

⁶⁹ Belazuri, *Fütuhu'l Buldan*, (Trc: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 494.

⁷⁰ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 163.

⁷¹ Reşidüddin Fazullah, *Oğuzname*, s. 18. ; Reşidüddin Fazullah, *Cami'üt Tevarih*, (Trc. W. M.Thackston), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Boston 1998, s. 28.. Yukarıdaki ifade ilk olarak verdiğimiz Z. V. Togan'ın *Oğuzname* çevirisinde geçer. İkinci eserde olay Oğuz'a isim koymak için akrabalar ile görüşürken çocuk dile gelip benim adım Oğuz der.

⁷² Yazıcızade Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 13.

⁷³ Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*, (Haz. Muharrem Ergin), Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık, Konya 1974, s. 26. ; Paris Milli Kütüphanesinde bulunan ve Uygurca olan bir Oğuz Kağan destanı vardır. Bu eser Paul Pelliot'a göre; 1300 yılına Doğru Turfan bölgesinde kaleme alınmış ve XV. yüzyılda Kırgız bölgesinde hemen hemen hiç değiştirilmeden tekrar yazıldığı sonucuna varmıştır. Eser W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından tercüme edilip yayımlanmıştır. Destanda Oğuz Kağan'ın ismini alması ile ilgili her hangi bir kayıt yoktur. Bu eserin aslı Bibliotheque Nationale, Suppit. Turc 1001 de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. P. Pelliot, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, (Çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu, Ankara 1995, s. 103. ; İ. Onay, "Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kağan Destanı ve

Oğuz adının manasına yönelik bilgilere rastlanmaması sebebiyle Türkologlar Oğuz adının manasına yönelik bazı görüşler ortaya atmaktadırlar. Bunlar özetle şöyledir; Gyula Nemeth bu adın Ok + uz kelimelerinden türediğini söylemektedir. Ona göre; “Ok” yani kabile “z” ise çoğul ekidir. Bu çerçevede mana “*Kabileler*” olmaktadır.⁷⁴ Nemeth “öküz” kelimesin söylenişi ile ilgili bir makalesinde Codex Cumanicus’ta *Ogus*, Osmanlıca da *Oggus*, *Tosun* (Kâmûs-i Türkî: طوسون = اوغوز),⁷⁵ Karaçayca da *Ögüz* ve *Yögüs*, Çağatayca ve Kırgızca da *Ögüz* ve Yakutça da *Ogus* kelimelerinin bu anlama geldiğini belirtmiştir. Ona göre Bulgarca olan *Oğur*, *Oğuz* adının “R”li Türkçe ile söylenen biçimidir.⁷⁶ Yukarıda verdiğimiz örneklerin biri olan Reşiddin’in eserinin Uluğ Bey’in kütüphanesinden çıkan P ve S nüshalarına dayanarak Zeki Velidi Togan Oğuz kelimesinin burada Ogur (اغور) şeklinde yazıldığını söyleyerek bu ifadenin Kaşgarlı divanında; hayır, bereket ve devlet manasına geldiğini belirtmiştir.⁷⁷ Nemeth’in öğrencilerinden biri olan D. Sinor⁷⁸ ise bu kelimenin içinde geçen sesli harflerin okunuşunu tartışmaya açmıştır. Ona göre Oğuz kelimesinin içindeki O ve U harfleri yer değiştirilerek veya ikisi aynı şekilde olacak şekilde kullanılabilir. Çünkü kullanılan runik Türk alfabesi, Uygur alfabesi ve Arap alfabesinde O ve U harflerinin ayırt edici özellikleri yoktur. Ancak Bizans kaynaklarında geçen “Oğur” kelimesine itibar ederek baştaki harfin O olacağına kanaat getirmiştir.⁷⁹ Onun asıl dayanak noktası Paris’te bulunan Uygurca Oğuz Kagan destanıdır. Çünkü ona göre; bu eserde hemen ikinci satırda bulunan öküz resmi Oğuz Kagan veya babasına aittir. Nihayetinde Oğuz kelimesinin “Öküz”

Önemi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 171, Berikan Matbaacılık, Ankara 2013, s. 31. ; W. Bang, G. R. Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.

⁷⁴ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 150. ; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 20. ; T. Gündüz, “Oğuzlar / Türkmenler”, *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 263. ; C. Tüysüz, “Oğuzlar”, *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 277.

⁷⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 210.

⁷⁶ G. Nemeth, “Türklüğün Eski Çağı”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, (Çev. Şerif Başstav), C. XV, S.90, Ulus Basımevi Ankara 1940, s. 302.

⁷⁷ Reşidüddin Fazullah, *Oğuzname*, s. 82. - Ogur kelimesi ile ilgili ayrıca “Uğur, Vakit ve Yol” anlamları da verilmektedir. Ayrıntılar için Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk*, (Çev. Besim Atalay), C.IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013 s. 427.

⁷⁸ N. Yüce, “Gyula Nemeth Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.23, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 1979, s. 233.

⁷⁹ D. Sinor, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (Trc. Ahmet Ateş), C. 4, S. 1-2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1950, s. 2-3.

manasına geldiğini savunmuştur.⁸⁰ F. Enderman ve L. Bazin de, Oğuz'un anlamını boğa, tosun gibi çift tırnaklı hayvanlar arasında gösteren Türkologlar arasındadırlar.⁸¹ A. B. Ercilasun, Oğuz adının üç farklı manası olduğunu söylemektedir. Bu kelimenin ilk manasının Dede Korkut hikayelerindeki Boğaç Han'ın isminin “Boğa'dan” gelmesini örnek göstererek Oğuz isminin de “Öküz'den” geldiğini söylemektedir. İkinci olarak Nemeth'in görüşü olan “Kabileler” anlamını belirtmektedir. Üçüncü olarak ise Türk milleti içerisinde bulunan etnik bir teşekkülün özel adı olduğunu savunmaktadır.⁸² N. A. Aristov, bu konuda Oğuz adının genel olarak hayvanların veya doğrudan hayvan adı taşıyan atalarının ruhlarına tapınma kültü tanrı yerine koydukları, eski Türlerde öküz (oguz) kültürünün varlığı ile ifade edilebileceğini savunmaktadır.⁸³ J. P. Roux, bu konuda Uygurca metinlerdeki Oğuz'un vücudunun boğa ve kurt karışımı bir hayvan olduğunu, yüzünün ise insani özellikler taşıdığını söylemektedir.⁸⁴ P. Pelliot, ise destanın Uygurca Oğuz Kagan destanın da geçen Oğuz'un ilk sütü içtikten sonra etli yiyecekler yemesi ve sonradan süte ağzını sürmemesine dayanarak bu destanın “Ağız”(ilk süt) ile alakalı olduğunu öne sürmüştür. Onun açıklamasıyla destanda geçen Oğuz = Ağız'dır.⁸⁵ O. Pritsak, ismin siyasi bir kavram olarak görülmesini, etnografik veya bir dil gurubunun adı olarak anlaşılmasını söylemiştir. Ona göre; bu kelimenin “İnsan”, “İnsanlar”, “Akrabalar” manasında olup bunun nedenini ise diğer uluslar tarafından verilen ad olmasına bağlamıştır.⁸⁶ J. Hamilton, bu konu üzerine Uygurcadaki Oğuş (boy, klan) deyiminin Oğuz ile aynı olduğunu öne sürmüştür. Bunun açıklamasını ise “Boy” sözcüğünün “Oğmak” (türemek, soyundan gelmek) filinden türediğini varsayarak sondaki “ş” harfinin son derece istisnai bir şekilde “z” harfine dönüştüğünü ifade

⁸⁰ *a.g.m.*, s. 7-12. ; Ayrıca Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan yazmanın resimli olan kısmı eklerde verilmiştir.

⁸¹ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, 2006 s. 150

⁸² A. B. Ercilasun, “Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S.2, Ankara 2008, s. 230-231.

⁸³ N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.184.

⁸⁴ J. P. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar*, (Çev. Aykut Kazancı, Lale Arslan), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 326.

⁸⁵ P. Pelliot, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁸⁶ O. Pritsak, “Oğuz Yabgu Devletinin Yıkılışı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (Trc. Eşref Bengi Özbilen), S.104, İkbal Ofset, İstanbul 1996

etmiştir.⁸⁷ J. Marquart ise Ok + uz olarak kabul ettiği kelimenin çevirisini “*Pfeil Manner*” yani oklu adamlar şeklinde vermiştir.⁸⁸ P. A Boodberg bu konu hakkında ilk manasının “Boynuz” olduğunu iddia etmiştir.⁸⁹ Peter B. Golden bu konu hakkında Oğuz’un akrabalık ifade eden Türkçe “oğ (uq)” kökünden türediğini ifade etmiştir. Bunun “Budun” adı gibi “uruk, boy, alt boy birliği, akraba urukların (boyların) birliği” gibi tercüme edilebileceğini savunmuştur.⁹⁰ Kelimenin “Nehir” (Oxus, Amuderya, Ceyhun) anlamına geldiğini savunanlar arasında A. Vambery ve S. Tolstov bulunmaktadır.⁹¹ Zeki Velidi Amuderya ve Sırderya kolların “Öğüz” dendiğini kaydetmiştir.⁹² Öküz (اوکوز) kelimesi Kaşgarlı’nın eserinde; Amuderya, Fırat gibi nehirlere verilen ad olarak geçmektedir. Hatta eserde bu kelimeyi Oğuzlar tek başına kullandığında Benegit Irmağının anlaşıldığını ve onların göçerlerinin bu nehrin kenarına indiği belirtilmiştir. Ayrıca Türk ülkesinde birçok nehrin bu isimle anıldığını sınırları üzerinde bulunan ve etrafından iki nehir geçen şehre “İki Öküz” (اکی اوکوز) dediklerini kaydetmektedir.⁹³

Yukarıda verdiğimiz görüşlerin bazı tenkitleri bulunmaktadır. D. Sinor, Boodberg’in görüşünü acayip bulmaktadır. Onun yaptığı “Münüz” “Boynuz” eşleştirmesinin Oğuz’a dönüşmesini kabul edilemez görmektedir.⁹⁴ Faruk Sümer yorumlara itirazlarının izahını şu şekilde yapmıştır: İlk süt manasına gelen “ağız”, İlhanlı Hükümdarlarından Gazan Han (1271-1304) veya halefi Olcaytu Han (1304-1316) zamanında yazılmış olan Uygurca Oğuz Kagan destanında “*Oguz*” şeklinde geçmektedir. Buna dayanarak buradan geldiği sanılmaktadır ancak bu eserden Divanü Lugati’t-Türk’te ilk süt “*ağuj*” veya “*ağuz*” şeklinde geçmektedir. Eğer Uygurlar bunu böyle kullansa idiler Kaşgarlı Mahmud bunu kesinlikle kaydederdi.

⁸⁷ J. Hamilton, “Tokuz-Oğuz ve On-Uygur”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, (Trc. Yunus Koç, İsmet Birkan) C. 7, Simurg Yayınları, Ankara 1997 s. 189.

⁸⁸ H. N. Orkun, *Oğuzlara Dair*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 4. ; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁹ D. Sinor, *a.g.m.*, s. 4. ; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 150.

⁹⁰ P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 217. ; P. B. Golden, “Oğuz and Oğur-Oğuz”, *Türkcic Languages*, C. 16, S. 1, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2012, s. 180-183.

⁹¹ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 150. ; F. Bayat, “Oğuz Kaviminin Adının Etmonolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.3, Karam Yayınları, Ankara 2004, s. 72.

⁹² Z. V. Togan, “Amu-Derya mad.”, *İ.A.*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 419.

⁹³ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati’t-Türk*, C. I, s. 59.

⁹⁴ D. Sinor, *a.g.m.*, s. 4.

Bu muhtemelen bir imla hatasından meydana gelmektedir diye açıklamaktadır. Ok + uz yani oklu adamlar diye açıklama getirenlere uz kelimesinin adam manasına geldiği bir kullanımı olmaması hasebiyle itibar göstermemiştir. Öküz manasına geldiğini savunanlara ise Toharca A veya Toharca B den geçen “öküz” hep bu şekilde kullanılmaktadır demektedir. Tosun manasına geldiğini savunanlara ise Türkçenin hiçbir lehçesinde Oğuz kelimesi “*Tosun*” manasına gelmemektedir diye karşı çıkmaktadır. “*Oğuş*” kelimesi akraba, aile manasına gelmekte ve Göktürk kitabelerinde Oğuz kelimesi ile yan yana kullanılması hasebiyle karşı çıkmaktadır. Sümer, K harfinin ünlü ile başlayan bir ekle birleştiğinde G ye dönüşmeyeceği söyleyen bazı itirazlar olduğunu belirtmiştir. K harfi Türkçe de G harfine dönüşme ihtimali yüksek olan bir harftir diyerek itibar gösterilecek tek nokta olarak Nemeth’in yorumunu görmüştür.⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu da bu görüşe bazı itirazlar olduğunu ancak Çinceye de kabileler şeklinde geçtiğini belirterek onu kabul etmiştir.⁹⁶

Sonuç olarak bizim Oğuz adının anlamı hakkında düşüncemiz Peter B. Golden’in yukarıda verdiğimiz görüşü ile aynıdır. Oğuz Kagan destanlarına göre; ortaya atılan görüşler ile yazıtlardaki Oğuz birbirini tutmamaktadır. Ayrıca bunların ayrı ayrı değerlendirilmeleri gerekmektedir.

3. Oğuz İsminin X. Yüzyılda Yeniden Şekillenmesi Türkmen Adı

Oğuz boyları Maverâünnehir’in batısına vardıktan sonra siyasi faaliyetlerde yer almaya başlamışlardır. Burada İslam şehirlerine sürekli olarak akınlar yapmışlardır. Kimi zaman ise bazı boylar merkezi otorite ile itilafa düşerek Müslümanlar ile anlaşmışlardır. Onlar ise bu Oğuz boylarını sınırlara yerleştirerek eskiden dahil oldukları atlı çoban gurubuna karşı kullanmışlardır. Bu boyların yaşadıkları değişim gereğince diğer Türklerden ayrılabilmek için “*Türkmen*” ismi ile

⁹⁵ F. Sümer, *a.g.e.*, s.19-20.

⁹⁶ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.150. ; Ahmet Taşağıl ve Karoly Czegledy Çin kaynaklarında bahsedilen Ting-ling, ve Kao-ch’e olarak bahsedilen boyların da Töleslerin geçmişteki ismi olduğunu. Kısaca kaynaklarda Türkistan bozkırlarında yaşayan boyların genel adı Ting-ling iken bu ad Juan-juan ve Tabgaç devirlerinde Kao-ch’e (Kanglı) olmuştur. Göktürkler ortaya çıktığında ise Töles haline geldiğini savunmuşlardır. Bkz. A. Taşağıl, “Gök-Türk Devletini Oluşturan Boylar Sistemi”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Armağanı*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008, s.154. : A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 2-3. : K. Czegledy, *a.g.e.*, s. 21.

nitelendirilmişlerdir. Türkmen kelimesine ilk olarak Makdisi (ölm. 985 sonrası)'nin *Ahsen el-takâsim* adlı eserinde rastlanılmaktadır. Burada “*Urdu*”⁹⁷ isimli bir küçük şehirde Türkmenlerin hükümdarının oturduğunu ve İsficap hakimine hediyeler gönderdiğinden bahsedilmektedir.⁹⁸

Türkmen kelimesinin etimolojisi hakkında kaynaklarda çeşitli izahatlar bulunmaktadır. Biruni (ölm. 1048) konuyu şu şekilde izah etmektedir; “*Oğuz Türklerinden müslüman olup onların arasına katılanlar iki taraf arasında tercüman olurlardı. O kadar ki, bir Oğuz müslüman olunca Türkmân oldu derlerdi. Bunlar Türk olmalarına rağmen, Müslümanlar tarafından Türkmân yani Türklere benzeyen denilirdi.*”⁹⁹ Kaşgarlı Mahmud Türkmen kelimesinin açıklamasını ilk olarak “*bunlar Oğuzlardır*” diyerek açmıştır. Türk’e benzeyen anlamını savunarak ismin verilmesini Zülkarneyn’e kadar bir hikaye ile dayandırmıştır. Hikaye kısaca şöyledir: Semerkant’ı geçen Zülkarneyn Türk ülkesine doğru yönelmiştir. Türk ülkesin başında Şu isimli bir hükümdar vardır. Bu hükümdar Suyab da kale inşa ederken Zülkarneyn’in üzerine geldiğini öğrenir. Bunun üzerine yaklaşan ordunun nehri geçtiğini haber almak için öncü birlikler gönderir. Zülkarneyn nehri aşınca haber gelir ancak Şu kendini savaşa hazır hissetmez ve doğuya çekilir. Bu halkının arasında huzursuzluk yaratır ve kim ne bulursa üzerine binip kaçır. Kaçamayan yirmi iki kişi kalır. Daha sonra bunlar da yolda yürüyen ve bitap düşmüş iki kişiye rastlarlar. Onlara Zülkarneyn’in seyyah olduğunu ve sonunda buralardan çekip gideceğini söylerler. Türkçe olarak “*Siz ikiniz! Durun! Kalın! Dayanın!*” manasına gelen “*Xalaç*” derler ve onların adı böyle kalır. Zülkarneyn geldiğin de bu yirmi iki kişilik taifeyi görür ve onlara kim olduklarını sormadan Farsça “*Bunlar Türk’e benziyor*” demiş ve o zamandan bu zamana adları bu şekilde kalmıştır.¹⁰⁰ Reşidüddin de bu

⁹⁷ Bu kelime büyük ihtimalle Ordu veya Orda olmalıdır. Bunun anlamı merkez, başkent ve ya karargah tır.

⁹⁸ Makdisî, *Ahsen el-takâsim fî ma’rifet el-ekâlîm*, (Nşr. Goeje), Leyden 1877, (Çev. R. Şeşen), *a.g.e.*, s. 179. ; O. Pritsak, “Oğuz Yabgu Devletinin Yıkılışı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (Trc. Eşref Bengi Özbilen) S. 104 , İstanbul 1996, s. 7. ; Ö. S. Hunkan, “X – XII. Yüzyıllarda Maveraünnehir’de Oğuzlar ve Batıya Göçleri”, *Anadolu’da Yörükler/Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler*, (Ed. Hayati Beşirli-İbrahim Erdal), Pohenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 8.

⁹⁹ Ebû Reyhân el- Biruni, *el Cemahir fî ma’rifet el-cehâvir*, (DrI. Z. V. Togan), Delhi 1940, (Çev. R. Şeşen), *a.g.e.*, s. 202.

¹⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, (Çev. S. Erdi-S. T. Yurtseven), s. 607-608.

konuda “Türk-maned” yani Türk’e benzeyen manasına geldiği beyan edilmiştir.¹⁰¹ Yazıcızade yine bu ifadeye benzer bir söylemde bulunmuştur. Ona göre; Oğuzlar’ın kendi vilayetlerinden Maverünnehir ve İran iklimine gelmeleri sonucunda bu bölgenin suyu ve havası onları Tacik toplumuna benzetti. Bunun sonucunda Tacikler onlara Türkmen dedi. Bunun manası Türk’e benzer demektir.¹⁰² Mehmed Neşri’nin eserinde ise Türki-iman yani iman etmiş Türk anlamına geldiğini beyan etmiştir.¹⁰³

Türkmen adının kaynaklarda yerini almasından sonra kurdukları ilk devlet olan Selçuklu devletinde ise Türkmenlere bakışı özetleyen “*Siyasetname*” adlı eserde şunlar kaydedilmiştir; “*Türkmenlerden her ne kadar bıkkınlık gelmişse de, sayıları fazla olduğundan devletin kuruluşunda çok hizmet ederek sıkıntı çektiklerinden, hepsi akrabadırlar ve bu devlet üzerinde hakları vardır. Çocuklarından bir kişinin tespit edilerek, devamlı meşgul olması için sarayın 1.000 kölesinin silah ve hizmet öğretimi ona verilmelidir. Böylece insanlar ile birlikte otururlar, gönülleri ısınır ve köleler gibi hizmet de ederler. Neticede yaratılışlarında mevcut olan nefret ortadan kalkar. İhtiyaç hasıl olduğu zaman, işaret edildiği an, 5. 000 – 10.000’i atlarına binip köleler gibi tehzatlanarak hizmete koşarlar. Bu devletin hizmetlerinden nasipsiz olmazlar. Melikin onlara karşı sevgisi artar, onlarda bundan memnun olurlar.*”¹⁰⁴ Buradan da Türkmen denilen kitlenin yaşam biçimi ve Selçuklu devletine olan yakınlığı anlaşılmaktadır.

Bu konuda tarihçi ve Türkologların görüşleri şu şekildedir; İbrahim Kafesoğlu bu konuda yazdığı bir makalesinde Türkmen-Oğuz münasebetlerini göz önüne alarak yapılacak araştırmaların sonuca ulaşabilmesi için bu büyük önem taşımaktadır. Çünkü Türkmen ve Oğuz kelimesi bir boyun iki ayrı adı gibi kabul edilmektedir demektir. Ayrıca bu ismin sadece Oğuzları kapsamadığını Karluklardan da bu guruba dahil olan boyların varlığını belirtmektedir.¹⁰⁵ Bu konuda

¹⁰¹ Reşidüddin Fazullah, *a.g.e.*, (Trc. W. M.Thackston), s. 31.

¹⁰² Yazıcızade Ali, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰³ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, C.I, (Haz. F. R. Unat, M. A. Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 14-15. ; A. Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 38.

¹⁰⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, (Çev. Nurettin Bayburtluğil), Dergah Yayınları, İstanbul 2009, s. 124.

¹⁰⁵ İ. Kafesoğlu “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 580-582. ; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 148.

araştırmacılarından A. Vambery'e göre; Arapların “*Guzz*” dedikleri kütleleri Türkmen olarak kabul etmek doğrudur. Ayrıca bu isim saf Türk manasına gelmektedir.¹⁰⁶ Jean Deny bu konu hakkında “*-man*” ekinin Türkçede mübağla, fazlalık, büyüklük, üstünlük anlamı verdiğini söylemektedir. Bu sayede Türkmen adının “*koyu Türk, halis kan Türk*” anlamlarına geldiği sonucuna varmıştır. Bu izahı birçok kişi tarafından da itibar görmüştür.¹⁰⁷ O. Pritsak ise Oğuz Yabguluğu'nun Oğuz ve Türkmen gibi çift ad altında bir siyasi birlik kurduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Faruk Sümer'e göre; Oğuzların Müslüman olduktan sonra aldıkları addır. Oğuz adı Türkmen'e dönüşmüş ve Oğuz adı destanlar ile hatıraları yaşatılan atalarının adı olarak Türkmenler arasında yaşatılan bir ad olmuştur demektir.¹⁰⁹

Yukarıda mevzu bahis olan Türkmen adının diğer Türk boylarından ayırmak için verilmiş olması konusu karşımıza *Hudûdü'l- Âlem* adlı eserde şu şekilde çıkmaktadır. Eserde; Süt kent'ten bahsedilirken buranın meskun ve barış sever Türklerin yeri ve bu kabilelerin çoğunun Müslüman olduğu söylenmektedir.¹¹⁰ V. V. Barthold, bu “*barışsever Türklerin*” Oğuz ve Karluk boyları olduğunu söylemektedir. Bu boyların ayrıca Samani devletinin sınırlarını diğer Türk boylarına karşı koruduklarını ifade etmektedir.¹¹¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki Türkmen kelimesi farklı Türk boyları tarafından kullanılmış olsa da bu boyların çoğunluğunu Oğuzlar oluşturmaktadır. Böylelikle Oğuzlar Türkmen olarak tanınmaya başlamış ve birçok kaynakta bu şekilde anılmıştır. Türkmenistan, Anadolu, İran ve Azerbaycan da bulunan Türk nüfusu arasında Oğuz boyları oldukça fazladır. Zaten Türkmen denilen kitleler de özellikle bu bölgelerde yaşamaktadır. Ayrıca bu Oğuzların değişen yaşam biçimlerinin de getirmiş olduğu bir isimlendirme olarak izah edilebilir.

¹⁰⁶ A. Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Haz. N. Ahmet Özalp), Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 47.

¹⁰⁷ İ. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 580.

¹⁰⁸ O. Pritsak, *a.g.m.*, s. 102.

¹⁰⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s.2.

¹¹⁰ *Hududül-Alem Mine'l Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. V. Minorsky, Türkçeye Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008, s. 75.

¹¹¹ V.V. Barthold, *Orta Asya*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 271-272.

4. Oğuz Kagan'ın Kimliği

Oğuz Kagan hakkında bilgilerimizin çoğu Oğuznamelerden gelmektedir.¹¹² İslam çerçevesi dışında kalan Uygur harfleri ile yazılmış Oğuz Kagan adlı eser destanın eski metinlerinden biridir.¹¹³ Uzun bir süre bozulmadan korunan bu eserler İslam'ın etkisiyle değişime uğramıştır.¹¹⁴ Bu destanlar hakkındaki ilk kaynaklardan biri, İlhanlı veziri Reşidüddin'in yazdığı İslami çerçevede yazılmış *Camiü't-Tevarih* adlı eserindeki “*Tarih-i Oğuz u Türkân u hikâyet-i cihangir-i o*” başlığını taşıyan Türklerin tarihini anlattığı Farsça Oğuzname'dir.¹¹⁵ Yine bu çerçeve içerisinde yazılmış XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Ali tarafından yazılmış *Tevârih-i Âli Selçuk*'un¹¹⁶ Oğuz Kagan'ı anlattığı bölüm, Ebulgazi Bahadır Han'ın 1559-1660 yılları arasında Türkistan'da yazdığı *Şecere-i Terakime* adlı eser sayılabilir.¹¹⁷ Uzunköprü'de Seyid Ali'nin kitapları arasında bulunan manzum Oğuzname de bunlara dahil edilebilir.¹¹⁸ Ayrıca Mısırlı tarihçi Ebu Bekr bin Abdullah bin Aybek Ed-devandarî'nin Melik Nasır Muhammed b. Kalavun adına 1310 yılında yazdığı “*Dürerü't-Tîcan ve Tevârih-i Gurerü'l-Ezman*” adlı kitap, Oğuznameden parçalar barındıran veya bahseden XV. yüzyıla ait “*Hazihi'r Risaleti min Kelimati Oğuzname el meşur bi Atalar Sözi*” başlıklı yazma, Tebrizli Hasan b. Mahmut Bayatî'nin *Câm-i Cemâyin* adlı eseri, Bayburtlu Osman'ın “*Tevârih-i Cedîd-i Mir'at-i Cihan*” adlı eserin “*Bayundur Han*” bölümünde “*Bahrü'l Ensab*” adlı bir kitaptan aldığı oğuzname parçası, XVI. asırda yaşadığı belirtilen Türkmen tarihçisi Salır Baba Kul Alioğlu'nun “*Tarih-i Salır Baba*” adlı eseri, Dânâ Ata'nın “*Oğuzname*” ve XVIII. yüzyılda Türkmen şairi Andelip'in “*Oğuzname*” de bu kitaplar arasında sayılabilir.¹¹⁹

Yukarıda saydığımız Oğuznameler de Oğuz Kagan'ın soy kütüğüne dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Paris'teki yazmada Moğol istilası veya İslamiyet etkisi

¹¹² M. Kaplan, “Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, (Haz. Saim Sakaoglu, A. Duymaz), Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 91.

¹¹³ Bkz. R. R. Arat, W. Bang, *a.g.e.*

¹¹⁴ J. P. Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, (Çev. M. Y. Sağlam), Bilgesu Yayınları, Ankara 2011, s. 14.

¹¹⁵ Bkz. Reşidüddin Fazullah, *a.g.e.*, (Trc. W. M. Thackston)

¹¹⁶ Bkz. Yazıcızade Ali, *a.g.e.*

¹¹⁷ Bkz. Ebul Gazi Bahadırhan *a.g.e.*

¹¹⁸ H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 96.

¹¹⁹ İ. Özkan, “Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten 1995*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997, s. 263-264.

altında olmayan Oğuzname örneğidir. Ancak burada Oğuz'un atalarından bahsedilmemektedir. Zaten eserin bulunan kısımlarının, bu hikayenin en başı olmadığı açıktır. Burada Oğuz; doğduktan sonra anasını bir kere emer sonrasında şarap, et ve çorba ister. Gök Tanrı inancına bağlıdır. Oğuz'dan önceki şecereyi vermese de çocuklarının dünyaya gelişi ve isimlerini kaydeder. Bunlar; Kün, Ay, Yultuz, Kök, Tag ve Tengiz dir.¹²⁰

Reşidüddin'in verdiği şecere şu şekildedir; Nuh Peygamber'in oğlu Yafes Türkistan'a gelir ve burada Olcay Han ismini alır. Onun Dhîb Yavgu Han adında bir oğlu olur. Bu oğlundan ise Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han adında dört torunu olur. Torunlarından Kara-Han babası Dhîb Yavgunun yerine geçer. Bunun da doğuştan müslüman olan Oğuz isimli bir oğlu olur. Büyüdükten sonra babası ve amcalarıyla din çatışması içerisine girer. Babasını ve iki amcası olan Kür-Han ve Küz-Han'ı öldürür. Amcalarının soyundan gelenlere “*Muval*” yani Moğol demiştir. Sonra da Kaganlığını ilan eder. Kendisinin de altı tane çocuğu olur. Bunlar ise Kün Han, Ay Han, Yulduz Han, Kök Han, Tag Han, Tengiz Han dir.¹²¹

Tevarih-i Âli Selçuk'ta ise Reşideddin'den alınmış bir şecere verilmektedir. Zaten eserde de bu kaydedilmektedir.¹²²

Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinde verdiği şecerede ise şu şekildedir; Nuh Peygamber tufandan sonra iman etmiş üç oğluna yeryüzünü paylaştırır. Bunlardan Yafes'e Kuzey Kutbu düşer. İtil ve yayık bölgesine gider ve burada sekiz evlat sahibi olur. Bunların isimleri; Türk, Hazar, Saklap, Rus, Ming, Çin ve Kimeri'dir. Babasının ölümü sonrası Türk yerine geçti ve Issık Køl civarına yerleşti. Türk'ün de dört oğlu vardır. Bunlar; Tütek, Çigil, Barsçak ve Amlak'tır. Türk öleceği sıra Tütek'i yerine geçirip sefere çıkar. Tütek'te öleceği zaman yerine oğlu Alımca Han'ı bırakır. Ondan sonra da yerine oğlu Bakuy Dip Han geçer. Ondan sonra da yerine oğlu Kök Han geçer ve hastalanınca yönetimi oğlu Alımca Han'a bırakır. Alımca

¹²⁰ W. Bang, G. R. Arat, *a.g.e.*, s. 11-15.

¹²¹ Reşidüddin Fazullah, *Oğuzname*, 17-20, 50-51.

¹²² Yazıcızade Âli, *a.g.e.*, s. 6.

Han'ın iki oğlu olur birinin adı Tatar birinin adı Moğol'dur. Vefat edeceği zaman ülkesini ikiye böler ve oğulları arasında paylaşır. Moğol Han'ın dört oğlu olur. İsimleri; Kara Han, Kür Han, Kır Han ve Or Han'dır. Moğol'dan sonra da yerine oğlu Kara Han geçer. Ondan sonra da yerine kendi adını kendisinin koyduğu Oğuz gelir.¹²³

Abdülkadir İnan'a göre; Türk zümrelerinden Kıpçaklar içinde Moğol istilası sonrası "Çingizname" adı altında toparlanmış şecere ise; yine Yafes'e kadar gider. Ancak Yafes'in ismi Türkistan'da Ebulca Han olur. Ondan sonra oğlu Bakır Han gelir. Bu şekilde babadan oğula devam ederek sırasıyla Bakır Han, Ovuz Han (Oğuz Kagan), Gök Han, Gur Han, Karak Han, Künü Mergen, Ucam Buğrıl, Sam Savcı, Seneke Burun, Kaçu Mergen, Kaçuman, Karavman, Tumavul Mergen, Duyun Bayan, Çingiz Han (Cengiz Han) kadar getirilmektedir.¹²⁴

Hüseyin Namık Orkun'un tercüme ettiği Uzunköprü nüshasında ise Oğuz Kagan'ın şeceresi ile ilgili sadece babasının isminin Kara Han olduğu kaydedilmektedir.¹²⁵

Kaşgarlı Mahmud'un eserinde geçen Zülkarneyn isimli hükümdar Oğuz Kagan ile paralellik göstermektedir. Onun Oğuznamelerde bahsedilen Halaçlar, Kıpçaklar, Uygurlar gibi birçok Türk boyunun isimlendirmesi adı geçen müellifin eserinde bu hükümdara atfedilmektedir.¹²⁶ Bu sebepten Zülkarneyn ile Oğuz Kagan'ın aynı kişi olabileceği düşünülmektedir.

Oğuz Kagan destanının ortaya çıkışı ile ilgili iki türlü görüş vardır. Bunlardan birincisi Hun Devletinin kuruluşu ile ilgili görüp destanın oluşma tarihini Motun (M.Ö. 204 – M.Ö 174) zamanına ait olarak görmüşlerdir.¹²⁷ Bununla ilgili

¹²³ Ebulgazi Bahadır Han, *a.g.e.*, s. 23-27.

¹²⁴ A. İnan, "Türk Destanlarına Genel Bakış", *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, (Haz. Saim Sakaoğlu, A. Duymaz), Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 40.

¹²⁵ H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 109.

¹²⁶ Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*

¹²⁷ M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981, s. 52. ; M. Kaplan, *a.g.m.*, s. 91.

görüşlerin temelinde onun büyük ve geniş bir coğrafyada fetihler yapan bir hükümdar olması, başa geçmeden önce babası ile olan mücadelesi, ondan sonra yerine geçen oğlu Kök'ün (M.Ö. 174 – M.Ö. 160 Çince Ki-Ok) Oğuz'un oğlu Gök Han ile ilişkilendirilmesi vardır.¹²⁸ Bu görüşü benimseyenler arasında Rus Sinolog N. Y. Biçurin, Ziya Gökalp¹²⁹ ve Saadettin Gömeç bulunmaktadır.¹³⁰

İkinci görüşü temsil eden Bahaddin Ögel ise bu efsanenin Motun'dan önce Orta Asya'da yaşadığı yönündedir. Neticede Çin kaynakları bu efsaneyi biraz değiştirerek Motun'un gençliği ile birleştirdiğini düşünmektedir.¹³¹ B. Ögel, Oğuz'u Büyük İskender ile eşleştirenleri, “*Ondan önce Asya'da Türk fatihleri yok mu idi?*” diyerek tenkit etmiştir. J. Marquart'ın Cengiz Han ile bir tutmasını da anlamsız bulmuştur.¹³²

Zeki Velidi Togan bu destanların iki türde rivayetleri olduğunu söylemektedir. Bunlar Ön Asya'daki Oğuz, Orta Asya ve Uzakdoğu'daki Oğuz'dur. Ön Asya'daki rivayetler İslam dairesi içinde, doğudaki ise Uygur yazısıyla yazılmış olmalıdır. Araştırmaları sonucunda Oğuz destanının Sakalar dönemine kadar çekilebileceğini savunmuştur ve Oğuz'un Afrasyab'ın idaresi altında bir kumandan olduğu görüşündedir.¹³³ Afrasyab Firdevsî'nin “*Şahname*”sinde Ferdun'un oğlu, Turan ülkeleri sahibi Tur'un soyundan gelen bir hükümdardır. Esere göre; onun ülkesi Doğuda Çin Denizi, Güneyde Hindistan ve Sind Irmağı, Batıda Amuderya Nehri ve Kuzeybatıda Hazar Denizi'dir.¹³⁴ İran-Turan savaşlarının devamında onun döneminde de birtakım savaşlar cereyan etmiştir. Bu savaşlar sonucunda İran ile sınır kabul edilen Amuderya Nehri'ni geçip bu toprakları işgal etmiş, nihayetinde bu

¹²⁸ S. Gömeç, , “Oguz Kagan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oguz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2004, s. 115-116.

¹²⁹ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 10-11.

¹³⁰ S. Gömeç, *a.g.m.*, 121.

¹³¹ B. Ögel, *a.g.e.*, s. 11.

¹³² *Aynı yer.*

¹³³ Reşidüddin Fazullah, *Oğuzname*, (Çev. Z. V. Togan), s. 148-152.

¹³⁴ Firdevsî, *Şehname*, (Çev. Necati Lugal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009, s. 478.

nehirin ötesine itilmiş ve öldürülmüştür.¹³⁵ Kutadgu Bilig’de Afrasyab’ın Alper Tonga olduğu ve İran’da ona bu adın verildiğinden bahsedilmektedir.¹³⁶

Saadettin Gömeç’in Afrasyab’ın, Alper Tonga ile birleştirilmesinde birtakım şüpheler olduğunu belirtmiştir. Ona göre; Alper Tonga 714 yılında Beş-Balık kuşatması sırasında tuzağa düşürülerek öldürülen Kapgan Kagan’ın büyük oğludur. O bu şahsiyeti kişilik olarak Köl-Tigin’e benzetmektedir. Göktürkler arasında çok sevilen Tonga Tigin’in kahramanlık hikayeleri bu sebepten kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.¹³⁷

A. Bican Ercilasun Oğuz Kagan Destanının tekbir şahsiyete ait olmadığını katman katman eklenerek ilerlediğini ve bunların bir kahramanın hikâyesi olarak birleştirildiğini savunmaktadır. Ona göre; destanın birinci katmanı dünyanın ve insanların yaratılışına kadar gitmektedir. İkinci katman Ön Asya’da seferler yapan İskit hükümdarları Bartatua – Maduva (Alp Er Tonga= Afrasyab) kadar gitmektedir. Üçüncü katman ise M.Ö 209 – M.Ö. 174 yılları arasında Hun Hükümdarı olan Motun (Mete) ile aynı şahsiyet olduğu kanısındadır.¹³⁸

Sonuç olarak Oğuz Kagan’ın Zeki Velidi Togan’ın yukarıda bahsettiğimiz bu destanların doğu ve batı varyantları olduğu görüşüne katılmaktayız. Batı bölgesinin kağanı, Arap ve İran kaynaklarında oldukça büyük öneme sahip Maverâünnehir’in başlangıcı sayılan Amuderya’nın hakimidir. Doğu Bölgesinin kağanı ise Tokuz Oğuz bölgesinin sahibidir. Ancak bu kağanların hangi dönemlerde yaşadıkları ve kim oldukları hakkında her hangi bir fikre sahip olmak oldukça zordur. Çünkü Türk tarihinde oldukça fazla büyük hükümdar vardır. Ancak hikayelerin doğu ve batı varyantlarının katmanlar halinde ilerleyerek göçlerle

¹³⁵ Bkz. a.g.e.

¹³⁶ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, C. II, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1959, s. 31.

¹³⁷ S. Gömeç, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, s. 57-58. ; A. Öger, “Türk Kültür Tarihinde Alper Tonga ve Uygur Türkleri Arasında Onunla İlgili Anlatmalar”, *Turkish Studies*, S. 3/7 Sonbahar, 2008, s. 514.

¹³⁸ A. B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 55-56.

birleřtirildikleri dūřünülebilir. Bōylelikle ortak bir ata ve ortak bir destan oluşturulmuş durumdadır.

II. BÖLÜM

VIII. VE X. YÜZYILLAR ARASINDA OĞUZLAR

A. YENİSEY, ORHUN VE SELENGE IRMAKLARI HAVZASINDA OĞUZLAR

Oğuz isminin geçtiği yerlerden biri Barlık Irmağı civarındır. Başlarında bulunan beylerin ölümleri sonrasında dikildikleri tahmin edilen bu yazıtlar dört tane olup Klemeniz tarafından meydana çıkarılmış ve Radloff tarafından tercüme edilmiştir.¹³⁹ Yazıtlarda şu ifadeler yer almaktadır;

Barlık I: “ 1. er erdemi adıma tapdım. Erdemi (için?) 2. Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz kavminden on üç [yaşımda] ayrıldım. 3. beğlik nüfuzumdan, sizlerden ayrıldım. ”¹⁴⁰

Barlık II: “ 1. Köni Tiriğ üç yaşında babasız oldum. 2. Ağabeyim Külüğ Tutuk adam etti [=büyüttü] 3. erlerde ben kedersiz idim. 4. kuydaki prensesimden ayrıldım ablama. ”¹⁴¹

Barlık III: “ 1. Bayna Sangun’un oğlu Külüğ Çur. 2. Kedersiz büyüdüm. Keder bu imiş: 3. Gökteki güneşe (=Tanrının gününe), yerdeki elime doymadım. 4. Kuydaki prensesimden, vadideki oğlumdan ayrıldım. ”¹⁴²

Barlık IV: “ 1. ... elime doymadım. 2. kuydaki prensesimden ayrıldım. 3. babasız kaldım. ”¹⁴³

Ayrıca yazıtlarda damgalarda bulunmaktadır. Bunlara bakıldığında ilk üçündeki damganın aynı olduğu görülmektedir.¹⁴⁴ Bu nedenle bu yazıtların aynı boya

¹³⁹ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 471.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 471.

¹⁴¹ A.g.e., s. 472.

¹⁴² A.g.e., s. 473.

¹⁴³ A.g.e., s. 474.

ait olduğu söylenebilir. Dördüncü yazıt ise zamanla diğerlerinden çok daha fazla aşınmıştır. Bu nedenle damganın bunda olup olmadığına dair pek bir malumat verecek durumda değildir. Yazıtlara göre; Oğuz boyunun başına geçen beyler şu şekilde gösterilmiştir; 1. Öz Yiğen Alp Turan, 2. Külüg Tutuk, 3. Külüg Tutuk'un kardeşi Köni Tiriğ, 4. Bayna Sangun, 5. Bayna Sangun'un oğlu Külüg Çur. Ancak burada verdiğimiz sıralama kesinlikle beylik sıraları değildir. Yazıtlara bakılarak böyle bir sıralama yapılamaz. Çünkü taşların hangisinin daha önce veya kaç tarihleri arasında dikildikleri belli değildir.¹⁴⁵

Yukarıda belirttiğimiz yazıtların haricinde Orhun yazıtlarına kadar, dönemi Türkçe anlatan kaynaklar elimizde mevcut değildir. Fakat Çin kaynaklarının Oğuzların da arasında bulunduğu Töles olarak belirttikleri boylar ile ilgili malumatlar mevcuttur. Bunlar Juan-juanlara bağlıdırlar ancak bu bağlılık tam bir sadakat şeklinde değildir. Bu boylar birleşip bağlı oldukları devlete saldırmak üzere iken Göktürk hükümdarı Bumın Kagan (542-552) tarafından bozguna uğratarak kendisine bağlandı. Bu olay sonrası kaynaklar elli bin rakamını ortak vererek bazısında boy, bazısında aile, bazısında halkın Göktürlere bağlandığını bildirmektedir. Bu Töles boyları Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen Nehri'nden Hazar Denzine kadar uzanan bir coğrafyada yaşamaktadır. Bu boyların Baykal Gölünün güneyi ve Togla nehri civarında yaşayan bölümü kaynaklarda en kuvvetli zamanlarında yirmi bin kişilik ordu çıkarabildikleri geçmektedir. İşte bu güç artık Bumın Kagan'ın emrine girmiştir.¹⁴⁶ Bu Türkçe konuşan kabileler kendisine Oğuz demektedir.¹⁴⁷ Böylelikle Göktürk idaresine giren Oğuzlar onların önemli bir bölümünü oluşturmaya başlamışlardır. Bu kabilenin desteğini alan Bumın Çin kaynaklarına göre; uzun müddet Juan-juanlara hizmet etmiş bir boydandır. Güç kazanıp kendine güvenmeye başlayınca Juan-juan reisi An-na-kuei'den akrabalık tesis etmek için gelin istemiştir. Reis buna kızıp elçi gönderdimiş ve bunun olamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Bumın de ordusunu toplayıp Juan-juanları

¹⁴⁴ Bahsedilen yazıtların resimleri ekler kısmında verilmiştir. *Bkz.* ekler.

¹⁴⁵ A. Şalbayev, *Oğuz Göçleri ve Yayılmaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 37.

¹⁴⁶ A. Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, s. 16-17.

¹⁴⁷ Y. Bregel, *An Historical Atlas Of Central Asia*, (Ed. D. Sinor-N. Cosmo), Brill Yayınları, Leiden 2003, s. 16.

yenmiştir. An-na-kuei bu yenilgiye dayanamayıp intihar etmiştir.¹⁴⁸ Bu şekilde bağlı oldukları devlete son veren Göktürkler müstakil olarak hareket etmeye başlamıştır. Bu devletin geride kalan bakiyeleri de Bumın'den sonra başa geçen kaganlar tarafından yok edilmiştir. Böylelikle Göktürkler oldukça güçlü hale gelmişlerdir. Ancak Ta-lo-pien, Taspar Kagan'ın ölümü sonrası ülkenin başına geçince birtakım huzursuzluklar meydana gelmiştir. İşbara Kagan'ın (582-587) başa geçmesi ile de devlet doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁴⁹ Nitekim doğu kanadının idaresinde bulunan ve 603 yılında bir isyan faaliyetinde bulunmuş Sir Tarduşlar 628 yılından sonra bağımsız hareket etmeye çalışmıştır. Tokuz Oğuz boylarının ısrarı sonucunda Sir Tarduşların başında bulunan İ-nan kendini hükümdar ilan etmiştir. Sonrasında Çin'deki T'ang Hanedanı ile ittifak kurmuşlardır. 630 yılında Göktürklerin zayıflaması üzerine Çin'e giden bu devlet kabilelerin geri gönderilmesi üzerine hem Çinliler ile hem de geri gelen Göktürk kabileleri ile savaşmışlardır. Sir Tarduşların bağımsız hareketleri 641 yılına kadar sürmüştür. Sonrasında Uygurlar Ötüken'de yönetime talip olan Sir Tarduşlar ile Çin'in nifak sokması sonucu mücadeleye girerek onları yenmişlerdir. Nihayetinde Sir Tarduşlar 646 yılında ise tamamen tarih sahnesinden silinmiştir. Bunun sonucunda Bugu¹⁵⁰, Tongra, To-po, Bayırku, To-lan-ko, Hu-hsie, A-tie, Ch'i-pi, Basmıl, Kurıkan, Kırgız, Hun, Karluklar, Uygurlar 646-648 yılları arasında Çin'e elçi göndererek onlardan bir takım unvanlar almışlardır. Böylelikle bölge onların hakimiyeti altına girmiş oldu.¹⁵¹ Uygurlar Ötüken'e hakim oldular. Bu sırada başlarında Elteber T'u-mi-t'u bulunmaktaydı. Bu bey zamanında Uygur beyliği kuruldu. Fakat Çin onların bağımsızlığını tanımadı. Bu nedenle 663 yılına kadar T'u-mi-t'u Çin'e karşı bir bağımsızlık mücadelesi verdi.¹⁵² Bu dönemde Togla Irmağı civarında bulunan Tokuz Oğuz boyları Ahmet Taşağıl'ın verdiği bilgiler ışığında şu şekilde kaydedilmektedir; P'u-ku, Hun (Qun), Bayırku (Pa-ye-ku), Tongra (T'ung-lo), Ssu-chie, Ch'i-pi, A-pu-sse, Ku-lun-wu-ku, Ediz (A-tie).¹⁵³ İsimlerini verdiğimiz bu boylar Göktürklerin fetret döneminde (630-681) oldukça

¹⁴⁸ Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), Selenge yayınları, İstanbul 2011, s. 62.

¹⁴⁹ A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 34-35.

¹⁵⁰ Bu boyun ismi P'u-ku olarak telaffuz edilmektedir.

¹⁵¹ A. Taşağıl, "Gök-Türk Devletini Oluşturan Boylar Sistemi", s. 156-157.

¹⁵² A. Şalbayev, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁵³ A. Taşağıl, *a.g.m.*, s. 158. ; A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.113.

aktif bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca W. Eberhard bu boyları Türklere bağlı Töles boyları olarak belirtmiştir.¹⁵⁴

Böylelikle bu kargaşa ortamında Göktürk hakimiyetindeki bazı sülaleler gerek zorunlu olarak gerekse kendi istekleri ile Çin'deki T'ang Hanedanlığının hizmetine girmiştir. Bazıları ise Çin başkentine yerleştirilmişlerdir. Bu dönemde Çin'e oldukça büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu hizmetlerinden Çin yıllıklarında oldukça fazla bahsedilmektedir.¹⁵⁵ Ayrıca devlet parçalandıktan sonra bölgede kalan Göktürk soyundan teginler de olmuştur. Bunlar devleti yeniden diriltme çabaları gütmüşlerdir.

Göktürklerin mensup olduğu A-shih-na soyuna mensup bir bey 638 yılından itibaren Altay Dağları civarında hüküm sürmeye başlamıştır. Unvanı Ch'e-pi olan bu beyin ismi Hu-po dur. Merkezi Altay dağlarının kuzeyinde bulunuyordu. 630 yılında İl Kagan Çin'e esir düşünce Göktürk halkı onu hükümdar seçmek istese de o Sir Tarduşlardan çekinerek onlara bağlanma yolunu seçti. Onun güçlenmesinden çekinen Sir Tarduşlar suikast planları yaparken bunu öğrendi ve Altaylara sığındı. Burada güçlenerek kendisini İ-chuch'e-pi Kagan ilan etti. Batısındaki Karluklar ve Yenisey havzasındaki Kırgızları itaati altına aldı. Bundan sonrada gözünü bağlı olduğu Sir Tarduşlara dikti. Zaten Çin tarafından zayıflatılan Sir Tarduşlar onun karşısında direnemediler. İ-chuch'e-pi, Çin imparatoru ile temas kurmak amacı ile oğlu Sha-po-lo Tegini'ni Çin başkentine yolladı. Kendisinin Çin'e gelebilmesi için izin istedi. İmparator T'ai-tsung iki generali An T'iao-ch'e ve Han Hua'yı ona yollayarak refakatinde Çin'e gelmesini teklif etse de kararından dönen Ch'e-pi ülkesinde kaldı. Bu arada Han Hua plan yaparak Karlukları ona karşı kullanmak isterken farkına vardı ve oğlu Chih-pi Tegin'i Han Hua üzerine yollayıp onu öldürttü. İmparator bu arada Kao K'an'ı tekrar Göktürk ülkesine göndererek P'u-ku ve Uygur boylarının

¹⁵⁴ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Ulutuğ), Ankara 1996, s.152-154. Eberhard ayrıca boy isimlerinin yazılışlarını şu şekilde göstermiştir; A-tieh (Ediz?), Ch'i-pi (Kobar?), A-pu-sih, Ku-lun-wu-ku, Hun, Pa-yeh-ku (Bayurku), P'u-ku (Baku?), T'ung-lo (Tongra?), Sih-chieh (Sikari). Bu boylar haricinde 14 Tölös boyunun ismini daha vermektedir.

¹⁵⁵T. D. Baykuzu, "Çin Topraklarındaki Bazı Türk Soyularını Kurganları (VII.-VIII. Yüzyıl)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İzmir 2006, s. 2-3.

Ch'e-pi ye saldırmasını emretti. Karlukların reisi Nisu Kül İlteber ve Ch'u-muk'un'lar erkini Bagatur gibi reisler Ch'e-pi'yi terk edince yalnız kaldı. Durum böyle iken Altaylara çekildi. Takip eden Çin ordusu onu yakalayarak isyanı sonlandırdı.¹⁵⁶ Bu olay sonrasında Ch'ang-an'a getirilen Ch'e-pi imparator tarafından affedilerek burada oturmaya mecbur edildi. Halkının geri kalanı ise Yü-tu-kün-şan (Ötüken) Dağı kenarına yerleştirildi. Yönetici olarak bir Lang-şan Tu-tu (askeri vali) başlarına bırakıldı (650).¹⁵⁷

Ch'e-pi'nin isyanının bastırılması sonucunda Göktürklerin bağımsızlık umutları sekteye uğramıştır. Bu olay sonrasında birçok Türk boyu Çin'e başvurarak onların askeri valiliklerini teşkil etmeye başladılar. Bunlardan P'u-ku kaynaklarda Togla Irmağının kuzeyindeki sahada yaşıyordu. Halkı otuz bin iken çıkardıkları asker sayısı on bin dir. Bu boydan P'o-fu ilteber unvanlı Ko-lan-fu-yen T'ang İmparatorluğu'yla temasa geçerek ona bağlılığını bildirmiştir.¹⁵⁸ Abdülkadir Donuk'a göre; P'u-ku adı ayrıca 300'de ortaya çıkmış ve Hun dilinden kalan yegâne bir unvandır.¹⁵⁹

Tongra kabilesi Sir Tarduşlar'ın kuzeyinde To-lan-ko'ların doğusunda yer almaktadır. İlteber Shih-chien Çor isimli reisleri zamanında Çin ile iletişime geçmişler ve 647 yılında Çinliler yaşadıkları bölgeye "Kui-lin Askeri Valiliği" adını verdiler.¹⁶⁰

Tu-po kabilesi oldukça küçük bir kabiledir. Batısında Kırgızlar güneyinde Uygurlar bulunmaktaydı. 647 yılında komşuları Kurıkanlar Çin'e elçi gönderince onlarda aynı şeyi yapmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁶ A. Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, s. 223-225.

¹⁵⁷ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁵⁸ A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 225-226.

¹⁵⁹ A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari Askeri Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 10.

¹⁶⁰ A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 226

¹⁶¹ *a.g.e.*, s. 226.

Bayırku kabilesi P'u-ku'ların doğu komşusu olup Gobi Çölü kuzeyinde dağınık olarak yaşamaktaydılar. Atmış bin aileden meydana gelip on binden fazla asker çıkarabilmekteydiler. Sir Tarduşlar'ın etkinliği ortadan kalkınca 647 yılında Çin'e elçi gönderdiler. Reisleri Ch'ü-li-shih ilteber Çin imparatoruna itaatini bildirdi ve bu boyun bulunduğu yerde You-lin Tutu'lugu kuruldu. 656-661 yılları arasında İzgil, Bugut, Tongra gibi boylarla birlikte isyan etmişler ve Çin bu isyanı bastırıp reislerinin başını vurdurmuştur¹⁶².

To-lan-ko boyu Sir Tarduşlar'ın doğu komşusudur. Togla Irmağı kenarında yaşamaktaydılar. Uygurlar ile hareket ederek "Yen-jan Askeri Valiliği'ni" oluşturdular. 650 yılında Genel Askeri Valilikler verildiğinde To-lan-ko Fu-sai büyük ilteber olmuş ve Çinlilerin verdiği askeri valiliği devam ettirmiştir.¹⁶³

Hu-hsie boyu To-lan-ko boyunun kuzeyinde iki kabile olarak yaşamakta ve en fazla yedi bin asker çıkarabilmekteydi. Hu-hsie boyuna 647 yılında "Kao-ch'üe Askeri Valiliği" adı verilmiştir.¹⁶⁴

A-tie (Ediz) boyu To-lan-ko'ların kuzeybatısında yaşıyordu. Bin yedi yüz asker çıkartıyorlardı. Bunlarda Bayırkular ile 647 yılında Çin'e bağlanmışlardır. Ch'i-pi boyu To-lan-ko boyunun güneyinde yaşıyorlardı. Bir zamanlar Karaşar'ın kuzeybatısında yaşamaktaydılar.¹⁶⁵

Ch'i-pi boyu, Ho-li idaresinde 632 yılında Çin'e gitti. Kansu'da iki eyalete yerleştirilen bu boy daha sonra ise Sir Tarduşlar'a katıldılar. 653 yılında Çin yaşadıkları bölgeyi "Ho-lan Tu-hu-fu Askeri Valiliği" ilan etti ve kendilerine bağladı.¹⁶⁶

¹⁶² A.g.e., s. 227.

¹⁶³ A.g.e., s. 227.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 227-228.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 228.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 228.

Basmıllar Baykal Gölü'nün kuzeyinde Kırgızların güney doğusunda bulunuyorlardı. 649 yılında elçi göndererek Çin'e bağılılıklarını bildirdiler¹⁶⁷.

Kurıkanlar Baykal Gölü'nün kuzeyinde yaşamaktadırlar. 647'den sonra Çin ile irtibat kurdular. Bu olay sonrasında ise Çin burada Hsüan-ch'ue eyaleti ilanı etti. 662 yılında ise bu eyaletin adı Ch'u-wu adıyla değiştirilerek Baykal Gölü büyük genel askeri valiliğine dahil edildi.¹⁶⁸

Kırgızlar Büyük Hun İmparatorluğundan beri Sayan dağlarının kuzeyi Yenisey Nehri havzasında yaşamaktaydılar. 648 yılında Çin'e elçi göndererek bağılılıklarını bildirdiler ve yaşadıkları bölge Kırgız Askeri Valiliği adını aldı.¹⁶⁹

Hun boyu ise bütün Töles boyları için de en güneyde bulunan boydur. 647 yılı sonrasında ise yaşadıkları bölgeye Kao-lang ismi Çinliler tarafından verildi.¹⁷⁰

Karluk boyu hakkında kaynaklarda Göktürkler ile aynı soydan geldiklerinden bahsedilmektedir. Onların yaşadıkları yer Beşbalık'ın kuzeyi ile Altay dağlarının batısı arasındaki sahadır. Doğu Göktürk Kaganlığı yıkılınca hala bu bölgede faaliyetleri görülmektedir. Bazı zamanlarda Batı Göktürklerine bağılı oldukları görülmektedir. Bazen de bağımsız olarak hareket ettikleri bilinmektedir. Ch'e-pi isyanında rolleri bulunsa da 657 yılından sonra Çin üç Karluk kabilesine "Yin-shan", "Ta-mo ve "Hsüan-ch'ih" askeri valiliğini vermiştir. Kabile reislerini vali tayin etmişlerdir. Arkasından bu üç Karluk kabilesi güneye doğru hareket etmiş ve Tanrı dağları silsilesine gitmişlerdir.¹⁷¹

Uygurlar ise 627 yılında çıkan isyanlarda Göktüklere karşı ayaklanmışlardı. Reisleri P'u-sa'nın kazandığı zaferler Uygurlara büyük şöhet kazandırmıştı. 646 yılına kadar Çin ile temas kurmamaları Sir Tarduşlar'a bağılı olduklarını

¹⁶⁷ A.g.e., s. 228-229.

¹⁶⁸ A.g.e., s. 229.

¹⁶⁹ B. Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Milli Kültürü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 207-208. ;A. Taşağıl, a.g.e., s. 229.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 229.

¹⁷¹ A.Taşağıl, a.g.e., s. 229-230. ; Ö. S. Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 86-87.

kanıtlamaktadır. 646 yılı sonrasında Uygurların T'u-mi-t'u isimli liderleri Sir Tarduşlar'ı mağlup etmiştir. Arkasından ilteber uvanlı liderleri döneminde Çin ile bağlantı kurdular. İlteberin Wu-ho adlı yegeni Kül Baga Tarkan ve Chü-lo-po isimli beylerle ittifak kurarak ilteberi ortadan kaldırdı. Fakat Çin kendi adamlarını öldüren Wu-ho'ya karşı bir tuzak hazırlayarak onu bertaraf ettiler. Yerine Ti-mi-tu'nun oğlu Ch'ien'e generallik ünvanı verdiler. Han-hai de askeri vali olarak Uygurların başına bırakıldı. Batı Göktürk soyundan Ho-lu isyan ettiginde Uygurlar da onlara katıldı. Bu sırada Po-jun isimli bir beyleri vardı başlarında. Onun 661-664 yılları arasında ölümü sonrası kız kardeşi Pi-li-tu yerine geçti ve Bugu'lar ile birleşerek Çin'e akınlar yaptılar. Çin İmparatoru Kao-Tsung onların üzerine ordusunu yollayıp mağlup etti. 680 yılı civarında Uygurların başında Tu-chie-chih bulunmaktaydı.¹⁷²

682 yılına gelindiğinde önemli bir Çin kaynağı olan T'ang-shu'da Ku-to-lu (Kutluk) isimli bir beyin ayaklandığı bilgisi verilmektedir. Bu beyin Doğu Göktürklerinin son hükümdarı İl Kagan'ın (Hsieh-li) mensup olduğu A-shih-na boyundandı. İl Kagan'ın Yün-chun Askeri Valisi olarak atandığı dönemde, A-shih-na boy beylerinden biri idi. Tudun ünvanı kendisine miras olarak kalmıştı. 681 yılında isyan eden A-shih-na boyundan Fu-nien mağlup olup ordusu dağıtıldıktan sonra Ku-to-lu kaçan ve dağılan halkı kendi etrafında toplayarak Tsung-ts'ai-şan Dağı kenarına yerleşti. Hei-şa-ç'eng şehrinde yönetimi ele geçirdi. Emrinde beş bin adamı vardı. Tokuz Oğuz'dan at çalarak güçlendi. Sonunda da kendisini kagan ilan etti.¹⁷³ Elli bir yıl Çin hakimiyetinde kalmış olan Türkler bu şekilde bağımsızlığına tekrar kavuşmuştur. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Çin tarafından askeri vali olarak tayin edilen ve dağılık olarak başına buyruk yaşayan Türk boyları bu duruma pek sıcak bakmamışlardır. Çünkü Çin onları parçalayarak bir takım haklar vermişti. Bu feodal yapı içerisinde kendi iç çekişmeleri onlara tatlı gelmekteydi. Yeniden bir Kagan'ın emri altına girmek boy beylerine ağır gelmektedir. Ancak zor da olsa Çin kaynaklarında Kutluk Türk kaynaklarında İleriş olarak geçen bu kagan fetret devrinde olan Göktürk Kaganlığını yeniden toparlamaya muvaffak olmuştur.¹⁷⁴

¹⁷² G. Çandalıoğlu, *a.g.e.*, s. 11-12. ; A.Taşağıl, *a.g.e.*, s. 230-231.

¹⁷³ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁷⁴ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 9.

Orhun yazıtlarında da İlderiş Kagan'ın devleti kurması ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan K l-Tigin abidesi doğu yüzünde; *“Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlderiş Kaganı, annem İl bilge Hatunu g g n tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam Kagan on yedi erle dışarı  kmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip Őehirdeki dağa  kmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kaganın askeri kurt gibi imiş, dışmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmiş. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kagansızlaşmiş milleti, carıye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadının t resince yaratmış, yetiştirmiş. T lis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti dışman imiş. Kuzeyde Baz Kagan, Tokuz Oğuz kavmi dışman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kitay, Tatabı hep dışman imiş. Babam Kagan bunca ... Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kaganlıyı kagansızlaştırmış, dışmanı tabi kalmış, dizliye diz  k t rm ş, başlıya baş eğdirmiş. Babam Kagan öylece ili, töreyi kazanıp uçup gitmiş. Babam Kagan için ilkin Baz Kaganı balbal olarak dikmiş. O t re  zerine Kagan oturdu.”* ifadeleri geçmektedir.¹⁷⁵

Bilge Kagan abidesi doğu yüzünde; *“Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlderiş Kaganı, annem İlbilge Hatunu g g n tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kagan on yedi erle dışarı  kmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip Őehirdeki dağa  kmış, dağdaki inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kaganın askeri kurt gibi imiş, dışmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmiş. Hepsi yedi yüzer olup ilsizleşmiş, kagansızlaşmiş milleti, carıye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın t resince yaratmış, yetiştirmiş. T lis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti dışman imiş. Kuzeyde Baz Kagan, Tokuz Oğuz kavmi*

¹⁷⁵V. Thomsen, *a.g.e.*, s. 137. ; M. Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 12-15. ; T. Tekin, *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 29. ; H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 35.

düşman imiş. Kırgız Kurıkan, Otuz Tatar, Kitay, Tatabı hep düşman imiş. Babam Kagan bunca.... kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kaganlıyı kagansızlaştırmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam Kagan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kagan ilkin Baz Kaganı balbal olarak dikmiş.” ifadeleri geçmektedir.¹⁷⁶

Tonyukuk abidesi güney yüzünde ise; *“Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İleriş Kagan olunca güneyde Çini, doğuda Kitayı, Kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk.”* ifadeleri geçmektedir.¹⁷⁷

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi Oğuzlar ile Göktürkler arasında İleriş (Kutluk) Kagan'ın devleti yeniden canlandırmaya çalışmasından beri bir husumet oluşmuştur. Bu zamanda Oğuzların Göktürlere göre kuzeyde oldukları aşikârdır. Başlarında ise Baz Kagan isimli bir bey bulunmaktadır. Kagan ifadesinin kitabede geçmesi önem arz etmektedir. Bunun rakip bir boy tarafından dile getirilmesi de oldukça önemlidir. Fetret döneminde Çin'e bağlanan Oğuz boyları belli bir süre sonra bağımsızlıklarını ele almışlardır. Zaten aşağıda da göreceğimiz Göktürlere karşı ittifak arayışları ve onlarla yaptıkları savaşlar bunu göstermektedir. İleriş Kagan Oğuzların reisi Baz Kagan'ı kitabelerden anladığımız kadarıyla öldürmüştür. Ancak daha öncede bahsettiğimiz gibi ondan sonra başa geçen kişinin ismi bir muammadır. Ancak yine de savaşları devam etmiştir. Burada bir akraba kavgası açıkça görülmektedir. Yurtlarından sürgün edilen Göktürkler tekrar dönmek istediklerinde geride kalan akrabaları onları yurtlarına sokmamış ve bir ayırım doğmuştur.

Baz Kagan zamanında Göktürk tehlikesi baş gösterince Oğuzlar ittifak arayışlarına gitmiştir. Bu sebepten dolayı güneyde bulunan Çin'e Kuni boyundan Senün'ü, doğudaki Kıtaylar'a da Tongra boyundan Esim'i göndermiştir. Bunu

¹⁷⁶ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 36-39. ; T. Tekin, *a.g.e.*, s. 52-55. ,

¹⁷⁷ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 66-67. ; H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 102-103.

zamanında haber alan Tonyukuk'un orduyu hazırlayıp Oğuzların üzerine yürümüştür. Göktürk ordusu iki bin Oğuz ordusu üç bin kişiden oluşmaktaydı. Bu savaşta Oğuzlar yenilerek geri çekilirken birçoğu yakalanıp öldürülmüş bir kısmı da nehre düşerek boğulmuştur. Geri kalanları ise itaat etmiştir.¹⁷⁸ 687 yılında yapılan bu savaş sonrası Ötüken Göktürkler tarafından alınarak devlet merkezi oraya taşınmıştır. Oğuzlar ile Göktürkler arasında İlderit Kagan zamanında (682-691) bundan başka beş savaştan daha bahsedilmektedir.¹⁷⁹ İlderit Kagan sonrası Kapgan Kagan ülkenin başına geçti. Göktürlere karşı 696 yılı civarında Kırgız, Çin ve Türgiş ittifakına Oğuzlar katılmamışlardır.¹⁸⁰ Kapgan Kagan zamanında yapılan yirmibeş sefer ve on üç savaşa Tokuz Oğuz ve diğer bağlı boyların katıldığı düşünülmektedir.¹⁸¹ Ancak Çin ile daha önceden müttefik olan boylar onlarla tekrardan irtibata geçip bir takım unvanlar almışlardır. Çin onlara hediyeler sunarak Kapgan'a saldırılarını istemiştir. Bu şekilde Çin'den destek alan Togla Nehri yakınlarındaki Bayırku'lar isyan etti, Kagan isyanı bastırmak için sefere çıktı ve onları çok ağır bir yenilgiye uğrattı. Sonrasında Kagan geri dönerken, savaştan kaçıp Söğüt ormanına sığınmış olan Bayırku reisi Chie-chih-lüe'nin ani saldırısı sonucunda bozguna uğratılmıştır. Kesilen başı 716 yılında Çin başkentine gönderilmiştir. Bu olay sonrasında ise devletin başına Bilge Kagan geçmiştir.¹⁸² Bu dönemde yapılan savaşlar Köl-Tigin ve Bilge Kagan abidelerinde şu şekilde anlatılmaktadır. Köl-Tigin abidesi kuzey yüzünde; *"Tokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulamadığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık. En önce Togu Balıkta savaştık. Köl-Tigin Azman akına binip atılarak hücum etti. Altı eri mızrakladı. Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık Köl-Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri mızrakladı. Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi orada öldü. Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Köl-Tigin Azman akına binip hücum etti, mızrakladı. Askerlerini mızrakladık, ilini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Köl-Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yigit on eri Tongra Tigin matemine çevirip*

¹⁷⁸ F. Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler)*, s. 32.

¹⁷⁹ A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 90. ; E. Ekrem, "Baz Kağan Meselesi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, A.Ü.D.T.C.F Yayınları, Ankara 2008, s. 49.

¹⁸⁰ A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁸¹ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁸² A. Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, s. 335-337.

öldürdük. Beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık. Köl-Tigin Az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura soktu. O ordu orada öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuz'a doğru ordu çıkardık. Köl-Tigini evin başında bırakarak, müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Köl-Tigin öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız. Köl-Tigin olmasa hep ölecektiniz. Küçük kardeşim Köl-Tigin vefat etti.” ifadeleri yer almaktadır.¹⁸³

Bilge Kagan abidesi doğu yüzünde ise şu ifadeler yer almaktadır; *“Tokuz Oğuz milleti benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık geldiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım: En önce Togu Balıkta savaştım. Togla Nehrini yüzdürerek geçip ordusu ... İkinci olarak Andıguda savaştım. Askerini mızrakladım ... Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti ayak titretti, perişan olacaktı. İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda Tongra yigiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum. Dördüncü olarak Ezginti Kadızda savaştım. Askerlerini orada mızrakladım, yıprattım ... yıprat ... Otuz iki yaşında Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık oldu. İlk baharında Oğuz'a doğru ordu sevk ettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz ... düşman ... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım, dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi ... göndermeden, diye ordu sevk ettim. Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp ... Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşında ... idi. Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan, kahraman Kaganına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam Kaganın devleti kabul etmedi olacak. Tokuz Oğuz kavmi*

¹⁸³ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 24-27. ; H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 48-51. ; V. Thomsen, *a.g.e.*, s. 155-159. ; T. Tekin, *a.g.e.*, s. 36-39.

yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin ... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp ... millet ... suçla Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. Ben kendim Kagan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplanıp ... orda savaştım. Askerlerini mızrakladım. Teslim olan teslim oldu, millet oldu; Ölen öldü. Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan Vadisinde evini, barkını orda bozdum ... ormana çıktı. Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti ... Türk milleti aç idi. O at sürüsünü alıp besledim. Otuz dört yaşında Oğuz kaçıp Çine girdi. Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle .., oğlunu, karısını orda aldım.”¹⁸⁴

Yazıtlardan anlaşılacağı gibi Bilge Kagan ile kardeşi Köl-Tigin Oğuzlar pek çok savaş yapmıştır. Bu nedenle adlarına dikilen kitabelerde oldukça fazla onlar ile olan münasebetleri anlatılmıştır. Sonuç olarak yukarıda yazılanlardan da anlaşılacağı gibi onlara karşı Göktürkler bir üstünlük elde etmiş ve Oğuzların kurdukları birliği bozmuşlardır. Daha önce kendilerinin düştüğü duruma bu sefer Oğuz kabileleri düşerek bir kısmı Çin’e göçmüştür.

Bilge Kagan’ın 734 yılında ölümü sonrasında Türk ülkesi yine karışmıştır. Çin yine olaya dahil olarak Uygur, Karluk, Basmıl gibi Türk boylarına elçi gönderip kendilerine bağlanmalarını önermiştir. Bunun sonucunda Çin tahriki ile bu boylar ayaklanmaya başlamıştır. Basmıllar Kaganlığı ele geçirirken, Karluk ve Uygurlar sağ ve sol kanat yabguluğunu paylaşmışlardır. 744 yılında ise Uygurlar Basmılları yenerek kendi Kaganlığını ilan etti. Böylece iki yüz yıllık Göktürk merkezi Ötüken Uygurların eline geçmiştir.¹⁸⁵

Uygurlar döneminde ise Moyun Çur adına dikilmiş Şine-Usu Yazıtında Oğuz ismine rastlanmaktadır. Yazıtlarda Tokuz Oğuzların bir dönem Uygurların hakimiyeti altına girdiği yazmaktadır. Sonrasında Uygurların ise Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatar boyları ile savaştığını ve onları topraklarından sürdüğünden

¹⁸⁴ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 46-51. ; H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 62-68. ; V. Thomsen, *a.g.e.*, s. 183-190. , T. Tekin, *a.g.e.*, s. 60-65..

¹⁸⁵ G. Candarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 12. ; A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 357-359.

bahsetmektedir. Moyen Çor'un bu boyları Selenge Nehrinin ötesine ittiğini de kaydetmektedir. Ayrıca bu yazıtta Çin'e gitmiş olan Oğuz boylarından da bahsedilmektedir.¹⁸⁶ Bu boylar daha sonra tekrar dönerek Oğuz boyları arasında yerini almıştır.¹⁸⁷ Bu yazıtın günümüze sağlam ulaşmamış olması, okunamayan yerler nedeniyle kesik kesik bilgiler vermektedir. Bu nedenle anlamlı bir metin oluşturulamamaktadır. Ancak verdiği bilgiler yeterli olmasa da yine de önemlidir. En azından batıya göçlerinin sebebi anlaşılabilir. En azından batıya göçlerinin sebebi anlaşılabilir.

Uygurlar zamanında göç etmeyip kalan Oğuzlar 752 yılında bir isyan hazırlığı içerisine girmişlerdir. Müttefik olarak Kırgız ve onlara bağlı Çikler daha sonrada Üç Karluk boyu Oğuzların yanında yer almıştır. Ancak bu durumu önceden haber alan Uygurlar müttefikleri bir bir bertaraf etmiştir. Oğuzlar Moyen Çor tarafından ölümünden önce (759) Uygur Kaganlığı'na bağlanmıştır.¹⁸⁸

Saadettin Gömeç Uygurlar ile ilgili bir makalesinde 795 yılında ölen Kutlug Bilge Kagan'ın ölümü sonrasında yerine veliaht bırakmaması neticesinde yerine geçen Kutlug'un Hsieh-tieh boyundan olduğunu belirtmiştir. Ona göre; bu boyun çevirisi Ediz'dir. Ancak transkripsiyonunun Ediz olduğu konusunda hiçbir delil yoktur. Böyle bir boyun Tokuz Uygur boyları arasında da bulunmaması onu bu görüşten uzaklaştırmıştır¹⁸⁹. Ancak Ediz isimli bir boyun Tokuz Oğuz boyları arasında varlığını bilmekteyiz.

Çin'e göçmüş daha önce Tokuz Oğuz boyu arasında gösterdiğimiz P'u-ku boyuna mensup aileler 713 yılında Çin'in Ning-hsia eyaletinde yaşamaktaydı. Bu boyun beylerinden P'u-ku Huai-en T'ang Hanedanlığı sol akıncılar birliği komutanıdır. Kendisi gibi aynı dönemde aynı bölgede yaşayan Tongra boyu beyi A-pu-ssu, Ch'i-pi boyu beyi Ho-li'de bulunmaktadır. Huai-en'in 755 yılında Çin'de

¹⁸⁶ H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 165, 168-169, 176. ; A. Taşağıl, *A.g.e.*, s. 115.

¹⁸⁷ A. Şalbayev, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁸⁸ S. Gömeç, "Uygur Türklerinin Tarihi Ve Kültürü", *Kuruluş Ve Çöküş Dönemlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya 2008, s. 41-42.

¹⁸⁹ S. Gömeç, "Uygur Kagan Soyunun Problemleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.9, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Yayınları, Ankara 2008, s. 261-263

çıkan An Lu-shan isyanını bastırmada Çin'e yardımları olmuştur¹⁹⁰. Ayrıca Tongra boyunun Çin'e karşı isyan ettiği ve bu isyanı bastırmada da önemli rol oynadığı görülmektedir¹⁹¹. 759 yılında Uygurların başına geçen Böğü Kagan onun damadıdır.¹⁹² 764 yılında Çin'e yardıma gelen damadını uğurlarken Huai-en hakkında hükümdara onun Uygurlar ile anlaşıp isyan edeceği haberi gitmiştir. Bunun üzerine kendisi de öldürüleceğinden korkarak isyan başlatmıştır. 765 yılında Tibet, Uygur, Nula, Tang-hsiang, Ch'iang, Tu-yü-hun boylarından oluşan 300.000 kişilik ordu ile Çin'de büyük korku saldı. Bir çok Çin şehri bu isyanda yağmalandı.¹⁹³ Bu büyük generalin ölümü sonrasında etrafında toplanan boylar anlaşmazlığa düşerek ayrıldılar. Sonrasında Uygurlar Çin ile Huai-en'in oğullarına dokunulmaması karşılığında anlaşarak isyanı sonlandırdı¹⁹⁴.

B. OĞUZLARIN YEDİSU VE SIRDERYA HAVZASINA GÖÇLERİ

Oğuzlar yukarıda bahsettiğimiz Şine-Ussu yazıtından da anlaşılacağı gibi Uygurlar ile de anlaşmazlık içerisine düşmüşler sonucunda yenilgiye uğrayarak bir kısmı Uygurlara tabi olurken bir kısmı da batıya doğru göç etmiştir.¹⁹⁵ Efsanevi Oğuz menkıbeleri ve arkeolojik kalıntılar Oğuzların Yedisu bölgesine geçtiklerini kanıtlar niteliktedir.¹⁹⁶ Hatta bu göçlerin Uygurların Ötüken'e hakim olmaları 744 yılına kadar götürülebileceğini savunan görüşler de mevcuttur.¹⁹⁷ Nitekim 752 yılında gerçekleşen Uygurlar ile son savaş sonrası bir daha Uygur Oğuz savaşı görülmemektedir. Bu da onların Yedisu bölgesine göçtüklerini düşündürülebilir. Ancak batıya giden boylar arasında Tokuz Oğuz federasyonunda önemli rol oynayan Tongra ve Kunı boylarından bahsedilmez.¹⁹⁸

¹⁹⁰ T. D. Baykuzu, "T'ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-ku Huai-en", *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, C.54, S.1, A.Ü.D.T.C.F. Basımevi, Ankara 2014, s. 379- 380.

¹⁹¹ *A.g.m.*, s. 393.

¹⁹² G. Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi Ve Kültürü*, s. 16.

¹⁹³ T. D. Baykuzu, *a.g.m.*, s.394-395.

¹⁹⁴ G. Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁹⁵ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 152. ; Ö. İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Türk Kültü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 35.

¹⁹⁶ A. Şalbayev, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁹⁷ *A.g.e.*, s. 50. ; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Bogaziçi Yayınları, İstanbul 2002, s. 4.

¹⁹⁸ A. Şalbayev, *a.g.e.*, s. 50-51.

V. V. Barthold bu konuda Oğuzların VI. yüzyılda Göktürk Devletini kuran en büyük Türk topluluklarından biri olduğunu ve bu devletin yıkılmasından sonra Uygur Devleti yönetimi altına girdiklerini kaydetmektedir. Ona göre; bu devletin yıkılışı sonrasında ise batıya doğru göç etmeye başladılar. Sonuç olarak ise Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında kalan bölgeye yerleştiler. Burada Sırderya Irmağı yakınlarındaki Yengikend'i kendilerine merkez yaptılar.¹⁹⁹

Oğuzların batıya göçleri sırasında burada bulunan siyasi otoriteler de oldukça yıpranmış durumdaydı. 634 yılında tahta geçen İşbara Kagan ülkesini on boya bölmüştür. Bunlarda beş beş olarak iki kanada ayrılmıştır. Tokmak şehrinin doğusunda kalan beş boy "Çorluk", batısında kalan beş boy ise "Erkinlik"lere bölündüler. Bu durum sonrası 638 yılında devlet ikiye bölünmüştür. Çok geçmeden de Batı Göktürk ülkesi Çin kontrolüne girmiştir.²⁰⁰ Türgişler Sou-lou Kagan (717-738) zamanında bölgede Çin hakimiyeti kırılmıştır. Sou-lou'nun karşısında direnemeyeceğini anlayan Çinliler 722 yılında anlaşma yoluna gittiler. 738 yılı civarında Sou-lou Kagan Balkaş Gölünün güneydoğusunda Türgiş ve Karluk ülkeleri arasında göçebe hayat süren küçük bir Türk aşireti reisi Baga Tarkan tarafından öldürüldü. Bu reis Çin ile birleşerek Sou-lou'nun oğluna cephe aldı. Sonrada Çin'e karşı cephe alarak Çin ordusunda görevli Türk komutan A-shih-na Tarkan'ı 742 yılında öldürdü. Fakat Çin son sözünü 744 yılında söyleyerek Baga Tarkan'ı yenmiş ve başını vurdurmuştur. Bundan sonrada bölgede Çin hakimiyeti oldukça etkin hale gelmiştir.²⁰¹ Ayrıca batıda da İslam orduları Türgişler üzerine seferler düzenleyerek onları iyice yıpratmışlardır. Böylelikle Soğd ülkesi Arapların himayesi altına girmiştir.²⁰² Türgişler tarih sahnesinden silinince Araplar ile Çin komşu olmuştur. Araplar Sırderya nehrini aşarken Çin de Tokmak şehrini ele geçirmiştir. Çin adına Doğu Türkistan'daki dört askeri valiliği (Hoten, Beşbalık, Kuça, Karaşehr) idare eden Kao Hsien-ch'ih, Fergana İhsid'i ile anlaşmazlığa düşen Taşkent Tudunu'nu hapsetti. Tudun'un oğlu Araplara sığınarak onları Çin üzerine sefere çıkmaya ikna etti. Bunu haber alan Çin valisi de otuz bin kişilik ordu ile Talas'a doğru geldi. Issık

¹⁹⁹ V. V. Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, (Çev: N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008, s. 18-19.

²⁰⁰ A. Taşağıl, *a.g.e.*, s. 649-653.

²⁰¹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 143.

²⁰² H.A.R. Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, s. 109-110.

Göl Karluklarının da desteğini alan Ziyad b. Salih komutasındaki ordu burada Çin ordusunu bozguna uğrattı. Bundan sonrada Karluklar bölge siyasetinde oldukça etkin bir hale geldiler. 766 yılında Türgişler'in merkezleri olan Tokmak ve Talas şehirleri, Çu Nehri kenarında bulunan Batı Göktürk ordugahı Balasagun Karlukların eline geçmiştir.²⁰³

Faruk Sümer'in Tokuz Oğuzların akibeti ile ilgili görüşü şu şekildedir; “*İbn Hurdadbih ve Harizmi gibi eski coğrafyacıların Tokuz Oğuz ile Oğuzları (el-Guzz) ismi ile birbirinden ayırmaktadır. Sırderya boylarında Oğuzeli iki kola ayrılmakta ve bu kolların birine Boz ok diğerin Üç ok denmektedir. Bu da Batı Göktürklerin dayandığı On Oklardan kalma bir addır. Sırderya boylarında yaşayan Oğuz boyları arasında Köl Erkin unvanı vardır. Bu unvan da On Okların batıda oturan Nu-Şe-pi kolu tarafından kullanılan unvandır. Köl-Tigin'in ölümü sonrasında yapılan Yuğ törenine Batı Göktürk Kaganını temsilen Makaraç Tamgacı ile Oğuz Bilge Tamgacı temsil etmiştir. Buradaki Oğuz onun mensup olduğu boyu göstermektedir. Tokuz Oğuzların Tongra ve Kuni isimli boyları Oğuz boyları arasında geçmez. Bunun nedeni Uygurlar ile Oğuzlar arasında yapılan üç savaş (751) sonrası bu boyların ağır kayıplar vererek etkinliklerini kaybedip Uygurlara tabi kalmasıdır. Kaşgarlı Mahmut'un verdiği bilgilere göre Oğuz dili Uygur ve Doğu Göktürk lehçelerinden farklıdır. Hakanlı lehçesi olarak verdiği Tohsu ve Yağmaların lehçesinin Oğuz dilinden daha kaba ve ağır olduğunu belirtmektedir. Bu lehçenin de Orhun abidelerinin diline en yakın lehçe olduğu aşikardır. Çin kaynakalarına göre; Batı Göktürklerin dili Doğu Göktürklere göre biraz farklıdır. İşte bu farkı Oğuz Türkçesi tamamlamaktadır. Yani Oğuzca Batı Göktürk dilinin bir devamıdır. Sonuç olarak Tokuz Oğuzlar ile Sırderya Oğuzları arasında eski bir akrabalıktan başka hiçbir bağ yoktur. Tokuz Oğuzların akibeti hakkında her hangi bir bilgimiz de yoktur. Ancak onların 840 yılında Kırgız saldırısı sonucunda dağıldığını bazılarının Uygurlara karıştığını bazılarının da başka adlar ile varlıklarını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.”²⁰⁴*

²⁰³ N. Yazıcı, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, Ankara 1992, s. 16-17. ; Ö. S. Huncan, *Türk Hakanlığı*, s. 89-90.

²⁰⁴ F. Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler)*, s. 45-46.

Ancak Faruk Sümer'in bu görüşünü tam olarak kanıtlayan veriler yoktur. Köl Erkin unvanı ile ilgili Abdulkadir Donuk Bayurkı reisi tarafından kullanılan Uluğ İrkin unvanını bağdaştırmaktadır. Çin kaynaklarında geçen Sse-kin, İ-kin, Ssu-kin, C'hi-chin, Hsieh-chin unvanlarının da aslının Erkin olduğunu söylemektedir. Uygurlar arasında da bu unvana rastlandığı görüşündedir.²⁰⁵ Şayet unvanlardan yola çıkarak devletlerin birbirleri ile bağlantılarını ortaya çıkaracak olursak Selçuklu Devletinin de Oğuz Yabguluğu ile olan bağlantısını açıklayamayız. Çünkü Selçuklularda kurumsal manada Kül Erkin, Yabgu gibi unvanlara rastlanmamaktadır.²⁰⁶ Ancak Selçukluların Oğuz Yabguluğu'na bağlı Kınık boyundan olduğu aşikardır. Arap coğrafyacılarının verdiği bilgilerde Tokuz Oğuz ve Oğuz ülkelerinin ayrı ayrı zikredilmesi ise bu dönemde Uygur devletinin Tokuz Oğuz ülkesine hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak hala eski ismi ile zikredilmektedir. Uygurların Orhun nehrinin kuzeyindeki yurtlarından Togla nehri kıyısına gelmesi 630 senesine kadar dayanmaktadır.²⁰⁷ Ancak Oğuzlar burada daha önceden de görülmekteydi. Bu durumda zikredilen bu ismin hakim olan unsuru değil de yaşadıkları toprağın ismini kapsadığı konusunda delilleri artırmaktadır. Tongra ve Kumı ile ilgili olan görüşümüzü yukarıda açıklamıştık. Dil konusunda ise Kaşgarlı eserini en erken 1074 yılında tamamlamıştır. 744 yılına kadar dayanan Oğuz göçlerinin başlangıcı ile ortalama üç yüz yıl vardır. Bu yıllar içerisinde birçok boy ve kabile ile etkileşime geçen Oğuzların dilinin değişim ve farklılaşma göstermesi olağan dışı bir durum değildir. Dağıtılmış olan On Ok (Türgiş) boylarını da bünyesine katmış olması muhtemeldir. Bunun sonucu olarak kültürel bir değişim yaşadıkları söylenebilir. Zaten böyle bir değişimin olmadığını savunmak manasız olacaktır. Oğuzlar bir kültür merkezinden başka bir kültür merkezine doğru yol almışlardır.

²⁰⁵ A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari Askeri Unvan ve Terimler*, s. 15.

²⁰⁶ Bkz. G. M. Kurpalidis, *Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Çev. İlyas Kamalov), Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

²⁰⁷ B. Ögel, "Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler Uygurların Menşei Efsanesi", *AÜDTCF Dergisi*, C. VI, S. 1.2, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1948, s. 18.

Oğuzlar batıya göçerken Karluk sahasına girmiş ve onlarla mücadeleye başlamışlardır.²⁰⁸ 766 yılında tam olarak Yedisu bölgesine hakim olan Karluklar Oğuz göçleri ile yine hareketli dönemlerine geri dönmüşlerdir. Oğuz ve Karluk boyları arasında ciddi bir iktidar rekabeti başlamıştır. Meydan muharebelerine kadar varan bu rekabetin seyri tam olarak anlaşılammaktadır. Bu mücadeleler sonrasında Oğuzların bir kısmının Türkistan'ın batısına göç ettikleri görülmektedir. İbnü'l Esir 1153-1154 yılı olaylarını anlatırken Oğuzların Maverâünnehir'e 775-776 yılında çıkan el-Mukanna isyanına katıldıkları yazmaktadır.²⁰⁹ Yedisu bölgesindeki Oğuzların Kaluklar tarafından Aslan İl-Türgig zamanında yenilerek aşağı Sırderya boylarına itilmesi Halife Mehdi zamanında Maverâünnehir de olmalarını kanıtlar niteliktedir.²¹⁰ Belazuri'nin kayıtlarına göre Horasan hakimi Abdullah b. Tahir (828-844) oğlu Tahir'i Oğuzeli'ne sefer için görevlendirmiştir. Oğuzlar bu dönemde Türkistan'ın batısında bulunmaktadır. Bu dönemde Horasan'ın kuzeybatı sınırlarında yoğun bir şekilde savunma kalelerinin kurulması da bu durumu teyit etmektedir. Bu olaylar öncesi Aral Gölü civarındaki bozkırlarda Oğuz beylerinin hakimiyetlerini pekiştirdikleri kesindir. Nitekim IX. yüzyılın sonlarına doğru Oğuzların nüfuzunda olan bölgeler Ural Nehri kıyılarına kadar ulaşmaktaydı.²¹¹

Oğuzlar Sırderya boylarına geldiklerinde bölgenin kuzeyinde Peçenek hakimiyeti görülmektedir. Karluk ve Kimeklar ile müttefik bir kuvvet teşkil ederek Aral Gölü mıntıkasında yaşayan Peçenek, Peçni, Başkurt ve Nugerde isimindeki boylara saldırmıştır. Böylelikle mağlup olan bu boylar batıya doğru harekete geçerek Kuzey Kafkasya'ya gitmişlerdir.²¹² Rus yıllıklarında da “*Tork, Torky, Toruky (Türk,)*” nadiren de “*Torkmen*” (Türkmen) olarak geçen Oğuzlar, Peçenekleri Volga ötesindeki yurtlarından kovarak 860-870 yıllarında batıya doğru hareket etmişlerdir.²¹³ Oğuzlardan bir gurup Uz diye anılmak suretiyle Karadeniz'in Kuzeyine gelerek buraya yerleştiler. Ancak bölgede fazla dayanamayarak diğer

²⁰⁸ Ö. S. Hunkan, *a.g.e.*, s. 90.

²⁰⁹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, (Ed. M. Tulum), C. XI, Bahar Yayınları, İstanbul 2008, s. 155.

²¹⁰ Ö. S. Hunkan, *a.g.e.*, s. 90-91.

²¹¹ Belazuri, *Fütuhu'l Buldan*, s. 494. ; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 209-210.

²¹² Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 143. ; J. P. Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s. 157-158.

²¹³ M. Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 46.

milletler arasında eridiler.²¹⁴ Oğuzlar ile Peçenekler arasındaki savaşlar hemen son bulmamıştır. Dede Korkut Destanında bu olaydan uzunca bir şekilde bahsedilmektedir. Oğuzlar'ın uzunca bir süre yurt aramalarından sonra Aral sahillerinde yurt tutmaları sonucunda birçok Türk boyu da onlara katılmıştır. Bunlar arasında; Oğuzlar ile birlikte Yedisu'dan Sırderya'nın orta yatağına göç eden bazı Karluk boyları ve Halaçlar sayılabilir. Oğuzlar'a yenilip ancak yurtlarını terk etmeyen Peçenekler'in bir kısmı ve yukarıda belirttiğimiz onlara bağlı boyların bir kısmı da vardır. Türgişler'in dağılan On Ok kabilelerinin de bir kısmı bu birlikte yerini almaktadır. Ayrıca Hazar'ın doğu sahilinde varlığını sürdüren Alan ve Aslar da Oğuz birliğine dahil oldular.²¹⁵ Ayrıca burada yaşayan Tohar ve Soğdlar gibi ari ırklarda bu yayılma sonucu yok olmuş veya başka bir yere göçmüşlerdir. Öte yandan bir karışma ve kaynaşma da olmuştur. Örneğin; Oğuz boyları arasında yer alan Döger'in Tohar adını andırdığını gösteren bazı kayıtlarda mevcuttur.²¹⁶

Nitekim artık Oğuzlar 9. asrın ikinci yarısından sonra Sırderya Nehri boylarında oturmaya başlamışlardır.²¹⁷

C. OĞUZ YABGULUĞU

1. Kaynaklar Işığında Yabguluğun Sınırları

Oğuz Yabguluğu döneminde Araplar ile olan ilişkilerde de bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Artık Arap seyyahları Oğuz ülkesine uğrayıp yazdıkları seyahatnamelerde onlardan bahsetmişlerdir.

O. Pritsak Oğuzlar ile ilgili ilk kaydın İslami literatürde Belazuri'nin (Öl. 279/892) eseri Fütuhu'l Buldan olduğunu söylemektedir.²¹⁸

²¹⁴ A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 94.

²¹⁵ A. Şalbayev, *A.g.e.*, s. 59.

²¹⁶ C. Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul 1979, s. 22.

²¹⁷ İ. Kafesoğlu, *A.g.e.*, s. 153.

²¹⁸ O. Pritsak, *a.g.m.*, s. 99.

Mücmel el-tavârih adlı eserde Oğuzların Bulgar nehri kıyısında yurt tuttıkları ve burada yaşamaya başladıkları hakkında bilgiler verilmektedir.²¹⁹

Mesudî'nin *Murûc ez-zeheb* adlı eserinde ise Aral Gölü kıyısında yaşayan Türklerin Yenişehir (Yengikend) denilen bir merkezleri vardır. Orada Müslümanlar yaşarlar. Çoğunluğu Türk'tür. Burada göçebe ve yerleşik Oğuzlar bulunurlar. Türklerin bu grubu aşağı, yukarı ve orta tabaka olarak üç guruba ayrılırlar ifadeleri geçmektedir.²²⁰

Hudûdü'l-Âlem adlı esere göre Oğuz ülkesi; “Doğu Ğûz çölü ve Maverâünnehir şehirleri, güneyi aynı çölün bazı kısımları ve Hazar Denizi, batısı ve kuzeyi Âtil Nehri'dir.”²²¹

Avfî'nin *Câmi'el-hikâyât* adlı eserinde Türklerin sonsuz bir millet olduğu ve bunların çeşitli sınıflara ayrıldıklarından bahseder. Bunların ulu kabilelerinden “Ğûzîni” kabilesi iki sınıf olup biri Guz (Oğuz) diğeri Aygur (Uygur) dır. Bir kısmı Harezm toprağında yaşamaktadır. Bir ara Müslüman olduklarını ancak kafir olanların baskısı sonrasında yurtlarını bırakıp İslam ülkesine yerleştiklerinden bahseder.²²²

El-Kazvînî ise *Asâr el-bilâd ve ahhâr el-'ibâd* isimli eserinde “Harezm hududundan İsbîcâb'a kadar Mâverâünnehr'in hepsi cephe (hudut) dir. Burada Oğuz Türkleri bulunur. İsbîcâb'tan Fergana'ya kadar Halluh Türkleri hudududur.” ifadeleri geçmektedir.²²³

İstahrî'nin *Mesâlik el-memâlik* adlı eserinde “Maverâünnehr'in doğusu Taraz'dan itibâren yay şeklinde battıya doğru uzanarak Fârâb, Bîkend (Beşkend), Suğd, Semerkand, Buhârâ'dan Harezm'e ve Harezm Gölüne kadar Oğuzların ve

²¹⁹ *Mücmel el-tavârih*, s. 32.

²²⁰ Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 80.

²²¹ *Hudûdü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 55.

²²² Avfî, *Câmi'el-hikâyât*, (Ayasofya nr. 3167 deki Türkçe tercümesinden alınmıştır), (Haz. R. Şeşen), a.g.e., s. 91-92.

²²³ El-Kazvînî, *Asâr el-bilâd ve ahhâr el-'ibâd*, Beyrut 1960, (Çev. R. Şeşen), a.g.e., s. 149.

Karlukların ülkeleriyle huduttur. Harezmi Gölünün kuzeyinden Fergana ve Taraz'a kadar Karluk Türkleri bulunur..." ifadesi yer almaktadır.²²⁴

Kaynaklar ışığında Yabguluğun sınırları; Aral Gölünün kuzey yarısını çevreleyen ve 600 ila 800 km'yi bulan bölgeyi kapladığı bilinmektedir. Batıdaki sınır Emba (Cim) Irmağıdır. Bu sınırın karşısında Hazar Devleti bulunmaktadır. Devletin Kuzey komşusu Kimek Türkleridir. Güneyde iki Harezmi devletiyle (Urgenç ve Hvarezm-Kat) komşudur. Maveraünnehir'deki Samaniler ile komşudur. Doğu komşuları Karluklardır. Ari Nehrinin (Arıs) Sırderya'ya döküldüğü yere kadar Oğuzların yurdu içerisinde kalıyordu.²²⁵

2. Oğuz Devletinin İdari Yapısı Ve Boylar Sistemi

Oğuzlarda devlet idaresi eski Türk töresine göre devam ettirilmektedir. Hükümdar eski Türk devletlerinde gördüğümüz gibi yüksek şahsiyete sahiptir ve gücünü Tanrıdan alır. Bunun Türk devletindeki yeri "*Kut*" anlayışı ile açıklanmaktadır. Kut karizmatik bir hükümdarlık modelidir.²²⁶ İbn Fadlan'ın eserinde Oğuz halkı hükümdarını "*Tanrı gibi görmekte ve yapılacak her işinde ona danışmaktadır*"²²⁷ şeklinde bir ifade geçmektedir. Tam olarak Tanrı gibi görmeseler de Türklerde Hükümdarlık kutsaldır. Çünkü Kut'a bağlanır. Kut ise Tanrı tarafından verilir ve alınır.²²⁸

Oğuz Türklerinin yöneticisine "*Yabgu*" denmektedir. Bu kelime yöneticinin unvanıdır. Bu unvan aynı zamanda Karluklar tarafından da kullanılmıştır. Kaynaklarda; "*Cebbûye*" veya "*Cebğûye*" şeklinde geçer. Bazen de "*Cebğûye-Hâkân*" şeklinde birleşik şekilde kullanılır.²²⁹ Yabgu unvanı aslında hakandan sonra gelen ve imparatorluk arazisinin bir bölümünü idare eden bir makam olduğu eski Türk devlet teşkilatlarından anlaşılmaktadır. Ancak Sırderya Oğuzlarında en yüksek

²²⁴ İstahrî, *Mesâlik el-memâlik*, (Ebû Zeyd el-Belhî'nin Kitâb sûret el-ekâlîm adlı eserine dayanır. Nşr. Goeje), Leyden 1927, s. 163.

²²⁵ O. Pritsak, *a.g.m.*, s. 95.

²²⁶ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 248-250.

²²⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, (Trc. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul 1995, s. 34.

²²⁸ S. Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 54-55.

²²⁹ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 153.

mevki olarak görülmektedir. Daha sonra da aşağı yukarı aynı durumu muhafaza etmiştir.²³⁰ Oğuzlar Sırderya nehri kıyısında Yengikend merkez olarak otururken hâkan unvanına sahip batıda Hazarlar doğuda ise Uygurlar vardır. Oğuz devletinde ise boy beyleri vasıtası ile feodal bağlar ile yabguya bağlı kabileler birliği vardı. Yabgunun otoritesi oldukça zayıftır. Boy beylerinin katılımı ile sık sık toplanan kurultaylarda il ve yurt işlerini görüşürlerdi.²³¹ Yabgu unvanının pasif bir konumda olması geçmişinin ikinci dereceden bir rütbe ile alakalandırılması onun bu dönemde bir üst yöneticiye bağlı olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Bu konuda *Bar Habraeus*'un eserinde Selçuklular'ın atası Selçuk'u Hazar Hakanına bağlı göstermiş olması²³² bu tezi destekler niteliktedir. Ancak müellifin diğer kaynaklar ile karşılaştırıldığında burada bir hata yapmış olduğu ve Oğuz yabgusu ile Hazar hakanını karıştırmış olduğu anlaşılmaktadır.²³³ Hazarlar'ın ticaret işleri ile daha fazla ilgilenmeleri sonucu ücretli askerlik durumu ortaya çıkmıştır.²³⁴ Yabgu makamının bir başka üst makama bağlı olmadığı konusunda bir delil de Oğuz Kagan'ın dedesi Dhîb Yavgu ismini taşımaktaydı. Burada Yavgu'nun halkın önderi manasına geldiği ifade edilmektedir. Olcay Han ölünce Dhîb Yavgu başa geçmiştir. Ondan sonra da Oğuz Kagan'ın babası Kara Han geçmiştir.²³⁵

O. Pritsak “*Yabgu*” unvanının “*Paygu*” yani yırtıcı kuş (şahin doğan) olan unvan ile karıştırıldığını öne sürmektedir. Ona göre; İslam ülkelerine göçen Selçuk'un oğullarında görülen bu unvan aslında “*Yabgu*” değil “*Paygu*”dur.²³⁶

Yabgu unvanı ile ilgili sonuç olarak Göktürk ve Uygur çağında mana kaybına uğramıştır. Böylece Oğuz beyi de kendi meşruiyetini ispat edemeyince bu şekilde bir unvan ile yetinmek zorunda kalmıştır. Ancak “*Kengeş*” ismini verdikleri

²³⁰ A. Donuk, *a.g.e.*, s. 58.

²³¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 62.

²³² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 292.

²³³ O. Turan, *a.g.e.*, s. 58.

²³⁴ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

²³⁵ Z. V. Togan, *Oğuz Kağan Destanı*, s. 17.

²³⁶ O. Pritsak, *a.g.m.*, s. 100.

kurultaya Yabgu'nun başkanlık ettiği bilinmektedir.²³⁷ Bu yargıya Dede Korkut hikayelerinden de ulaşabiliriz. Belli dönemlerde tam bir otorite altında toplanamayan Oğuzlar, başına buyruk olup aralarında sadece kader birliği etrafında toplanmış bir dayanışma ortamı vardır.

Oğuzlarda Yabgu'nun vekilliğini yapan şahsa verilen "Kuzerkin" unvanı mevcuttur. Ayrıca bu her beyin vekilliğini yapan kişilere verilen addır.²³⁸ "Subaşı" ise kuzerkinden sonra gelen mühim bir görevdir.²³⁹ Bu unvana sahip olan kişi Oğuz ordularının başkumandanıdır²⁴⁰. "Yınal"²⁴¹ unvanı ise anası hatun babası halktan olan kişilere verilen unvandır. Yani ana tarafından hükümdar ailesine dayanır.²⁴² "Tarhan" unvanı ise Oğuzlar da subaşından sonra gelen bir unvandır. Hükümdar ailesine herhangi bir kan bağları yoktur.²⁴³

Boy beylerinin Oğuz boyları üzerinde etkisi büyüktür. Her bey boyun en yetkili kişisidir. Halk beylerine oldukça sadıktır. Bu beylerin etrafında toplanan boylar kaynaklarda farklı sayılar verilmektedir. Kaşgarlı'nın *Divanü Lugati't-Türk* adlı eserinde sırasıyla Oğuz boyları şu şekilde verilmektedir; Kınık, Kayı, Bayundur, İva, Salgur, Afşar, Begtili, Bügdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Kara Bölük, Alka Bölük, İgdir, Üregir, Tutırka, Ula Yondlug, Töger, Beçenek, Çuvuldar, Çepni, Çaruklug olmak üzere toplam yirmi iki boydan oluşmaktadır. Bu bilgilerin aynısını veren Memluk kaynakları arasında el-'Aynî ise eserinde Kaşgarlı'dan yararlandığını belirtmiştir.²⁴⁴ Müellif eserinde ayrıca buradaki tüm boyların damgalarını da vermektedir. Eserden anlaşığına göre; Oğuzlar bu damgaları hayvanlarını karıştırırlarsa, birbirinden ayırmak için kullanmaktadırlar.²⁴⁵

²³⁷ S. G. Agacanova, *Oğuzlar*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 211-212.

²³⁸ İbn Fadlan, *Seyahatname*, s. 41.

²³⁹ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 2011, s. 4-5.

²⁴⁰ S. G. Agacanova, *Oğuzlar*, s. 216.

²⁴¹ M. A. Köymen, *a.g.e.*, s. 43.

²⁴² A. Donuk, *a.g.e.*, s. 16-17.

²⁴³ *a.g.e.*, s. 41,44.

²⁴⁴ A. Çetin, "Bir Memluk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dair Bir Değerlendirme", *Belleten*, C. LXXII, S. 264, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 483-485.

²⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s. 354-355.

Yazıcızâde Âli Reşidedin Fazullah ve Ebul Gazi Badadır Han ise eserlerinde yirmi dört boy olarak Oğuz boylarını ele alırlar. Bunlar; “*Gün-Han soyundan; Kayı (Muhkem), Bayat (Devletli, Nimetli), Alka Evli (Her işe yarar, muvaffak eder), Kara Evlü (Evleri Kara), Ay-Han soyundan; Yazır (Çok vilayet onun ola), Döger (Dirilmek için bir yere geleler), Dodurga (Milk tutmak, yaşamak), Yaparlu (Yapar), Yıldız-Han soyundan; Avşar (Cüst u çalاک, ava, canavara ve kuşa hevesli), Kızık (Kuvvetli ve yasakda cidd ü cehd edici), Begdilli (Beyler sözü azizdir), Karkın (Ulu aş ve doyurucu), Gök-Han soyundan; Bayındur (Hemişe bay ve nimetli ol), Pencene (Eyü dürüşçi), Çavundur (Namuslu, iyrek çavlu), Çepni (Kandaki yağ göre derhal savaşır ve çapar), Dağ-Han soyundan; Salur (Kandaki irsesin kılıç ve çomakun revan olsun), Eymür (Hadsiz eyü ve bay ol), Alayundlu (Kısraıkları al ve eyü atlı), Üregir, (Hemişe iylik ve ihsan edici), Deniz-Han soyundan; İğdir (İyilik, ululuk ve bayındurluk), Bügdüz (Dükeline tevazu ve kulluk eder), Yıva (Mertebesi dükelinden üstün ola) ve Kınık (Her yirde bunlar dükelinden üstün ola)” şeklindedir.²⁴⁶ Kaşgarlı’nın eserinde bu boylardan Yaparlu ve Kızık boyları yoktur. Karkın isminin yerine de Çaruklu ismini kullanmıştır.²⁴⁷ Yukarıda bahsettiğimiz dört kaynağın müellifi de verdikleri damga şekillerinde farklı çizimler yapmışlardır.²⁴⁸ Yazıcızâde ayrıca eserinde boylara verilen damgaların Oğuz Kagan’ın ölümü sonrasında oğlu Gün Han’a vezirlik yapan İrkıl Hoca tarafından verildiğini kaydetmiştir. İrkıl Hoca’nın niyeti, kağan ile kardeşleri arasındaki çıkabilecek sürtüşmeleri engellemek ve ileride bu boy mensuplarının kendi adları ve lakaplarını unutmamalarını sağlamaktır.²⁴⁹ Rivayete göre; İrkıl Hoca Uygur aksakallılarından birin oğludur. Oğuz Kagan zamanında Onun veziri ve vekili gibi hizmet etmiş ve kağan, ölümü öncesi yaptırdığı Yengikend’i onun idaresine vermiştir.²⁵⁰*

Oğuz Kagan’ın oğullarından türeyen Oğuz boyları iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan biri Bozok diğeri ise Üçok’tur. Bozoklar’ın simgesi yay Üçoklar’ın

²⁴⁶ Yazıcızade Âli, *a.g.e.*, s. XLVII-XLVIII, 24-27.

²⁴⁷ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 154.

²⁴⁸ Bkz. ekler

²⁴⁹ Yazıcızade Âli, *a.g.e.*, s. XLVI. ; T. Gülensoy, *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989, s. 62-63.

²⁵⁰ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 512.

simgesi de ok tur. Bu nedenle Üçoklar, Bozoklar'a tabidir.²⁵¹ Buna göre Bozok boyları Gün-Han, Ay-Han, Yıldız-Han soyundan gelenlerdir. Üçoklar ise Gök-Han, Dağ-Han, Deniz-Han soyundan gelenlerdir. Ayrıca bu boyların simge olarak kullandıkları bazı kuşlar vardır. Bunlara Ongun denmektedir. Buna göre Gün-Han'ın kuşu Şahin, Ay-Han'ın kuşu Kartal, Yıldız-Han'ın kuşu Tavşancıl, Gök-Han'ın kuşu Sungur, Dağ-Han'ın kuşu Uç, Deniz-Han'ın kuşu ise Çakır kuşudur.²⁵² Ayrıca her boyunda kendine has kutsal saydıkları kuşları vardır. Kayı boyunun kuşu Sungur'dur. Bayat boyunun kuşu Ügi'dir (Baykuş). Alka-Evli boyunun kuşu Köykenek'tir. Kara-Evli boyunun kuşu Göbeksarı'dır. Yazır boyunun kuşu Turumtay'dır. Yapar boyunun kuşu Kırgu (Atmaca türünden bir kuş.) kuşudur. Dodurga boyunun kuşu Kızıl Karçığay'dır. Döger boyunun kuşu Köçken'dir. Avşar boyunun kuşu Cure-laçin'dir. Kızık boyunun kuşu Sarıca'dır. Beydilli boyunun kuşu Bahri'dir (Deniz Doğanı). Karkın boyunun kuşu Su Bürkütü'tür. Becene boyunun kuşu Ala Doğandır. Çepni boyunun kuşu Kumay'dır. Salur boyunun kuşu Bürküt'tür. Eymür boyunun kuşu tespit edilememiştir. Çavuldur boyunun kuşu Bugdayık'tır. Alayundlu boyunu kuşu Yagılbay'dır. Yüregir boyunun kuşu Beygu'dur. İskender (İğdir) boyunun kuşu Karçığai'dir. Bügdüz boyunun kuşu İtelgü'dür. Yıva boyunun kuşu Toygun'dur. Kınık boyunun kuşu ise Cure-doğan'dır.²⁵³ Bu belirlenen kuşlara sahip boylar kesinlikle kendisinin kutsal saydığı bu hayvanları avlamaz, sıkıştırılmaz ve etini yemez.²⁵⁴

Yukarıda bahsettiğimiz boylar arasında Oğuz Yabguluğu'na hangi boyun hakim olduğu konusunda Mehmed Neşri'nin *Cihan-nüma* adlı eserinde önceleri Kayı boyunun hakim olduğu daha sonra da Salur boyuna geçtiği yazmaktadır.²⁵⁵ Ancak Oğuzların son dönemlerinde el-Berânî yani Yazır boyu hakimiyeti görülmektedir. Ali Han kaynaklarda Abu'l- Faris Şahmelik b. Ali al-Barani olarak geçmektedir.²⁵⁶ Faruk Sümer bu konuda Karakoyunluların Yazır boyunun damgasının bir benzerini paralarına bastıklarını ve bu sebepten onlar ile bir alakasının olabileceği

²⁵¹ O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, s. 145.

²⁵² F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 230.

²⁵³ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.I, TTK, Ankara 1993, s. 355-368.

²⁵⁴ N. A. Aristov, *a.g.e.*, s. 184.

²⁵⁵ Mehmed Neşri, *a.g.e.*, s. 14-15.

²⁵⁶ Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 189. : Ö. S. Hunkan, *a.g.m.*, s. 7.

görüştüğüdür. Baran kelimesinin ise Karakoyunlu kabilesinin içindeki bir aile veya bu ailenin başında bulunduğu bir oymağın isminden başka bir şey olmadığı görüşündedir.²⁵⁷ Baran kelimesi Türk dilinin çeşitli lehçelerinde dağ keçisi, koyun, keçi gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁸ Örneğin; bu kelime Kazak dilinde siyah renge yakın koyunlar için kullanılmaktadır. Ayrıca Kara Koyunlu ve Akkoyunlu boylarının yaşadığı bölgelerde oldukça yaygın şekilde koyun şeklinde oymalar bulunmaktadır. Buda bu boyun kendilerine koyun, koç figürünü seçtiklerini gösterir.²⁵⁹

Yukarıdan da anlaşılmaktadır ki her Oğuz boyu devleti ele geçirebilecek yetkiye sahiptir. Aralarında üstün ve hükümdar sülalesi yoktur. Zaten hepsi kendisini kök olarak Oğuz Kagan'a bağladıklarından böyle bir durumun olması zordur. Bu sebeptendir ki birçok boy Oğuz Devleti üzerinde etkin olmuştur.

3. Oğuz Yabgu Devleti'nin Siyasi Faaliyetleri ve Sonu

Oğuzlar Sırderya boylarına Yedisu havzasından Karluk baskısı ile geldiklerinde bu bölgenin hakimi Peçenekler'dir. Bu suretle kuzeyde sürekli Peçenekler ile sürtüşme içerisinde olmuşlardır. Oğuz baskısı sonucunda batıya sürülen Peçenekler Hazar sınırlarını tehdit etmeye başlamıştır. Bunun üzerine bir Hazar-Oğuz ittifakı oluşmuş ve Peçeneklere karşı birlikte hücumla başlamışlardır. Böylelikle Hazarlar daha önce Peçenekler ile başka boylara karşı yaptıkları ittifakı Oğuzları kullanarak Peçenekler aleyhinde yapmıştır. Bu ittifak sonucunda Peçenekler Karadeniz'in kuzeyine doğru ilerlemiştir.²⁶⁰ Bunun sonucunda Bizans'ın kışkırtmaları ile Peçenekler Oğuz ve Hazar kuvvetlerine karşı oldukça sert bir mukavemete girişmiştir.²⁶¹ Peçenekler ile Oğuzların Salur boyunun savaşları Dede Korkut hikayelerinde anlatılmaktadır. Bu savaşlar zaten uzunca bir dönem devam etmiştir.²⁶² Bu arada Oğuz-Kimek ittifakı önünden kaçan Başkurtlar da Bulgarlar

²⁵⁷ F. Sümer, "Karakoyunlular mad.", *İ. A.*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 292.

²⁵⁸ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 205.

²⁵⁹ F. Ağasioğlu, *Daş Baba*, Ağasioğlu Yayınları, Bakü 2013, s. 28-29.

²⁶⁰ A. N. Kurat, *IV. ve XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 44. ; L. N. Gumilev, *Eski Ruslar Ve Büyük Bozkır Halkları*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 195.

²⁶¹ P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 200-201.

²⁶² Bkz M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*

arasına yerleşmiştir.²⁶³ Peçeneklerin ve Slav kabilelerinin yarattığı karmaşa düzeni sonucunda Hazar ülkesinde iktisadi durum bozulmuştur. Ücretli asker sayısının da oldukça artması ekonomiyi kötüye götürmüştür. Bunun sonucunda Oğuz-Hazar ittifakı da son bularak artık savaş evresine girdiğini görmekteyiz. Bu savaşın ne zaman başladığına dair kaynaklarda bilgiler bulunmamaktadır. Ancak İbn Fadlan 922 yılında Oğuz ülkesinden geçerken onların Hazarlardan çok çekindiğini ve Oğuzların Hazarlar da esirlerinin olduğunu kaydetmektedir.²⁶⁴ Zaten Hazarlara karşı Bulgarlar ile ittifak içinde olan Abbasi halifesinin elçisine müsaade etmeleri onların Hazarlar ile olan düşmanlığının göstergesidir. Nitekim 985 yılında İdil Bulgarları üzerine Rusların yaptığı seferde onlarla anlaşılan Oğuzlar da sefere iştirak etmiştir. Bunun sonucunda Bulgarlar yenilgiye uğratılmıştır.²⁶⁵

Oğuzların komşuları doğuda komşusu olan Çiğiller ile de sürekli savaş halinde oldukları ve onların çok eski dönemlere dayanan düşmanlıkları olduğunu Kaşgarlı'nın eserinde görmekteyiz. Ayrıca Oğuzların Çiğil tarzında giyinmiş bütün Türkleri böyle kabul ettiklerini de belirtmiştir.²⁶⁶ İdrîsî'nin *Nüzhet el-müştâk fi ihtirâk el-âfâk* isimli eserinde Türkler'in bir sınıf olan "*Han'âketîn*" kabilesinin yanlarında daima silah taşıdıklarından, çok ihtiyatlı ve etrafındaki Türklere karşı çok saldırgan olduklarından bahseder. Ayrıca *Câcân*'ın doğuya doğru güneyinde "*Dehlân*" (Zihlân) şehri yer alır. Dehlân kale gibi bir şehir olup burada askere ve silaha sahip bir reis oturur. Bu hükümdar bazen, Şaş'a bağlı Taraz topraklarına akınlar yapar da demektedir.²⁶⁷ Buda Oğuzların doğu sınırında bulunan Kimek, Çiğil ve Karluk boyları ile olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Oğuzlar Sırderya boylarına geldiklerinde Müslümanlar ile karşılaştılar. Kendileri eski inançlarına bağlı olduklarından burada Müslüman olan Araplar ile bir

²⁶³ D. Koç, *Rus Kaynaklarına göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010 s. 74.

²⁶⁴ İbn Fadlan, *Seyahatname*, s. 43.

²⁶⁵ A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.28. ; M. Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s. 46.

²⁶⁶ Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s. 236.

²⁶⁷ İdrîsî, *Nüzhet el-müştâk fi ihtirâk el-âfâk*, (Çev.R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türk ve Türk Ülkeleri.*, s. 115.

sürtüşme içerisine girdiler. Kaynaklar, Harezmi halkının İslam'ın koruyucusu oldukları ve sınırlarının en büyük Dâr el-Harb bölgesi olduğu yazmaktadır. Bazen de bu bölgelere sefer düzenleyerek bol miktarda ganimet elde ettiklerini yukarıda bahsettiğimiz Arap kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bu nedenle Oğuzlar ile Müslümanlar çok kere karşı karşıya gelmişlerdir. Oğuzlar Müslüman şehirlerine saldırarak oralarda yağmalar yapıp sonra hızlı bir şekilde yeniden ülkelerine dönmekteydiler.²⁶⁸ Bunu önlemek için Horasan hakimi Abdullah b. Tahir (828-844) oğlu Tahir'i Oğuzeli'ne sefer için görevlendirdiğinden daha önceden bahsetmiştik. Ayrıca Hazarların Harezmi Müslümanları paralı asker olarak kullanması ve Müslüman nüfusun Hazar ülkesinde çoğunluk olması nedeniyle Müslümanlar ile Oğuzları sürekli karşı karşıya getirmektedir.²⁶⁹ İbn Fazlan eserinde Oğuzlardan bir beyin önceden Müslüman olduğunu fakat kabilesinin baskısı sonucunda tekrar vazgeçtiği ifadelerini kullanmıştır. Buradan da halkın Müslümanlara olan bakış açısını anlayabiliriz.²⁷⁰ Yine de Abbasi halifesinin teşvikleri ile Müslümanlar tarafına geçen ve Arap ordularına kumandanlık yapan Oğuz beyleri vardır. 1000 yılında Türk Hakanlığı tarafından ülkesi fethedilen Samani şehzadesi Muntasır devletini yeniden ihya etmek için Horasan bölgesine geçti. Buradan topladığı güç ile Buhara'yı tekrar ele geçirme düşüncesindeydi. Burada 1001 yılında Gazneli ordusu ile karşılaştı ve onlara yenildi. Sonrasında Samani devletine meyli olan Oğuzlar arasına sığındı ve onlardan Türk Hakanlığına karşı destek sözü aldı. Bunun sonucunda İlig Nasr üzerine 1003 yılında Buhara'ya yürüdüler. Oğuzların Başında bulunan Yabgu, Muntasır ile sıhhi akrabalık kurdu ve müslüman oldu. Bu ordu Kûhek'te Subaşı Tegin idaresindeki Türk Hakanlığı ordusunu yendiler. İlig Nasr topladığı ordusu ile Semerkant'a geldi Ancak Oğuzlar ani bir baskınla onun ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Ordusunun ileri gelenlerini esir aldılar. Bu olay sonrası çıkan bir söylentiye göre Oğuzların İlig Nasr'a yaptıkları savaştan pişman oldukları ve esirleri iadeye hazır olduklarını belirten bir elçi göndereceklerini Muntasır'a bildirilmiştir. Bunun sonucunda ise Muntasır yanına aldığı ordu ile Oğuzlardan ayrılmıştır.²⁷¹ Salur boyundan bir kısım Oğuzlar ise Türk Hakanlığı tarafında Muntasır'ın Oğuzlardan

²⁶⁸ S. G. Agacanov, *a.g.e.*, s. 221.

²⁶⁹ Belazuri, *a.g.e.*, s. 494. ; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 209-210.

²⁷⁰ İbn Fazlan, *Seyahatname*, s. 39.

²⁷¹ Ö. S. Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 147-149.

ayrılmasından sonra görülmüştür. Hasan b. Tak idaresindeki Salurlar Türk Hakanlığı tarafına geçince Samani kalıntılarına üstünlük sağlayan Hakanlık onları dağıtmıştır. Daha sonra da Hasan b. Tak'ı Gazneli saflarında savaşırken görmekteyiz.²⁷² Bu ise Oğuzların kendi çıkarlarına göre hareket ettiklerinin göstergesidir. Şayet daha bu dönemde Oğuz Yabgusu ile anlaşamayan Selçuk boyunu yanına alarak Cend şehrine göçmüştür. Burası İslam ülkeleri ile Oğuzlar arasında bir sınır şehri idi. Yabgu'dan ayrıldıktan sonra burada tutunabilmesi için Müslüman olması gerektiğini düşünerek bu dine geçmiştir. Bundan sonrasında ise Müslümanların desteğini alarak Cend'i Oğuz Yabguluğu'nun elinden almıştır.²⁷³ Nitekim Oğuz boyları da bu dönemde ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrılma Zeki Velidi Togan tarafından tercüme edilen *Câmi'üt-tevârih* adlı eserin içinde bulunan Oğuzname kısmında yer almaktadır. Burada Ali Han isimli bir Oğuz yabgusunun Kılıç Arslan (Şah Melik) isimli oğlu vardır. Oğlunu ülkesinin Amuderya Nehri kenarındaki kırk bin civarında atlı çıkararak kabilelerine yönetici tayin etmiştir. Ancak oğlu buluş çağında bir delikanlı olduğunda kötü işler yapmaya başlamıştır. Geceleri ülkesinin beylerinin kızlarının çadırlarına girip onlara tecavüz etmektedir. Beyler bundan şikayetçi olup isyan ettiler. Kılıç Arslan kaçtı. Olanları haber alan Ali Han olanlardan haberdar oldu. Bundan sonra da Kılıç Arslan'ı yakalayıp zincire vurdu. Oğuz beylerine haber ederek oğlunu onlara teslim edeceğini bildirdi. Ancak sonra bundan devlet otoritesinin zarar göreceğini düşünerek oğlunu vermekten vaz geçmiştir. Ancak Kılıç Arslan'ın kendilerine verileceğini düşünen Merv, Serahs, Feramurzan beyleri toplandılar. Bunların bazıları İran topraklarına göçüyorlardı. Durum izah edilmesine rağmen geri dönmek istemediler. Beyleri olan Kımık Kazıgurt, Ali Han oğlunu öldürmezse biz ona itaat etmeyiz ve yurdumuza dönmeyiz demiştir. Ardından vergi istemeye gelen Ali Han'ın tahsildarlarını geri çevirmişler ve ona vergi ödemeyi reddetmişlerdir. Tuğrul Bey'in Oğuzlar'ın reisi olmasından sonra ise Kılıç Arslan ile Tuğrul Bey bir savaş yapmış ve bu savaş sonucunda Kılıç Arslan ikiye bölünerek öldürülmüştür. Bunu duyan Ali Han da iki yıl içinde hastalanarak üzüntüden ölmüştür.²⁷⁴ Şah Melik ile olaylar yukarıda bahsedildiği gibi iken Selçukluların Maverâünnehir'de büyük

²⁷² Ö. S. Hunkan, "X – XII. Yüzyıllarda Maverâünnehir'de Oğuzlar ve Batıya Göçleri", s. 9-10.

²⁷³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't- Târih*, C. IX, (Ed. M. Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul 2008, s. 361-362. ; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 18-28.

²⁷⁴ Reşidüddin Fazullah, *Oğuzname*, s. 71-74.

tehlike haline gelmesinden korkan Ali Tegin (Türk Hakanlığı), Alp Kara Barani'yi Oğuzların başında bulunan Yusuf Yinal'ı öldürmek ile görevlendirdi. Böylelikle iki Oğuz gurubunu karşı karşıya getirecekti. Neticede Alp Kara Barani 1029 yılında Selçuk oğullarına baskın yaparak Yusuf Yinal'ı öldürdü. Kurtulan Tuğrul ve Çağrı beyler, derhal harekete geçerek Alp Kara Barani'yi yenilgiye uğrattılar ve yüz kadar adamıyla esir alıp öldürmüşlerdir.²⁷⁵

Oğuzlar'ın başında bulunan Ali Han'ın Müslüman olduğu şeklinde bazı ifadeler vardır. Ancak bu kaynak Oğuz Kagan'dan beri Oğuzları Müslüman olarak gösterir. Olayın doğruluğu kaynaklara göre teyit edilmektedir. Fakat Ali Han diye geçen şahsın Müslüman olduğu kaydı yoktur. Neticede son olarak Oğuz Yabgu hükümdarı görünen Ali Han'dan sonra yabguluk dağılma evresine girmiştir. Selçuklular Harezmi'yi 1044 yılında ele geçirmiştir. 1054 yılında Kıpçakların Yengikend'i ele geçirmesi sonucunda Oğuz Yabguluğu tamamen tarih sahnesinden silinmiştir.²⁷⁶

²⁷⁵ Ö. S. Hunkan, *a.g.e.*, s. 220-222.

²⁷⁶ Ö. S. Hunkan, *a.g.m.*, s. 9.

III. BÖLÜM

OĞUZLAR'DA YAŞAM

A. SOSYAL, KÜLTÜREL, DİNİ VE EKONOMİK HAYAT

1. Oğuzların Hakimiyet Anlayışı

Kaynaklarda Oğuzlar ile ilgili çeşitli tasvirler geçmektedir. Bunlar onları genellikle yeren ifadelerdir. Bunun sebebi farklı bir dünya görüşüne sahip olmaları ve müelliflerin yaşam tarzlarına bu durumun pek uymamasıdır. Bu konuda Oğuzların kötü tabiatlı, merhametsiz, cahil ve katı kişiler olduklarını,²⁷⁷ mağrur yüzlü, huysuz, kötü niyetli ve hasetçi insanlar olduğunu²⁷⁸ söyleyen müellifler bulunmaktadır. Ayrıca savaş konusunda da cesurluklarını belirterek bu yönlerine de övgü ile yaklaşmaktadırlar.²⁷⁹

Oğuzların dünya görüşü Oğuz Kagan'ın vasiyeti üzerine şekillenmektedir. Bu vasiyete göre; Oğuzlar sürekli göçerek yurtlarını değiştirmelilerdir. Dinlenmek bilmeden yaz kış otlaklarda dolaşmalılardır. Eğer böyle yaparlarsa sütleri, yoğurtları, kımızları eksilmeyecek ve zengin olacaklardır. Soyları yayılıp dünyaya hükümdar olacaktır. Böyle yapmazlar ise fakirleşip diğer milletler ile karışıp, dilini töresini unutacaklardır.²⁸⁰

Osman Turan'a göre; ilk Türk Cihan Hakimiyeti fikrinin temeli Oğuz Kagan efsanelerinden gelmektedir. Nitekim onun dünya fütuhata bunun bir göstergesidir.²⁸¹ Bahaeddin Ögel'de Oğuz Kagan'ın Suriye'de iken oğullarının bulması için doğuya yayı, batıya da okları gömdürüp onları oğullarına buldurmasını “*Yayın gökte doğudan batıya doğru uzanması*” yani doğudan batıya tüm dünyaya hakim olma olarak nitelendirerek, Cihan Hakimiyeti ile alakalandırmıştır.²⁸²

²⁷⁷ İdrîsî, *a.g.e.*, s. 116.

²⁷⁸ *Hudûdü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 55.

²⁷⁹ aynı yer.

²⁸⁰ Yazıcızade Âli, *a.g.e.*, s. 28. : S. G. Agacanov, *a.g.e.*, s. 168.

²⁸¹ O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi*, s. 143.

²⁸² B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 467.

2. Oğuzlarda Din Ve İnançlar

Uygurca Oğuz Kagan destanından Oğuzlar'ın Gök Tanrı inancına bağlı oldukları açık bir şekilde belli olmaktadır.²⁸³ Yabguluk zamanında da bu dine bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Kainatın hakimi olarak ulu bir varlığın olduğuna inanmaktaydılar. Ona diğer Türklerin dediği gibi “Tengri” demekte idiler.²⁸⁴

İbn Fazlan bu konuda Oğuzlar'ın biri zulme uğradığında başını yukarıya kaldırarak “*bir Tanrı*” dediklerini söylemektedir. Bu Tanrı kelimesinin Allah'a karşılık geldiğini belirtmektedir. Onların tuvalet sonrası veya her hangi bir sebepten yıkanmadıklarını, su ile alakalarının neredeyse yok olduğunu nakletmektedir. Kışın ise bilhassa olmadığını vurgulamaktadır. Bir ara Kur'an okurken kendisini dinleyen birinin beğendiğini ve kendisinden susmamasını istediğini söylemektedir. Aynı kişinin bir gün de kendisine tercüman aracılığıyla “*Rabbimizin karısı var mı?*” diye sorduğunu bunun üzerine ona bunun büyük günah olduğunu anlattığını, teşbih ve istiğfar ettiğini, onunda aynı şekilde söylenenleri tekrarladığını görmüştür. Bu şekilde davranmanın Oğuzlar'da gelenek haline geldiğini yani Suphanallah ve La ilahe illallah lafını duyan hemen onu tekrar eder. Ayrıca onların beylerine “*Ey Rabbim*” şeklinde hitap ettiklerini de yazmaktadır.²⁸⁵ Buradan Oğuz'un islamiyeti bilmediği anlaşılabilir. Ayrıca İbn Fadlan'ın da Oğuzları pek tanıdığı söylenemez. Beylerine “*Rabbim*” dediklerini söylemesi bunu kanıtlar.

İbn Fadlan Oğuzlar'da ölü gömme adeti ile ilgili büyükçe bir çukur kazdıklarını, ölüye gömleğini giydirip, kemerini takıp, yayını kuşandırıp, eline de içinde şarap olan bir kadeh tutuşturduklarını söylemektedir. Sonra tüm eşyalarını getirip bu oda gibi çukura doldurduklarını kaydetmektedir. Ölüyü de üzerine oturtup çukurun üzerine kubbe gibi çamurdan bir tümsek yaptıklarını belirtmektedir. Onun ardından yemek dökmek için zenginliğine göre iki yüze kadar hayvan dökebileceklerini yazmaktadır. Hayvanların başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etleri yediklerini geri kalanın da sırıklar üzerine koyup mezarın etrafına asarlar. Bu

²⁸³ Bkz. R. R. Arat, W. Bang, *a.g.e.*

²⁸⁴ F. Sümer, “Oğuzlar mad.”, s. 381.

²⁸⁵ İbn Fadlan, *Seyahatname*, (Çev. R. Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 10-11.

hayvanların cennete giderken üzerine bineceği vesayetler olduğuna inanmaktadırlar. Eğer ölen kişi savaşçı ise öldürdüğü adam kadar ağaçtan suret yapıp mezarın başına dikerler. Bunların ise onun cennetteki hizmetkarları olacağını düşünmektedirler. Eğer ölünün ardından kurban edilecek hayvanlar geciktirilirse içlerinden bir yaşlı onları teşvik etmek için ölüyü rüyasında gördüğünü söyleyerek onun bu durumdan hoşnut olmadığını söyler, sonuç olarak onlar hayvanları öldürmek zorunda kalırlardı.²⁸⁶ Oğuzlar'da hayvan kurban etme şekli keserek değil ölünceye kadar koyun yada keçinin kafasına vurma şeklinde gerçekleştirilmekteydi.²⁸⁷

Hudûdü'l-Âlem adlı eserde Oğuzlar'ın kendi aralarında veya tüccarlardan birinin olağan üstü bir şeye sahip olduklarını görürlerse onlara büyük saygı duydukları, aynı ölçüde tabiilerin de oldukça muteber oldukları belirtilmektedir.²⁸⁸ Faruk Sümer bu tabiilerin geleceğe yönelik yorumlarda bulunan insanlar da olduğunu, hatta Oğuz destanlarında geçen Korkut Ata'nın bunlardan biri olduğunu söylemektedir.²⁸⁹ Abdülkadir İnan ise Oğuz Han destanında bahsedilen bilge şahsiyet İrkıl Hoca'nın adının kahin veya falcı anlamına geldiğini ifade etmektedir.²⁹⁰ Bu durum Oğuzların Şamanizm inancına bağlı oldukları konusundaki görüşü destekler niteliktedir.²⁹¹

Oğuzlar'da bir kişi hastalandığı zaman eğer zengin bir kişi ise ve cariyeleri, köleleri varsa onun için evlerden uzak bir yere çadır kurup orada hizmetçilerinin ona bakmasını sağlarlar. Hiç kimse onunla temasa geçmez. Eğer hasta kişi mal mülk sahibi değilse onu öylece kira atıp ölüme terk ederler.²⁹²

Oğuzlar arasında, Türk ile Oğuz arasında savaşlara sebep olan Yada Taşı inancı da mevcuttur. Bu taşın milletler üzerine hakimiyet kurmak için gerekli olduğuna inanılmaktadır. Rivayete göre bu taş sayesinde havada hiç bulut yokken

²⁸⁶ A.g.e., s. 15.

²⁸⁷ A.g.e., s. 12.

²⁸⁸ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 55.

²⁸⁹ F. Sümer, *a.g.m.*, s. 381.

²⁹⁰ A. İnan, *Tarihte Ve Bugün Şamanizm Materyaller Ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 151.

²⁹¹ J. P. Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 120.

²⁹² İbn Fadlan, *a.g.e.*, s. 14.

yağmurlar yağdırılabilmektedir. Bu şekilde savaşlarda kullanılmakta ve kendi ordularına rahatlık getirilebilirken düşmanın felaketler ile uğraşması sağlanabilmektedir.²⁹³

Oğuzlar'da İslamiyet konusunda İbn Fazlan bir Küçük Yınal'ın Müslüman olduğunu ancak halkın ona dinini değiştirmesi sonrasında, artık kendilerinin reisi olamayacağını dayatması nedeniyle bundan vaz geçtiğini kaydetmektedir. Ayrıca Etrul (Ertuğrul) adında bir kumandanı ziyaret ederek halifenin ona olan İslam dinine davet mektubunu okumuştur. Ancak o bu mektuba olumlu veya olumsuz herhangi bir yanıt vermeyerek daha sonra halifeye kendisinin düşünüp kararını yazacağını belirtmiştir.²⁹⁴

Şinasi Tekin oruç kelimesinden yola çıkarak bir yorumda bulunmuştur. Ona göre; “Oruç”, Orta Farsçadaki “Roçag” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime M.S. 900 yıllarında değişime uğrayarak “Roze” halini almıştır. Bu şekilde Karahanlı diline geçmiştir. Ancak Oğuzca'da ki “Oruç” farklı bir değişime uğrayarak –ç harfi mevcudiyetini korumuş ve “Oroçe” şeklini almıştır. Bu dilin ikinci hecesinde –o harfinin bulunmaması nedeniyle kelime “Oruç” halini almıştır. Bu nedenle Oğuzlar'ın İran ile dini temasının 900 yılından çok önce olduğunu savunmaktadır.²⁹⁵

V. V. Bartold Oğuzlar'da Hıristiyanlık konusunda, bazı müelliflerin onları bu dine mensup gösterdiğini söylemektedir. Rivayete göre; Kimek ülkesinde bulunan bir kaya üzerinde, kış ibadetini yapan bir kişinin ayak izleri ve dizlerinin izlerinden başka bir çocuğun ve bir eşeğin tırnak izleri bulunmaktadır. Oğuzlar'ın bunu Mısır'a kaçış efsanesindeki İsa'nın ayak izleri sandıkları ve bu yüzden orayı kutsal saydıkları anlatılmaktadır. Bartold bunun muhtemelen daha sonradan uydurulduğunu ve muhtemelen bu olayın onların mucizevi tabiat olayları karşısındaki verdikleri bir tepki olarak nitelendirmektedir.²⁹⁶ Zira daha önce de Oğuzlar'ın bu şekildeki hayret

²⁹³ H. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 45,54.

²⁹⁴ İbn Fadlan, *a.g.e.*, s. 14, 16.

²⁹⁵ Ş. Tekin, *İştikakçının Köşesi*, Simurg Yayınları, İstanbul 2001, s. 40-41.

²⁹⁶ V. V. Bartold, *Orta Asya*, s. 276-277.

verici olaylara verdikleri tepkiyi açıklamıştık. Zeki Velidi Togan da bu konu üzerinde durarak bu olayın Mecusi, Şamani geleneklerinden geldiğini kabul etmektedir. Ayrıca onların Hristiyan olmaları ile ilgili bir şeyin olması durumunda İbn Fazlan'ın bunu kaydedeceğini ancak eserde böyle bir kayda rastlanmadığını söyleyerek delil olarak bunu göstermiştir.²⁹⁷

3. Oğuzlar'da Şehircilik

Eski Türkler şehre “*balık*” adını vermekteydiler. Sonraları bu kelime “*balığ*” tarzında da söylenmeye başlamıştır. Karahanlı ve Oğuz Türkleri arasında bu kelime daha çok “*kend*” şeklinde görülmektedir. Bu kelime “*köy*” manasına gelmektedir.²⁹⁸ “*Balık*” kelimesinin Oğuzlar da çamur manasına geldiği de bilinmektedir. “*Balçık*” kelimesi buradan gelmektedir.²⁹⁹

Köl-Tigin abidesi kuzey yüzünde “*Tokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulamadığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık. En önce Togu Balıkta savaştık.*”³⁰⁰ İfadeleri geçmektedir. Buradan Oğuzların Göktürkler zamanında “*Togu Balık*” isimli bir şehirlerinin olduğu anlaşılmaktadır³⁰¹.

İslam eserlerinden *Hudûdü'l-Âlem*; Oğuzların şehirleri olmadığını. Ancak hargâhlara (büyük keçeden yapma çadır) sahip olan insanların bol olduğunu söylemektedir.³⁰² İdrisi Oğuzlardan bahsederken; onların ülkesinde yüksek dağların bulunduğunu bu dağların tepesinde de kalelerin bulunduğunu, buralarda etrafı bekleyen muhafızların bulunduğunu söylemektedir. Onların kıldan çadırları olduğundan bahsetmektedir. Harezmi Gölünün doğusunda *Candağa* arazisi olarak bahsettiği bir bölgede ve bu arazide yaşayan Oğuzlardan göçebe bir kabilenin sığındıkları ve ihtiyaçlarını temin ettikleri şehirlerine *Hiyâm* dedikleri yine müellifin kayıtları arasındadır. Buranın güney doğusunda *Dehlan* denilen bir şehrin

²⁹⁷ Z. V. Togan, “Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Ait”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Trns: Serkan Acar), C. XXVII, S. 2, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012 s. 532.

²⁹⁸ F. Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 1.

²⁹⁹ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş –I*, s. 201.

³⁰⁰ M. Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 24-25.

³⁰¹ B. Ögel, *a.g.e.*, s. 181.

³⁰² *Hudûdü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 55.

bulduğuna, buranın da kale gibi bir şehir olup içerisinde silah ve askere sahip bir reisin ikamet ettiğinden söz etmektedir.³⁰³ Mesudî'nin *Murûc ez-zeheb* adlı eserinde ise Aral Gölü kıyısında yaşayan Türklerin Yenişehir (Yengikend) denilen bir merkezleri vardır. Orada Müslümanlar da yaşarlar. Bu kişilerin çoğu Türk'tür. Burada göçebe ve yerleşik Oğuzların bulunduğu dair kayıtları vardır.³⁰⁴ İbn Havkal bu konuda Sabran şehrinin Oğuzlar ile sulh zamanında Müslümanların ticaret yaptıkları şehir olarak kullanıldığını söylemektedir. Barış zamanında ticaret yapılan Yengikend'de Müslümanların da bulunduğunu ancak buranın Oğuzların baş şehri olduğunu yazmaktadır.³⁰⁵ İbn Fadlan'da Oğuz ülkesinden geçerken onların kıldan çadırlarda yaşadıklarını, bu şekilde göçebe bir hayat yaşadıklarını kaydetmiştir. Ayrıca Subaşı Etrul'un çadırından bahsederken onun kubbeli ve geniş olduğunu söylemektedir.³⁰⁶ Diğerleri için bu ifadeleri kullanmamaktadır. Buda bizde yönetici sınıfın çadırlarının rütbelerine göre değişik özellikler gösterdiği izlenimini yaratmaktadır.

Faruk Sümer'e göre; Oğuzların X. yüzyılda üç şehirleri bulunmaktaydı. Bunlar Yengikend, Cend ve Cuvâre (yada Huvâre) idi. Daha sonra bunlara Savran, Karaçuk, Suğnak ve Sütken katılmıştır.³⁰⁷

Yengikend X. yüzyılın önemli büyük ticaret merkezlerinden biri olarak sayılmaktadır.³⁰⁸ Ayrıca destanda bu şehrin Oğuz Han tarafından İrkıl Hoca'ya tahsis edildiği yazmaktadır.³⁰⁹

Emel Esin Yengikend ile ilgili şehrin muhtemelen Göktürk devrinde kurulduğunu söylemektedir. Aşağı ve yukarı Doğu-Batı yönünde pekte nizama uygun olmayan bir T harfi şeklinde dizayn edildiğini ve şehrin Doğu'dan Batı'ya doğru daralan bir şekilde geldiğini bildirmektedir. Uzunluğu 375 metre olup eni

³⁰³ İdrîsî, *a.g.e.*, s. 113-116.

³⁰⁴ Mesudî, *Murûc Ez-zeheb*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 80.

³⁰⁵ İbn Havkal, *Sûrat el-arz*, Dâr Mektebet el-Hâyat-Beyrut, (Çev. R. Şeşen), *a.g.e.*, s. 165, 173-175.

³⁰⁶ İbn Fadlan, *a.g.e.*, s. 10, 16.

³⁰⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 90.

³⁰⁸ K. Baipakov, "VI-XVIII. Yüzyıllarda Kazakistan'ın Ortaçağ Şehirleri Ve Yerleşimleri", *Kazakistan Tarihi Makaleler*, TTK, Ankara 2007, s. 18.

³⁰⁹ Yazımcı zade Âli, *a.g.e.*, s. 22-23 ; Reşidüddin Fazullah, *Oğuzname*, s. 49.

Doğu'da 300 metre Batı'da ise 225 metredir. Ortasından büyük bir cadde geçtiğini ve buraya dik şekilde uzanan küçük sokalar bulunmaktadır. Yazar hükümdarın bulunduğu İç Kale'nin Kuzeybatı köşesinde bulunduğunu tahmin etmektedir. Bu bölgenin de kendi içerisinde kendi içerisinde birbirini dik kesen sokakları olduğunu belirtmektedir. Şehir surlarının en az sekiz metre olduğunu Doğu duvarının ortasında çift kapı bulunmaktadır. Bunun sebebi içeriye girişi zorlaştırmaktır. Dış kapı 15 metre kadardır. İç kapı ise bu kapıya dik olarak şehrin doğu duvarından içeriye açılmaktadır.³¹⁰

V. V. Barthold bu konuda Oğuz hükümdarının Sırderya nehrinin aşağı akımlarında yaşadığını veya en azından kışı burada geçirdiğini söylemektedir. Ona göre; Samaniler ile sınır şehirleri Savran idi. X. yüzyılda bu devletin Oğuz ülkesinde fetih hareketleri olsa da onlara bağlanmayan şehirler bulunmaktaydı. Bu şehirlerin başında “el-karyet-el-harise” yani Yeni Köy bulunmaktaydı. Bu şehir Sırderya nehrine 6-7 km. Aral Gölüne iki gün, Farab'a (Otrar) yirmi gün, Harezm'e on günlük mesafede idi. Günümüzde bu kentin harabeleri Cankent olarak bilinen mevki sınırları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bu şehrin yakınlarında iki küçük şehir daha bulunmaktadır. Bunlardan Tumar-utkul harabeleri, diğerinden biraz daha uzun ömürlü olan Cend şehrine aittir. Diğerinden pek bahsedilmemekte ve adı bile tam olarak bilinmemektedir.³¹¹

4. Oğuzlarda İktisadi Hayat

Oğuzlar genellikle ticarete takas usulünü kullanmışlardır. Kaynaklarda tüccarların Oğuzlardan hayvan alarak karşılığında mal verdikleri görülmektedir. Bu sayede iki tarafta ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Ayrıca Oğuz dilinde paraya “ağrı”, “yarmak”, “akçe”, dendiği de bilinmektedir. Hatta son iki kelime eski Türk toplulukları tarafından da kullanılmıştır.³¹² Oğuzların ticari faaliyetleri ile ilgili İslam kaynaklarında birtakım bilgiler bulunmaktadır. İdrîsî'nin eserinde; “*Oğuzlarla Başgırtlar arasında sınır olan Margân adlı büyük bir dağdan büyük bir nehir gelir...*”

³¹⁰ E. Esin, “Miladi VII-X. yüzyılda Sır Derya Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar”, VIII. Türk Tarih Kongresi, C. II, TTK, Ankara 1981, s. 713-714.

³¹¹ V. V. Bartold, a.g.e., s. 270-271.

³¹² S. G. Agacanov, a.g.e., s. 151-152.

Bu nehre Magra nehri denir. Suları donunca yatağında bol miktarda altın tozu bulunur. Nehrin dibinden laciverd taşı çıkarılır, bundan bol miktarda Horasan diyarına ihraç edilir. Bu nehrin sazlıklarında pars denen hayvan yaşar. Nehirde çok miktarda hayvan avlanır. Bunların kürkleri Rum ve Ermeniyye diyarına ihraç edilir...” ifadeleri geçmektedir.³¹³

İstahrî bu konuda *Maveraünnehr halkının yedikleri et Oğuzlardan, Karluklardan ve diğer ülkelerden getirilen hayvanların etidir. Oraya etraftaki Türklerden ihtiyaçtan fazla köle getirilir.*” demektedir.³¹⁴

İbn Havkal “Oğuz ülkesi dağsız düz sahadır... Sabran Oğuzların sulh ve mütareke için geldikleri, sulh zamanlarında ticaret yaptıkları bir şehirdir. Hocend’e Şaş nehri yoluyla gemiler gelir. Bu büyük bir nehirdir... Sabrân hududunu geçince Oğuz Türklerinin yurdunun kenarında olan bir bozkırda akar. Oradan el-Karyet el-Hadîse (Yeni Köye)’ye bir fersah yakınlığa ulaşır. Sonra el-Karyet el-Hadîse’den iki konak uzaklıkta Harezmi Gölüne dökülür. Bu nehirden el-Karyet el-Hadîse’ye, Türkler ile Müslümanlar arasında sulh olduğu zamanlarda erzak taşınır. el-Karyet el-Hadîse’de Müslümanlar da bulunur. Yalnız, burası Oğuzların başşehridir. Kışın burada Oğuzların hükümdarı oturur.”³¹⁵ ifadeleri geçmektedir.

Hudûdü’l-Âlem adlı eserde; “Ğûzlar yaz kış otlaklar ve meralar boyunca gezerler. Zenginlikleri at, inek, koyun, savaş eşyaları ve az miktarda avdır. Aralarında çok sayıda tüccar bulunur. İslam ülkeleri içinde akınlarda bulunurlar. Ğûzlar yol üzerindeki her yeri vurur, yağmalar ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geriye çekilirler.”. denmektedir.³¹⁶

Bu konuda yine en detaylı bilgiyi İbn Fazlan vermektedir. Onun eserinde Oğuzların ticaret ahlakı ve zenginlikleri ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Ona göre; onların ülkesinde seyahat etmek isteyen hiçbir Müslüman tüccar Oğuzlardan

³¹³ İdrîsî, a.g.e., s. 115-116

³¹⁴ İstahrî, a.g.e., s. 163.

³¹⁵ İbn Havkal, a.g.e., s. 173-175. el-Karyet el-Hadîse Yengikend’in Arapçadaki karşılığıdır.

³¹⁶ *Hudûdü’l- Âlem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*, s. 55.

bir ahbab edinmeden bu ülkeden geçemez. Yolda gelirken ahbabına hediye olarak bir elbise, karısına bir başörtüsü, bir miktar karabiber, karaca darı, kuru üzüm, ceviz hediye götürür. Bunları götürmezse ülkeden geçemez. O bu hediyelerle ahbabının yanına gelince hemen bir çadır kurulur ve yemesi için ona koyun verilir. Müslüman ayrılmak isterse hayvanlarından hastalanan olursa veya bir şeye ihtiyacı olursa ahbabından yerine yenisini alabilir. Tüccar döndüğünde malları tekrar iade eder. Dönemez yolda ölürse Oğuz kervanın önüne gider ve onu sorar. Bulamazsa kervanı indirir mallarını açar ve verdiği kadarını alır fazlasına dokunmazdı. Eğer kervanı bulamazsa tanıyanlardan izini sorar onu aramaya koyulur yine bulup malını alır. Ayrıca Oğuz da Cürcaniye'ye gelince ahbabının evini sorar. Onun evine misafir olur ve dönünceye kadar orda kalır. Oğuz eğer misafir olduğu evde ölürse ve ahbabı da Oğuz ülkesinden geçerken yakalanırsa akrabaları tarafından öldürülür. Yine aynı eserde Oğuzlar içerisinde on binden yüz bine kadar hayvana sahip kişilerin olduğu da belirtilmektedir.³¹⁷

Faruk Sümer bu konuda Feodal asilzadelerinin oldukça zengin olduklarını söylemektedir. O isimlerinin başında bulunan "Bay" kelimesinin³¹⁸ bir ihtimal servet sahibi olmaları ile ilgili olan bir unvan olduğunu düşünmektedir. Ona göre; yetiştirdikleri hayvanlar at, koyun ve devedir. Toylarda at ve deve yedikleri görülse de asıl yedikleri et koyun etidir. Bu koyunun makbul olan cinsinin de ağça koyun olduğunu belirtmektedir.³¹⁹ Oğuzlar ayrıca av hayvanları ile de beslenmektedir. Başlıca av hayvanları geyik, sığın, kaz, ördek, güvercindir. Avlanmak için ayrıca şahin, doğan ve sungur gibi yırtıcı kuşlar besledikleri de bilinmektedir.³²⁰ Avladıkları kunduzların derilerini Hazar ve Bulgar tacirlerine satmaktaydılar. Bu sayede Ermenistan, Bizans ve Anadolu pazarlarına bu deriler ulaştırılıyordu.³²¹

³¹⁷ İbn Fadlan, *a.g.e.*, s. 12-13,18.

³¹⁸ Dede Korkut kitabında Bay Biçen, Bay Büre gibi geçen adların.

³¹⁹ F. Sümer, *a.g.e.*, 379-380.

³²⁰ *A.g.e.*, 395.

³²¹ S. G. Agacanov, *a.g.e.*, 150.

V. V. Barthold'a göre; göçebe olarak yaşayan Oğuzlar koyun, at, deve ve sığır gibi hayvanlar yetiştirirlerdi. Şehir ve kasabalarda ikamet edenleri ise zanaat ve ticaret ile geçimlerini sağlamaktaydılar.³²²

Oğuzlar arasında köle ticareti oldukça yaygındır. Bu geçim kolunun ana kaynağını bitmek tükenmek bilmeyen bozkır savaşları oluşturmuştur. Bu savaşlarda esir düşenler komşu ülke pazarlarına sevk edilmekteydi. IX. asırda Abbasi Horasan valilerinin sayısı iki bini bulan köleleri her yıl Bağdat'ta bulunan halifeye gönderdikleri bilinmektedir. Hatta Oğuzlar arasından çıkan bazı köle tacirleri de bulunmaktadır. Zira X. yüzyılda Slav, Hazar ve Türk kölelerinin getirildiği Maverünnehir ve Harezm köle pazarları transit geçişin kontrol merkezleri idi.³²³ Satılan bu köleler müslümanlar tarafından asker olarak yetiştirilmekteydiler. Maverünnehir'in asker miktarının önemli kısmını bu köleler oluşturmaktaydı. Aralarından önemli komutanlarda çıkmıştır.³²⁴

5. Oğuzlar'da Ahlak Anlayışı Ve Töre

Oğuz toplumunda bütün kurallar gelenekler tarafından belirlenmekteydi. Bu geleneklere "Töre" denilmekteydi. Bu kelimenin anlamı yasa, kanun ve atalarımızın kuralı idi.³²⁵

Bu konuda yine en ayrıntılı bilgiyi 921 yılında Bağdat'tan yola çıkarak Bulgar ülkesine giden ve bu sırada Oğuz ülkesinden de geçen İbn Fadlan vermektedir.³²⁶ Ona göre; Oğuzlar zina denen bir şey bilmezler ve böyle bir iş ola ki başlarına gelirse yapan kişiyi ağaçların dallarını eğerek bir araya getirip oraya bağlarlar. Bıraktıkları zaman ağacın dalları tekrar aynı haline dönerken bağlı olan kişiyi de ortadan ikiye ayırır.³²⁷ Homoseksüellikte Oğuzlarda büyük suçtur. Şayet bu durumla ilgili bir hikaye şöyledir; Harezmli bir koyun tüccarı Oğuzlara gitmiş ve orada birinin evine misafir olmuş. Evin küçük bir oğlan çocuğu varmış. Tüccar

³²² V. V. Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, s. 20.

³²³ S. G. Agacanov, *a.g.e.*, s. 151.

³²⁴ Ö. S. Hunkan, *a.g.e.*, s. 217.

³²⁵ S. G. Agacanov, *a.g.e.*, s. 167-168.

³²⁶ Bkz. İbn Fadlan, *Seyahatname*.

³²⁷ *A.g.e.*, s.11.

onunla ilişki yaşamak istemiş ve çocuğu kandırmış. Bu halde iken yakalanmışlar. Çocuğun babası bu durundan hemen Kuzerkin'i haberdar etmiş. Böylelikle mahkeme kurulmuş ve çocuk ve tüccarın ölümüne karar verilmiş. Çocuğun ölümüne razı olmayan babası Kuzerkin'den kararı değiştirmesini istemiş ve tüccar fidye vererek kendisinin ve çocuğun canını kurtarmıştır.³²⁸

a. Oğuzlarda Evlilik Ve Kadın

Oğuzların evlenme adeti, bir kişi bir kızı beğenir ve onu abisinden veya babasından veya velayeti kimde ise ondan ister. Kızı vermeyi kabul ederse hediye olarak deve, sığır, at veya herhangi değerli bir şey götürür. Eğer hediye vermediyse kız kesinlikle yaklaşamaz. Ancak teslim edildikten sonra rahat bir şekilde kızın evine girer, anasının, babasının ve kardeşlerinin yanından kızı alır ve gider.³²⁹ Kadınlar da örtünme veya erkekten kaçınma gibi bir durumun olmadığı da kaynaklardan görülebilmektedir. Ayrıca Oğuzlar'da baba öldüğü zaman öz annesi olmamak kaydıyla evin büyük oğlu onun karısı ile evlenebilmektedir.³³⁰

Geleneğe göre Oğuzlar yanlarında evlatlık besleyebilmektedir. Zengin aileler yanlarına yabancı kimseleri alarak onları barındırmaktadır. Bunlar burada ağır ev işleri ile meşgul olurlardı. Bu kişilere kızlarını verdikleri de görülmektedir. Evlilik masraflarını da kendi bütçelerinden karşılamaktaydılar. Bu bir zorunluluk olarak beyler arasında görülmekteydi. Kendi kızları ile evlendirmelerinin nedeni çoğunlukla dışarıya verecekleri başlık parasından kaçınmaktı. Bu şekilde kendi işlerinde kullanmaya da devam edebilmekteydiler.³³¹

Oğuz hikayelerinde genellikle tek eşlilik görülmektedir. Hepsı boy beyleri olan kahramanlar genellikle tek eşlilerdir. Kadınlara karşı saygı ve sevgi ile davrandıkları görülmektedir.³³² Ayrıca Oğuz beylerinden Pay Biçen Bey Dede Korkut hikayelerinde Oğuz beylerinden Allah'a kendisine bir kız evlat vermesi için

³²⁸ A.g.e., s. 13-14.

³²⁹ A.g.e., s. 11.

³³⁰ aynı yer. ; F. Sümer, "Oğuzlar mad", *İ. A.*, C.IX, s. 381

³³¹ S. G. Agacanov, a.g.e., s. 176.

³³² F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 389-390.

dua etmelerini istemesi kadının yerinin bu toplumda ne denli önemli olduğunu açıklar niteliktedir.³³³

³³³ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 34.

SONUÇ

Araştırmamızda Oğuzların ortaya çıkışlarından X. asırda Aral Gölü civarına gelişlerine kadar olan tarihi faaliyetlerini ve buna dair meseleler üzerinde bazı sonuçlar çıkarılmaya gayret edildi.

Oğuz adının manası konusunda çok çeşitli görüşler olmasına rağmen bize göre; en kapsamlı ve en doğru olanı Peter B. Golden'in "Budun" gibi "uruk, boy, alt boy birliği, akraba urukların/boyların birliği" anlamıdır. Bu adı taşıyan efsanevi Kagan'ın kimliğini tespit konusunda Türk tarihinde oldukça fazla büyük lider olduğundan sıkıntı yaşamamıza rağmen, bu şahsiyetin hikayelerini anlatan doğu ve batı varyantları olduğu görüşüne katılmaktayız. İki hikayede geçen şahsiyetler farklı kişilerdir. Ancak zamanla büyük olasılıkla göçler sayesinde bu hikayeler birleşerek ortak tek şahsiyet oluşturulmuştur. Bu sayede katmanlar halinde ilerleyerek efsane genişletilmiştir.

Oğuzlar Göktürk Devletinin ana kitlesini oluşturmuşlardır. Bu devletin fetret dönemine girmesiyle kendi kaganlıklarını kursalar da İltiş Kagan zamanında tekrar Göktürlere tabi olmuşlardır. Bu devletin yıkılması ile de bazı boylar Uygurlar hakimiyetine girmiş bazıları da batıya göçmüştür.

VIII. yüzyıl sonlarına doğru Sırderya Nehri havzasına varmışlardır. Burada Yengikend adında bir şehir kurarak burayı kendilerine başkent yapmışlardır. Oğuzların başlarındaki beyleri yabgu unvanını taşımaktadır. Ancak bu beyin otoritesi pek kuvvetli değildir. Daha çok boylar federasyonu tarafından bu oluşturdukları bu sistem yönetilmektedir. Nitekim burada Müslümanlar ile etkileşim içerisine girmişler ve ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Oğuz boylarından bazıları müslüman olmuştur. Sonuç olarak devlet iç karışıklıklar ve dış tehditler sonucunda 1054 yılında Kıpçakların Yengikend'i ele geçirmesi sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir.

Araştırmamız bu konuda kaynak eksikliği nedeniyle çok sağlıklı sonuçlara ulaşamamıştır. Bu nedenle döneme ait sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi ve doğru sonuçlar çıkarılabilmesi için daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Yine de bir nebze olsun katkı sağlayabildiysek ne mutlu bize.

KAYNAKÇA

AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

AĞASIOĞLU, F., *Daş Baba*, Ağasioğlu Yayınları, Bakü 2013.

ARAT, Reşit Rahmeti; W. Bang, *Oğuz Kagan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.

ARİSTOV Nikolay Aleksandroviç, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

ANOHİN, Andrey Viktoroviç, *Altay Şamanlığına Ait Metaryaller*, (Çev. Zekeriya Karadavut – Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006.

AYDIN, Erhan, *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum 2007.

BAHAR Hasan, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu Ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 1994, s. 233-244.

BAİPAKOV, K., “VI-XVIII. Yüzyıllarda Kazakistan’ın Ortaçağ Şehirleri Ve Yerleşimleri”, *Kazakistan Tarihi Makaleler*, TTK, Ankara 2007, s. 13-22.

BANGUOĞLU, Tahsin, “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1959, s.1-26.

BARTHOLD, Vasily Viladimiroviç, *İlk Müslüman Türkler*, (Çev: N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.

BARTHOLD, Vasily Viladimiroviç, *Orta Asya*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

BARTHOLD, Vasily Viladimiroviç, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Haz. K. Y. Koparman - İ. Aka), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

BARTHOLD, Vasily Viladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

BARTHOLD, Vasily Viladimiroviç, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (Çev. Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

BAYAT, Fuzuli, “Oğuz Kaviminin Adının Etmonolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.3, Karam Yayınları, Ankara 2004, s. 71-77.

BAYKUZU, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

BAYKUZU, Tilla Deniz, “Çin Topraklarındaki Bazı Türk Soylularını Kurganları (VII.-VIII. Yüzyıl)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İzmir 2006, s. 1-18.

BAYKUZU, Tilla Deniz, “T’ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Puku Huai-en”, *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, C.54, S.1, A.Ü.D.T.C.F. Basımevi , Ankara 2014, s. 377-400.

BELAZURİ, *Fütuhu’l Buldan*, .(Trc: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas Of Central Asia*, (Ed. D. Sınor-N. Cosmo), Brill Yayınları, Leiden 2003.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

CAHEN, Claude, *Osmanlıdan Önce Anadoluda Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul 1979.

CZEGLEDY, Karoly, *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçü*, (Çev. Erdal Çoban), Özne Yayınları, İstanbul 1998.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türkiyat Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.

ÇETİN, Altan, “Bir Memluk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dair Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. LXXII, S. 264, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 483-489.

DONUK, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari Askeri Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

DURMUŞ, İlhami, *İskitler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

EBERHARD, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Ulutuğ), Ankara 1996.

EBÛ REYHÂN EL- BİRUNİ, *el Cemahir fi ma'rifet el-cehâvir*, (Dr. Z. V. Togan), Delhi 1940, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

EBULGAZİ BAHDİR HAN, *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*, (Haz. Muharrem Ergin), Tercüman 1001 Temel Eser Kervan Kitapçılık, Konya 1974.

EKREM, Erkin, “Baz Kagan Meselesi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2008, s. 47-64.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Türk Dil Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S.2, Ankara 2008, s. 226-233.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.

ESİN, Emel, “Miladi VII-X. yüzyılda Sır Derya Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. II, TTK, Ankara 1981, s. 711-724.

FİRDEVSÎ, *Şehname*, (Çev. Necati Lugal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.

GEDİZÎ, *Zeyn el-ahbâr*, (Nşr. Abdühayy Habîbî) Tahran 1347, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.

GİBB, Hamilton Alexander Roskeen, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, (Çev. Hasan Kurt), Çağlar Yayınları, Ankara 2005.

GOLDEN, Peter Benjamin, *Hazar Çalışmaları*, (Çev. Egemen Çağrı Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

GOLDEN, Peter Benjamin, "Oğuz and Oğuz-Oğuz", *Türkcic Languages*, C. 16, S. 1, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2012, s. 1-28.

GOLDEN, Peter Benjamin, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Karam Yayınları, Ankara 2002.

GÖMEÇ, Saadettin, *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

GÖMEÇ, Saadettin, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 51-92.

GÖMEÇ, Saadettin, "Oğuz Kagan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Söz", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2004, s. 113-121.

GÖMEÇ, Saadettin, "Uygur Kagan Soyunun Problemleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.9, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Yayınları, Ankara 2008, s. 257-264.

GÖMEÇ, Saadettin, “Uygur Türklerinin Tarihi Ve Kültürü”, *Kuruluş Ve Çöküş Dönemlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya 2008, s. 31-46.

GREGORY ABÛ'L-FARAC, *Abû'l-Farac Tarihi I*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzman), Ötüken, İstanbul 2006.

GÜLENSOY, Tuncer, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989.

GÜNDÜZ Tufan, “Oğuzlar / Türkmenler”, *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 263-276.

HAMİLTON James, “Tokuz-Oğuz ve On-Uygur”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, (Ter. Yunus Koç, İsmet Birkan) C. 7, Simurg Yayınları, Ankara 1997 s. 187-232.

Hududül-Alem Mine'l Meşrik İle'l-Magrib, (İngilizceye Çev. V. Minorsky, Türkçeye Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008.

HUNKAN, Ömer Soner, “X – XII. Yüzyıllarda Maveraünnehir'de Oğuzlar ve Batıya Göçleri”, *Anadolu'da Yörükler/Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler*, (Ed. Hayati Beşirli-İbrahim Erdal), Pohenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 1-25.

HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

İBNÜ'L ESİR, *El-Kâmil Fi't- Târîh*, C. IX, (Çev: Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 2008.

İNAN, Abdülkadir, “Türk Destanlarına Genel Bakış”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, (Haz. Saim Sakaoğlu, A. Duymaz), Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 35-50.

İZGİ, Özkan, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Türk Kültü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 580-584.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

KAPLAN, Mehmet, “Oğuz Kagan-Oğuz Han Destanı”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, (Haz. Saim Sakaoğlu, A. Duymaz), Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 90-107.

KARADENİZ, Yılmaz, “İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran Turan Sınır Mücadeleleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.26, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Celalabat 2011, s. 1-15.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lugati't-Türk*, (Çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lugati't-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu, Ankara 2006.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Türkistanda İslamiyet ve Türkler*, Nur Basımevi, Konya 1988.

KOÇ, Dinçer, *Rus Kaynaklarına göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

KORKMAZ, Zeynep, “Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişime Süreçleri”, *Turkish Studies*, C. 5, S.1, 2010, s. 1-41.

KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

KURAT, Akdes Nimet, *IV. ve XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

KURAT, Akdes Nimet, "Kuteybe Bin Müslim'in Harizm ve Semerkant'ı Zaptı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, , C.IV, S.5 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1948, s. 385-430.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

KURPALİDİS, G. M., *Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Çev. İlyas Kamalov), Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

KURT Hasan, "Orta Asya'nın Etnik ve Kültürel Kimliğinde Türklerin Rolü", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S. 3-4, İslami Araştırmalar, Ankara 1999, s. 353-366.

LUI, Mau-tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), Selenge yayınları, İstanbul 2011.

MAKDİSÎ, *Ahsen el-takâsim fî ma'rifet el-ekâlim*, (Nşr. Goeje), Leyden 1877, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

MARSHAK, Boris Ilich, "Türkler ve Soğdlular", *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 170-178.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitab-ı Ciahannüma*, C.I, (Haz. F. R. Unat, M. A. Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2000.

MESUDÎ, *Murûc Ez-zeheb*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

Mücmel el- tavârih, (Nşr. A. Ramazani), Tahran 1318, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetname*, (Çev. Nurettin Bayburtlugil), Dergah Yayınları, İstanbul 2009.

NEMETH Gyula, “Türklüğün Eski Çağı”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, (Çev. Şerif Baştav), C. XV, S.90, Ulus Basımevi Ankara 1940, s. 299-306.

İBN FADLAN, *Seyahatname*, (Çev. R. Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul 1995.

İBN FADLAN, *Seyahatname*, (Çev. R. Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 1995.

İBN HAVKAL, *Sûrat el-arz*, Dâr Mektebet el-Hâyat-Beyrut, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

İBNÜ’L ESİR, *El-Kâmil Fi’t- Târih*, C. VI, IX, IX, (Ed. M. Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul 2008.

İDRİSÎ, *Nüzhet el-müştâk fi ihtirâk el-âfâk*, (Çev.R. Şeşen), (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

İSTAHRÎ, *Mesâlik el-memâlik*, (Nşr. Goeje), Leyden 1927, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

ONAY, İbrahim, “Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kagan Destanı ve Önemi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 171, Berikan Matbaacılık, Ankara 2013, s. 29-44.

ORKUN, Hüseyin, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Hunlar*, Bürhaneddin Basımevi, İstanbul 1938.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Oğuzlara Dair*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Milli Kültürü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, “Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler Uygurların Menşei Efsanesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 1.2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1948, s. 17-26.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

ÖGER Adem, “Türk Kültür Tarihinde Alper Tonga ve Uygur Türkleri Arasında Onunla İlgili Anlatmalar”, *Turkish Studies*, S. 3/7 Sonbahar, 2008, s. 508-523.

ÖZKAN, İsa, “Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1995*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997, s. 263-314.

P’YANKOV, Igor Vasilyeviç, “Sakalar”, *Türkler*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 611-619.

PELLİOT, Paul, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, (Çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu, Ankara 1995.

PRİTSAK, Omeljan, “Oğuz Yabgu Devletinin Yıkılışı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (Trc. Eşref Bengi Özbilen) S. 104 , İstanbul 1996, s. 93-102.

RASONYÍ Lazlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.

REŞİDÜDDİN FAZULLAH, *Cami’üt Tevârih*, (İngilizceye Trc. W. M. Thackston), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Boston 1998.

REŞİDÜDDİN FAZULLAH, *Oğuzname*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.

ROUX, Jean Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, (Çev. M. Y. Sağlam), Bilgesu Yayınları, Ankara 2011.

ROUX, Jean Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar*, (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil - Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.

SALMAN, Hüseyin, *Türgişler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

SİNOR Denis, "Oğuz Kagan Destanı Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (Ter. Ahmet Ateş), C. 4, S. 1-2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1950, s. 1-13.

SOMUNCUOĞLU, Servet, *Sibiryadan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, Güngör Matbaacılık, İstanbul 2008.

SÜMER, Faruk, "Karakoyunlular mad.", *M.E.B. İ. A.*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 292-305.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

SÜMER, Faruk, "Oğuzlar mad.", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi.*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 378-387.

ŞALBAYEV, Aydos, *Oğuz Göçleri ve Yayılmaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

TAŞAĞIL, AHMET, *Gök-Türkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Gök-Türk Devletini Oluşturan Boylar Sistemi”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Armağanı*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 153-165.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

TEKİN, Şinasi, *İstikakçının Köşesi*, Simurg Yayınları, İstanbul 2001.

TEKİN, Talat, *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

TOGAN, Zeki Velidi, , “Amu-Derya mad.”, *İ.A.*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 419-426.

TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan Ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.

TOGAN, Zeki Velidi, “Oğuzların Hıristiyanlığı Meselesine Ait”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Trns: Serkan Acar), C. XXVII, S. 2, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012 s. 527-539.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981

THOMSEN Vilhelm, *Orhun Yazıtları Araştırmaları*, (Çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Bogaziçi Yayınları, İstanbul 2002.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, C.I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1978.

TÜYSÜZ CEM, “Oğuzlar”, *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 277-288.

UYDU YÜCEL, Mualla, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

Uygurca Oğuz Kagan Destanı, Bibliotheque Nationale, Suppit. Turc 1001.

VAMBERY Amirius, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Haz. N. Ahmet Özalp), Ses Yayınları, İstanbul 1993.

YA’KÛBÎ, *Kitâb el-büldân*, (Nşr. Goeje), Leyden 1982, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

YA’KUBÎ, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.

YÂKÛT EL-HAMAVÎ, *Mu’cem el-büldân*, (Çev. R. Şeşen), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

YAZICI, Nesimi, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, Ankara 1992.

YAZICIZADE ALÎ, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

YILDIRIM, Dursun, *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

YILDIRIM Kürşat, “Doğu Türkistan ve İlk Sakinleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 1, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2012, s. 419-440.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Kemer Yayınları, İstanbul 2000.

YUSUF HAS HACİP, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1959.

YÜCE Nuri, “Gyula Nemeth Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.23, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 1979, s. 229-264.

EKLER

Kaşgarlı Mahmud, Reşidüddin Fazullah ve Yazıcızâde Âli'ye göre oğuz boyları ve damgaları.*

I. KÂŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI

BOYUN ADI		DAMGASI	
1	Kınık	قنق	ك
2	Kayığ	قېغ	ك
3	Bayundur	بايند	ب
4	İwa, Yıwa	اڤا، يڤا	ا
5	Salğur	سلف	س
6	Afşar	افشا	ا
7	Beg-Tili	بكتى	ب
8	Bügdüz	بكد	ب
9	Bayat	بيات	ب
10	Yazğır	يزغر	ي
11	Eymür	ايمر	ا
12	Kara-Bölük	قرا بلك	ق
13	Alka-Bölük	القابلک	ق
14	İgdir	اكد	ا
15	Üregir, Yüregir	ارگر، يرگر	ا
16	Totırka	توترقا	ت
17	Ula-Yuntluğ	اولا يندلغ ⁴⁵	ا
18	Töker	توکر	ا
19	Beçenek	بچنک	ب
20	Çuvaldar	چولدار ⁴⁶	چ
21	Çepni	چېنى	چ
22	Çarukluğ	چارقلىغ ⁴⁷	چ

⁴⁷ Bunların sayısı az ve damgaları belli değildir.

* F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), s. 229-231.

II. REŞİD UD-DİN'E GÖRE OGUZ BOYLARI

		BOYUN ADI	ANLAMI	ET KISMI	ONKUNLU	DAMĞASI	
BOZ - OKLAR	YILDIZ-HAN OĞULLARI	Kayı, قايى	Muhkem.	Sağ karı yağrın	Sâhin	ا ا ا	1
		Bayat, بايات	Devletli ve nimeti bol.	" " "	"	ب	2
		Alkaravlı, القراولى	Nereye varsa başarı gösterir. ⁴⁸	" " "	"	-----	3
		Kara-İvli, قرايول	Kara otağlı.	" " "	"	ا	4
	AY-HAN OĞULLARI	Yazır, يازر	Çok ülkeye hâkim.	Aşığlı	Kartal	ا	5
		Döğer, دؤر	Toplanmak için.	"	"	خ	6
		Dodurğa, دودورغا	Ülke almak ve hanlık yapmak	"	"	د	7
		Yaparlı, ياپرلى	⁴⁹	"	"	ا	8
	YILDIZ-HAN OĞULLARI	Avşar, اوشر	Cevik ve vahşi hayvan avına hevesti.	Sağ Umaca	Tavşancıl	ا	9
		Kızık, قزىق ⁵⁰	Kuvvetli, yasadakda ciddi.	" " "	"	خ	10
		Beg-Dili, بيك دلى	Büyükler gibi aziz.	" " "	"	ب	11
		Karkın, قارقين	Çok ve doğuran aş.	" " "	"	ا	12
ÜÇ - OKLAR	GÖK-HAN OĞULLARI	Bayındır, بايندر	Daima nimetle dolu olan yer.	Sol karı yağrın	Sunkur	ب	13
		Beçene, بچنه ⁵¹	İyi çalışır gayret gösterir.	" " "	"	ب	14
		Çavuldur, چاولدور	Şerefli, ünü yaygın.	" " "	"	ا	15
		Çebni, چبني	Nerede yağı görürse hemen savaşır.	" " "	"	ا	16
	DAĞ-HAN OĞULLARI	Salur, سالور	Nereye varsa kılıç ve çomağı iş görür.	Ucayla	Uc	ا	17
		Eymür, ايمور	Son derece iyi ve zengin.	"	"	ا	18
		Ala-Yuntlı, الايوتلى	Hayvanları iyi.	"	"	ا	19
		Üregir, اورگر	Daima iyi iş ve düzen kurucu.	"	"	ا	20
	DENİZ-HAN OĞULLARI	Yigdir, ييگدير ⁵²	İyilik, büyüklük, yiğitlik.	Aşığlı	Çakır	ا	21
		Bügdüz, بؤدؤز	Herkesle tevâzu gösterir ve hizmet eder.	"	"	ا	22
		Yıva, يوا	Derecesi hepsinden üstün.	"	"	ا	23
		Kınık, قينق	Nerede olsa azizdir.	"	"	ا ⁵³	24

III. YAZICI-OĞLU'NDAKİ OĞUZ BOYLARI LİSTESİ³⁴

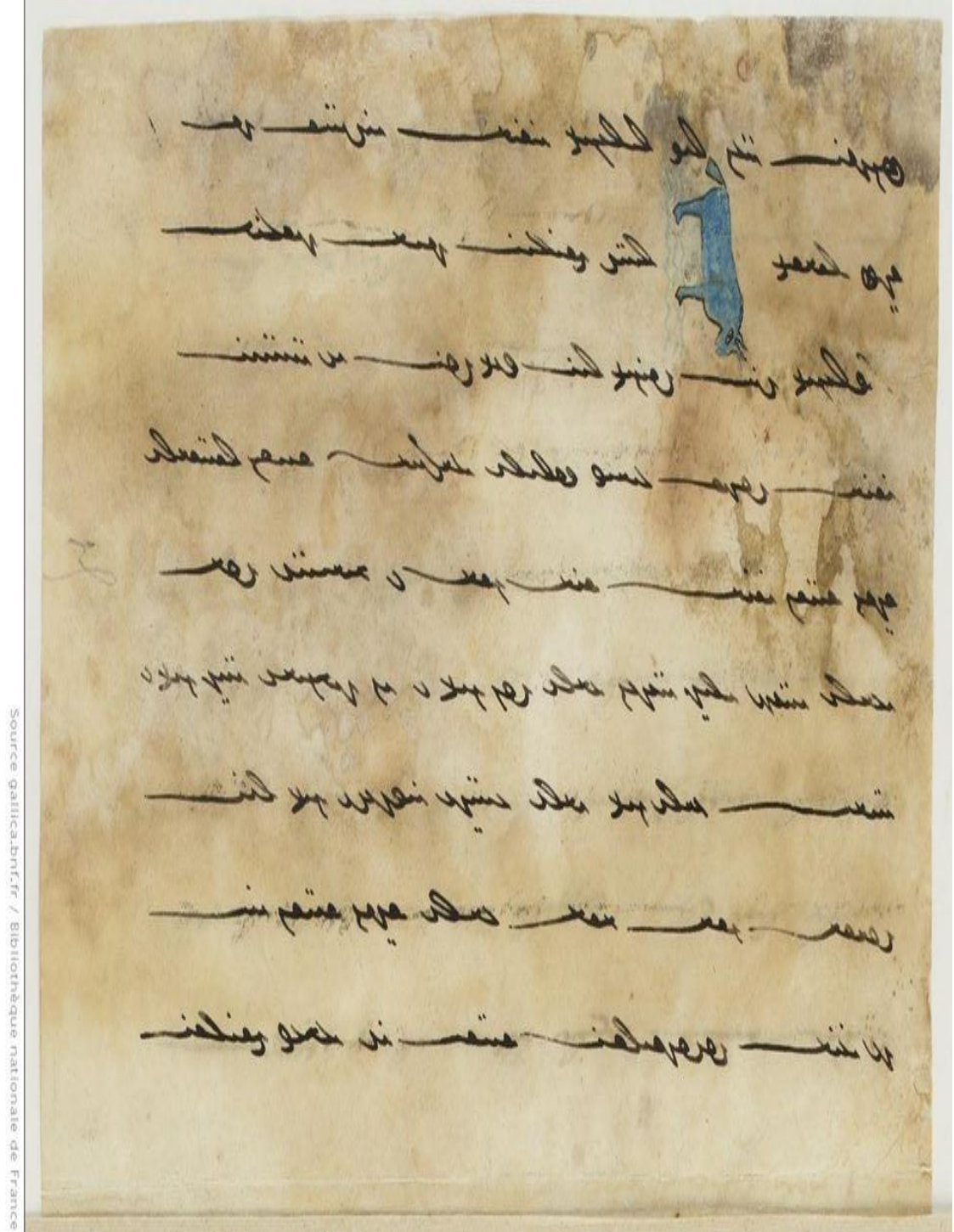
		Hanlar hanı sünüğü baş ve uca buna kan derler					
		BOYUN ADI	ANLAMI	SÜNÜK	KUŞ	DAMGASI	
BOZ-OK KAVİMLERİ Kİ SAĞ KOLDURURLAR	GÜN-HAN Oğlanları ki dükeli oğlanların ulusudur	Evvel, KAYI قايي	Yani muhkem.	Sağ karı yağrın	Şâhin	١٢١	1
		Duvum, BAYAT بايات	Yani devletli ve nimetli.	" " "	"	↑	2
		Sevvum, ALKA-EVLI الله اوي	Yani her yere yürürler; muvafakat ederler.	" " "	"	U	3
		Çehârum, KARA-EVLU قرا اولو	Yani evleri kara.	" " "	"	I	4
	AY-HAN Oğlanları ki ikinci oğuldurur	Evvel, YAZIR يازير	Yani çok vilâyet anuñ ola.	Aşuklu Umaca	Kartal	X	5
		Duvum, DÖGER دوگر	Yani derilmegiçun bir gire geleler.	" " "	"	Λ	6
		Sevvum, DÖDURĖA دودرغا	Yani milk dutmak ve yasamak.	" " "	"	Λ	7
		Çehârum, YAPARLI ياپرلي	55	" " "	"	TT	8
	YILDIZ-HAN Oğlanları ki üçüncü oğuldurur	Evvel, AVŞAR آوشار	Yani cüst u çatak ve ava ve canavara ve kuşa heveslu.	Sağ umaca ve adlu	Tavşancıl	X	9
		Duvum, KIZIK قيزيق	Yani kuvvetli ve yasakda ciddu cehd edici.	" " "	"	J	10
		Sevvum, BEGDİLİ بيگ دلي	Yani begler sözü azizdur.	" " "	"	Y	11
		Çehârum, KARKIN قارقين	Yani ulu aş ve doyurucu	" " "	"	VI	12
ÜÇ-OK KAVİMLERİ Kİ SOL KOLDURUR	GÖK-HAN Oğlanları ki dördüncü oğuldurur	Evvel, BAYINDUR بايندر	Yani hemişe bay ve nimetli ol.	Sol karı yağrın	Sunkur	١٣	13
		Duvum, BIÇENE بيچنه	Yani eyu dü-rüşici.	" " "	"	↑	14
		Sevvum, ÇAVINDIR چاوندير	Yani namuslu ve irak çavlu	" " "	"	∩	15
		Çehârum, ÇEBNİ چبني	Yani kandeki yağt göre derhal savaşur ve çapar.	" " "	"	T	16
	DAK (Doğ)-Han Oğlanları ki beşinci oğuldurur	Evvel, SALUR سالور	Yani sal ur yani kandeki irişesin kılıç ve çomakun revan olsun.	Ucayla adlu	Uc Kuş	↑	17
		Duvum, EYMÜR ايچور	Yani hadsiz eyu bay ol.	" " "	" "	Λ	18
		Sevvum, ALAYUNDLU الايوندلو	Yani kısıraqları ala ve eyu atlu.	" " "	" "	T	19
		Çehârum, ÜREGİR اوكير	Yani hemişe eyluk ve ihsan edici.	" " "	" "		20
	DENİZ-HAN Oğlanları ki altıncı oğuldurur	Evvel, İÖDİR ايدير	Yani eylük ve ululuk ve bahadur-luk.	Aşuklu ve kış	Çakır	±	21
		Duvum, BÜÖDÜZ بولدز	Yani dükeline tevazu ve kulluk ve hizmet ider.	" " "	"	∩	22
		Sevvum, YIVA يوا	Yani mertebesi dükelinden üstün ola.	" " "	"	∩	23
		Çehârum, KINIK قينيق	Yani dükelinden her girde bunlar aziz ole.	" " "	"	∩	24

Barlık Yazıtları*.

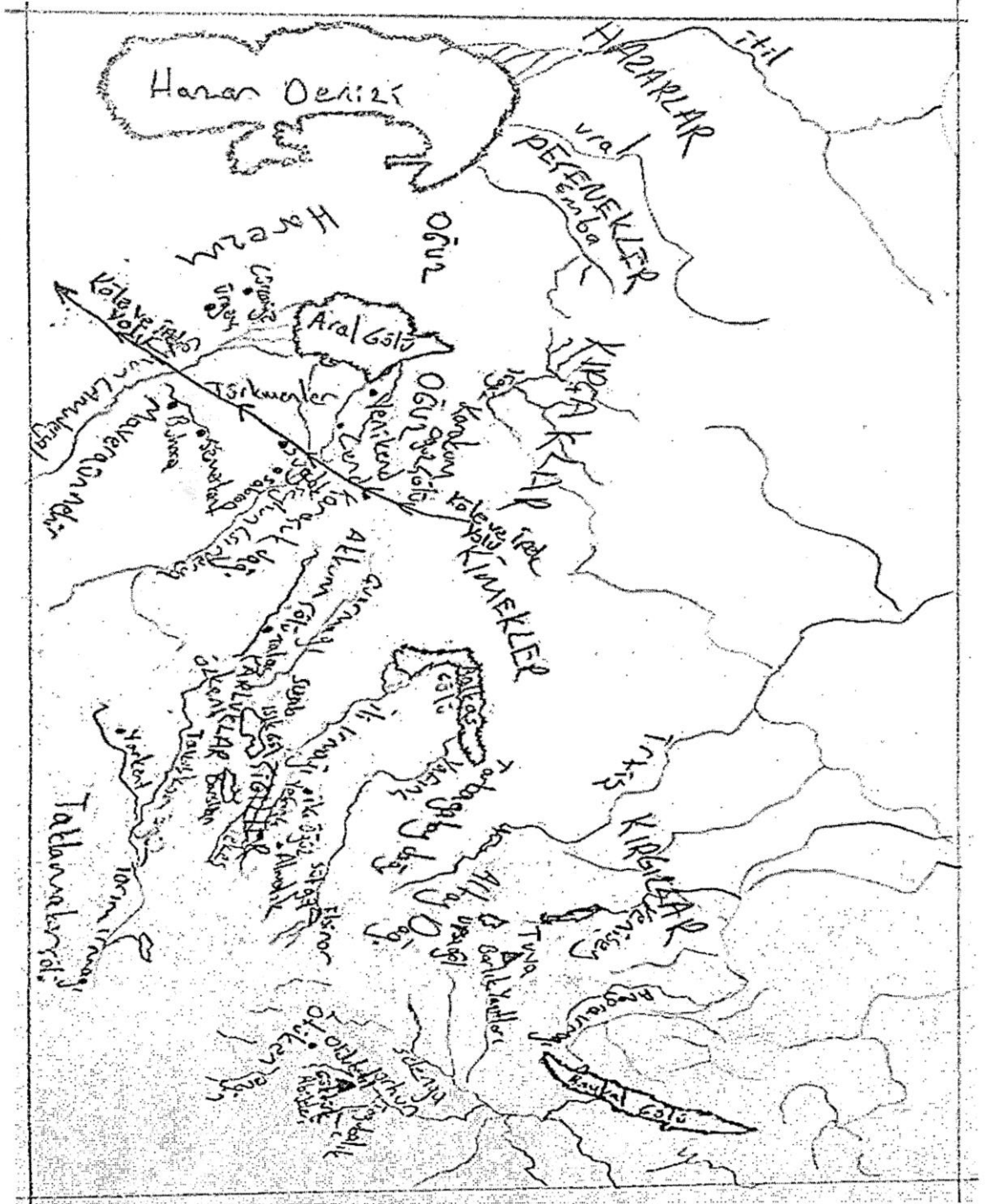
* S. Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, Güngör Matbaacılık, İstanbul 2008, s. 287.

Uygurca Oğuz Kagan destanı öküç resminin olduğu sayfa*.

* Uygurca Oğuz Kagan Destanı, Bibliothèque Nationale, Suppit. Turc 1001.

X. yüzyılda Oğuzlar*.

* F. Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, s. 125. ; T. Banıuoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1959, s.5. ; Y. Brigel, *a.g.e.*, s. 23.

DİZİN

A

Abdullah b. Tahir, 15, 49, 59
 Afrasyab, 27, 28
 Ahmet Yesevi, 4
 Ali Han, 57, 61, 62
 Ali Tegin, 61
 Alka Evli, 55
 Alp Kara Barani, 61
 Alper Tonga, 27, 28
 Altay, 6, 32, 36
 Amuderya, 1, 2, 4, 10, 18, 27, 28, 61
 Anef b. Kays, 10
 An-na-kuei, 8, 31
 Araplar, 3, 10, 46, 50, 59
 A-shih-na, 8, 32, 37, 46
 Aslan İl-Türgig, 49
 Astarabad, 4
 Ay Han, 25

B

Baga Tarkan, 11, 36, 39, 46
 Bahri, 56
 Balasagun, 12, 46
 Bartatua, 28
 Basmıl, 31, 42
 Basmil, 9
 Başkırtlar, 3
 Bayındur, 55
 Bayırku, 31, 34, 40
 Baykent, 10
 Bayn Çokto, 13
 Bayna Sangun, 29, 30
 Bayundur, 24, 54
 Begdilli, 55

Bezgiş, 2
 Bilge Kagan, 9, 14, 38, 40, 41, 42, 43
 Bozok, 56
 Böğü Kagan, 9, 44
 Buhara, 11, 60
 Bulgar, 3, 50, 72, 73, 82
 Bulgarlar, 3, 58
 Bumin Kagan, 30
 Bumin Kagan, 8

C

Cangurya, 4
 Cankent, 70
 Cend, 60, 68, 70
 Ch'ang-an, 33
 Ch'e-pi, 32, 33, 36
 Ch'ien'e, 37
 Ch'i-pi, 31, 32, 35, 44
 Ch'u-mu-k'un'lar, 33
 Ch'ü-li-shih, 34
 Cure-doğan, 57
 Cuvâre, 68

Ç

Çagrı, 2
 Çavundur, 55
 Çepni, 54, 55, 56
 Çiğiller, 59
 Çin, 1, 2, 4, 5, 6, 8, 11, 14, 19, 25, 27, 30, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43,
 44, 45, 47, 49, 79
 Çin Seddi, 7

D

Dede Korkut, 15, 17, 24, 49, 54, 58, 72, 74, 85

Deregiz, 4

Dodurga, 55, 56

E

Ebulgazi Bahadır Han, 15, 23, 25

Ediz, 32, 35, 40, 43

Emeviler, 10

Ezgiş, 2

F

Farab, 2, 3, 69

Firdevsî, 1, 27

Fu-sai, 34

G

Gazan Han, 19

Gazneli, 60

Göbeksarı, 56

Göktürkler, 9, 14, 19, 28, 30, 31, 33, 36, 39,
40, 42, 67

Gurek, 11

H

Harezmi, 51, 52, 59, 62, 68, 69, 71, 72

Hasan b. Tak, 60

Hazar, 2, 3, 4, 10, 25, 27, 30, 45, 50, 51, 52,
53, 58, 60, 72

Hazarlar, 3, 9, 53, 58

Horasan, 4, 10, 15, 49, 59, 70, 72

Hsien-pi, 7

Hu-hsie, 31, 35

Hun, 6, 7, 8, 26, 28, 31, 32, 34, 36

Hunlar, 6, 7

I

İrkıl Hoca, 55, 65, 69

Issık Göl, 8, 10, 46

Işbara Kagan, 31, 45

İ

İğdir, 55, 56

İ-jan Kagan, 14

İlig Nasr, 60

İlteriş Kagan, 38, 39, 40, 75

İni İl-Kagan, 11

İran, 1, 2, 3, 4, 5, 10, 21, 23, 27, 28, 61, 66

İsficap, 3, 20

İstemi, 8

İtelgü, 56

J

Juan-juan, 8, 19, 31

K

Kansu, 35

Kao-Tsung, 37

Kara Evlü, 55

Karaçuk, 69

Kara-Han, 24

Karahanlı, 12, 66, 67

Karluk, 2, 9, 11, 12, 22, 36, 42, 43, 46, 48, 49,
52, 58, 59

Karluklar, 3, 31, 33, 46, 48, 52

Kayı, 54, 55, 56, 57

Kazakistan, 3, 4, 5, 6, 69

Kınık, 48, 54, 55, 57, 61

Kıpçak, 2

Kırgız, 15, 31, 36, 38, 40, 43, 47

Kırgızistan, 3, 5, 6

Kırgızlar, 2, 34, 36

Ko-lan-fu-yen, 34

Koşo Saydam, 13

Kök Han, 25

Köl-Tegin, 9

Köl-Tigin, 11, 13, 28, 38, 40, 42, 47, 67

Köni Tiriğ, 29, 30

Kurikan, 31, 38

Kuteybe b. Müslim, 10
 Kutlug Bilge Köl Bey, 9
 Külüg Çur, 29, 30
 Külüg Tutuk, 29, 30
 Kün Han, 25
 Kür-Han, 24
 Küz-Han, 24

M

Maduva, 28
 Maveräünnehir, 2, 3, 4, 10, 11, 20, 21, 28, 48,
 51, 52, 60, 61, 72
 Mezduran, 3, 4
 Moğol, 4, 5, 7, 24, 25
 Motun, 7, 26, 27, 28
 Moyun Çur, 43
 Muaviye, 10
 Muntasır, 60

N

Nisu Kül İlteber, 33
 Nuh Peygamber, 24, 25

O

Oğuz Kagan, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 28, 53, 55,
 56, 57, 62, 63, 64, 94
 Olcaytu Han, 19
 Or-Han, 24
 Orhun Nehri, 14
 Orta Asya, 1, 5, 7, 10, 17, 22, 23, 27, 46, 67,
 80
 Ozmuş, 9

Ö

Ötüken, 6, 7, 8, 18, 23, 26, 31, 33, 40, 42, 45,
 48, 53, 81, 82
 Öz Yiğen Alp Turan, 13, 29, 30
 Özbekistan, 5, 6

P

P'ei-tsen, 7
 P'u-ku, 31, 32, 33, 34, 44
 Pamir, 3, 6
 Peçenek, 2, 3, 49

R

Ruslar, 3, 5, 58

S

Sakalar, 6, 27
 Salur, 55, 56, 57, 58, 60
 Sarıca, 56
 Sasaniler, 1, 3, 8
 Satuk Buğra, 12
 Savran, 69
 Selçuklular, 45, 53, 62
 Semerkant, 11, 20, 60
 Sırderya, 4, 8, 18, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 58,
 59, 69, 75
 Sibiryä, 6, 93
 Sir Tarduşlar, 31, 33, 34, 35, 36
 Sou-lou, 11, 45
 Ssu-chie, 32
 Su Bürkütü, 56
 Sucav, 4
 Suğnak, 69
 Suriye, 63
 Sütken, 69

Ş

Şah Melik, 61
 Şine-Usu, 43, 44

T

T'u-mi-t'u, 32, 36
 Tacikistan, 5, 6

Tag Han, 25
 Talas, 8, 11, 46
 Tanrı Dağları, 6
 Temür Bey, 3
 Tengiz Han, 25
 Tibet, 2, 44
 Togla Irmağı, 32, 34
 Tokmak, 11, 45
 Tokuz Oğuzlar, 3, 47
 To-lan-ko, 31, 34, 35
 Tongra, 31, 32, 34, 39, 41, 44, 45, 47, 48
 Tonyukuk, 9, 13, 39, 40
 To-po, 31
 Toygun, 56
 Töles, 19, 30, 36
 Tumar-utkul, 70
 Tuna, 6
 Tur, 1, 27
 Tuva, 6, 13
 Türgişler, 3, 11, 12, 45, 50
 Türkistan, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 19, 23,
 24, 25, 46, 48, 82
 Türkmen, 20, 21, 22, 23, 24, 49, 55

U

Ural Dağı, 4

Uygurlar, 9, 19, 26, 31, 34, 36, 42, 43, 44, 47,
 53, 75

Ü

Üçok, 56
 Ügi, 56

W

Wu-huan, 7

Y

Yada Taşı, 66
 Yağılbay, 56
 Yağmalar, 12
 Yaparlu, 55
 Yayık Irmağı, 4
 Yedisu, 4, 45, 48, 49, 58
 Yengikend, 45, 51, 53, 56, 62, 68, 69, 71, 75
 Yenisey, 13, 33, 36
 Yollug Tigin, 14
 Yulduz Han, 25
 Yusuf Yinal, 61

Z

Zülkarneyn, 20, 26